

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COL·LECTIVES

Selecció d'edicions i estudis arnaldians recents

GIRALT I SOLER, Sebastià: *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista (segle XVI)*, Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona / Mútua Manresana, 2002 («Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut», núm. 5).

MENSA I VALLS, Jaume i Sebastià GIRALT I SOLER: *Bibliografia arnaldiana (1994-2003)*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 22, 2003 ps. 665-734.

VILANOVA, Arnau de: *Arnaldi de Villanova Tractatus Octo in Graecorum Sermone Versi*, edició de Joan Nadal Cañellas, amb la col·laboració de Dionisio Benetos, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002 («Corpus Philosophorum Medii Aevi. Scripta Spiritualia», núm. 2).

VILANOVA, Arnau de: *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits*, traducció de Jordi Raventós; introducció de Jaume Mensa i Valls, Barcelona, Proa, 2002 («Clàssics del Cristianisme», núm. 93).

Entre les darreres novetats que ofereix la bibliografia arnaldiana recent, hem de saludar amb gran satisfacció l'aparició (2002) de l'edició crítica de la traducció grega dels vuit opuscles d'Arnau de Vilanova continguts en el manuscrit grec 113 de la Biblioteca Pública de Sant Petersburg. Aquesta veritable rarsa de la bibliografia catalana medieval va ser descoberta el 1932 per Joaquim Carreras Artau i no ha estat fins ara que s'ha publicat de forma íntegra, a cura d'un reputat bizantinista, el P. Joan Nadal i Cañellas. El volum, d'altra banda, és la represa de l'edició dels «Scripta spiritualia» d'Arnau, aturada des que el 1971 es publicués l'*Expositio super Apocalypsi*, una obra que, tanmateix, avui no es considera del mestre sinó produïda en cercles arnaldians.

Tant li fa que la majoria de lectors no tinguem competència per llegir el text grec que ara veu la llum; la present edició és valuosa perquè posa finalment en circulació un cas excepcional de relació entre la cristiandat occidental romana i l'oriental bizantina, i també un cas extrem de tradició manuscrita plurilingüe a l'estil dels que es donen en les obres de Ramon Llull. D'altra banda, acarada amb la

versió grega de cada opuscle, l'editor publica la versió catalana, llatina o italiana antiga (o fins en un cas la catalana moderna a manca de cap altra versió), segons disponibilitat i conveniència; com que en la majoria de casos també aquestes versions més assequibles als lectors corrents havien estat publicades en llocs d'accés difícil, ara ens hem de felicitar de tenir-les molt més a l'abast i, en molts casos, millorades respecte de la seva edició primigènia pel que fa a la puntuació o a la col·lació amb altres versions o manuscrits.

Les obres d'Arnau editades en aquest volum són les següents:

1. *Per ciò che molti...* (ca. 1308), un resum de les seva activitat denunciadora, acarada amb el text de la versió italiana, l'única conservada a part de la grega, que havia publicat M. Batllori, contrastat amb el que també havia editat R. Manselli.
2. *De caritate...* (ca. 1305-1308), un comentari exegetíc a 1Co 13, 4-7 i una apologia de la caritat, que es troba en les mateixes circumstàncies de transmissió que l'anterior opuscle i es publica acarada amb la versió italiana.
3. *Lliçó de Narbona* (ca. 1308), una informació als beguins sobre les seves doctrines apocalíptiques, de la qual sí que tenim una versió catalana antiga (publicada per Batllori a «Els Nostres Clàssics»), reproduïda aquí i respecte de la qual el text grec presenta algunes variants interessants traduïdes al català en nota.
4. *De humilitate...* (de les darreries de la seva producció), la narració d'una visió apocalíptica que havia tingut una monja; l'original indubtablement català a partir del qual es va fer la versió grega no s'ha conservat i per això es publica una traducció d'aquesta a cura de M. Batllori.
5. *Alphabetum catholicorum* (ca. 1296), un manual catequètic adreçat als fills de Jaume II d'Aragó, amb una transcripció del text llatí que millora la de W. Burger que teníem fins ara.
6. *Philosophia catholica* (1302), una obra de caire apocalíptic on exposa criteris per identificar els falsos profetes, publicada juntament amb la versió llatina editada per J. Perarnau.
7. *Eulogium...* (1303), una confessió de la seva doctrina feta davant del bisbe de Girona, amb el text llatí editat per J. Carreras Artau.
8. *Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton* (1292), on aplica els seus particulars procediments hermenèutics al nom de Déu, JHVH, amb el text llatí editat pel mateix J. Carreras Artau.

En el seu estudi introductori, el P. Nadal descriu el manuscrit i en situa la còpia amb força seguretat a Reggio, a Calàbria, un centre de producció de manuscrits grecs a començament del segle XIV; es tracta d'un còdex elegant, fet segurament per encàrrec d'Arnau de Vilanova. Segons l'editor la versió grega es va fer damunt d'originals catalans o llatins no idèntics als que hem conservat, amb una fidelitat tan estricta al model que el text grec resultant és, segons sembla, defec-

tuós; un perfil possible del traductor seria un bizantí, potser un comerciant (no un clerge), resident a Calàbria o a Sicília amb una certa cultura religiosa i un cert coneixement del català i el llatí.

És ja sabut que la traducció d'aquests opuscles té relació amb la visita que dos monjos del monestir ortodox de Sant Atanasi, al mont Athos, van fer a la cort pontifícia d'Avinyó el 1308, on havien arribat de pas cap a la cort de Jaume II d'Aragó per implorar protecció davant dels atacs que el monestir havia sofert per part de la Companyia Catalana dels almogàvers; Arnau era a la seu avinyonesa com a metge del papa i va redactar una carta de recomanació al rei català dels monjos en qüestió. El P. Nadal aventura la hipòtesi que podrien haver estat el contacte amb aquests monjos que donés a Arnau la idea de compondre una antologia d'obres seves en llengua grega i analitza la possibilitat que el còdex anés adreçat al patriarca de Constantinoble, Atanasi I, l'ideari reformador del qual podia haver despertat les seves simpaties d'un agitador espiritual com ell. Tot i que la hipòtesi té alguns punts febles (no hi ha altres indicis que una coincidència en unes preocupacions d'altra banda molt àmplies), aquestes pàgines de la introducció tenen l'interès no menor de fer una síntesi del context religiós convuls que vivia l'imperi bizantí en aquells moments. Sigui com sigui, el cas és que el còdex no va arribar a viatjar mai a orient i se sap que al segle XVII pertanyia al canceller del rei de França.

El volum 93 (2002) de la notable col·lecció «Clàssics del Cristianisme» de l'Editorial Proa està dedicat a Arnau de Vilanova. Conté la traducció al català de cinc obres teològiques arnaldianes en llatí que fins avui no havien estat traduïdes a cap llengua moderna. Es tracta del *De significatione nominis tetragrammaton*, del *Tractatus de prudentia catholicorum scolarium*, del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, l'*Ars catholicae philosophiae* (títol de la primera redacció de la *Philosophia catholica et divina*) i l'*Allocutio christini de hiis que conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*. Es tracta d'una mostra prou representativa de la producció teològica d'Arnau, tant anterior a la polèmica escatològica a què es va veure arrossegat (les dues primeres obres), com del mateix període polèmic (les tres següents), que s'enceta cap a 1297 i que conclou el 1305. Si tenim en compte que el gruix de la producció espiritual en català d'Arnau es concentra en el període posterior a l'esmentada polèmica (vegeu el volum clàssic d'escrits religiosos en català publicat per M. Batllori a *ENC*, 1947) podem concloure que gràcies a aquest volum de «Clàssics del Cristianisme» disposem ja en català d'un corpus remarcable de textos arnaldians.

L'acurada traducció de Jordi Raventós i l'excel·lent introducció que en fa Jaume Mensa, amb una síntesi biogràfica, bibliogràfica i del pensament teològic arnaldia, permetran que el llibre es converteixi en obra de referència inexcusable per a la divulgació de l'obra espiritual d'Arnau de Vilanova.

Sebastià Giralt (2002) ha produït un excel·lent estudi sobre la història de la transmissió impresa de l'obra mèdica autèntica i espúria d'Arnau de Vilanova que resulta de gran interès no només per als arnaldistes, és clar, sinó també per als

lul·listes, atesos els paral·lelismes que es poden establir en diversos aspectes d'aquesta història, especialment pel que fa a les obres apòcrifes. El llibre, malgrat que fa una atenció especial al període cincentista, s'ocupa de recopilar tots els testimonis arnaldians impresos de què es té notícia entre els segles xv i xviii; el fruit d'aquest treball bibliogràfic s'expressa en forma de catàleg i de diversos gràfics i taules d'enorme utilitat a les ps. 81-134. Però, lluny de ser només una obra de catalogació, el llibre és també un estudi interpretatiu del significat històric de les impressions d'obres esparses d'Arnau i, sobretot, de les vuit edicions generals, amb voluntat d'englobar la totalitat de les obres mèdiques, que va merèixer el seu opus entre 1504 i 1586. L'obra es clou amb un notable apèndix que aplega quatre dels prefacis de les *Opera* i, a més, la vida d'Arnau que va escriure Symphorien Champier, reproduïda també en algunes d'aquestes edicions; tots aquests textos es publiquen en la versió llatina original i se n'ofereix una traducció catalana.

La conclusió més rellevant d'aquest estudi apunta al mite que es crea del vilanoví com a metge empíric, mag, nigromant i alquimista com a raó principal de la fortuna d'Arnau en la impremta moderna: «La figura d'Arnau, ja bifacial en el seu propi temps com a metge ortodox i reformador religiós però esdevinguda encara més polièdrica per la tradició i pel corpus dels escrits que se li atribuïen, provoca que els diversos corrents de la medicina i la filosofia natural renaixentistes hi trobin allò que més els interessa: ortodòxia galenista arabollatina, empirisme, màgia natural, màgia demoníaca, astrologia o alquímia» (p. 77). En especial resulta suggerent la interpretació de l'edició general de Basilea 1585 com a producte d'un moviment que entén el corpus alquímic medieval i els apòcrifs arnaldians com un complement del paracelsisme (ps. 55-63). Cal fer atenció també a la polèmica que es genera a les edicions cincentistes sobre l'autenticitat de les obres alquímiques atribuïdes a Arnau i que afecta de retruc a les obres alquímiques pseudolul·lianes (ps. 44-48).

Trobo només dos inconvenients en aquesta obra esplèndida: que no tingui un índex de noms i d'obres citats, i que les notes al text no es donin a peu de pàgina sinó que s'hagin de consultar al final; en canvi, són un valor afegit al llibre les nombroses il·lustracions provinents de les edicions estudiades que s'inclouen.

Finalment val la pena consignar que al volum 22 de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» s'ha publicat un recull bibliogràfic exhaustiu dels estudis arnaldians publicats entre 1994 i 2003, que per primer cop es refereix tant a l'àmbit espiritual com al mèdic i, fins i tot, al alquímic.

Anar recuperant textos teatrals catalans de l'edat moderna

PRAT, Enric i Pep VILA (eds.): *La degollació de sant Joan Baptista*. Un drama bíblic representat a Foixà. Edició del centenari (1904-2004), Diputació de Girona, Girona, 2004 («Francesc Monsalvatge», núm. 6).

GARRICH, Montserrat, Lenke KOVÁCS, Francesc MASSIP i Xavier TORRES: *Serrallonga, Déu vos guard*. Història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga. El ball parlat de Perafita (Lluçanès, s. XVIII). Editen Centre d'Estudis del Lluçanès / Ajuntament de Perafita, 2004 («L'Estamenya», núm. 2).

Hi ha una colla de textos teatrals en català dels segles XVII i XVIII que encara resten manuscrits, i és de manera gradual, en treballs publicats en miscel·lànies d'estudis o, si el text és més extens o bé hi ha més sort i es troba entitat patrocinadora, en edicions específiques com a llibre solt, que van apareixent-ne els estudis i les transcripcions.

Amb poca diferència de temps acaben d'aparèixer dos llibres amb textos teatrals moderns, encara que pertanyen a gèneres ben diferents (un drama bíblic —que s'acosta a la comèdia de sants barroca— del cicle del Nou Testament i un ball parlat de tema historicollegendari).

Ambdós tenen com a característica comuna la presència, d'alguna manera, del que en podríem dir una via indirecta d'accés per tenir el text. Així, el text de la comèdia sobre la degollació de sant Joan Baptista és una còpia feta l'any 1904 per Enric Pontonet Matas, de cara a la seva feina d'apuntador en la representació única i excepcional que es féu aquell any a Foixà (la darrera de què es té notícia). L'altre text publicat, el ball de Serrallonga, s'ha conservat en un manuscrit de mitjan segle XVIII a Perafita (Lluçanès), però en un estat força fragmentari, cosa que ha portat els editors a fer-ne una recomposició en base a un altre text més extens, de Campdevàrol, datat el 1806 i amb el qual presentava força afinitat en la part comuna conservada.

Enric Prat i Pep Vila han fet l'estudi i l'edició del drama bíblic *La degollació de sant Joan Baptista*. A l'estudi introductorï fan referència al fet que hi havia, a Foixà, la Confraria del benaventurat sant Joan Baptista (amb un llibre mestre conservat que comprèn dades dels anys 1577 a 1740), a més de ser aquest sant el titular de l'església parroquial; i en base als versos del «Pròleg» proposen la hipòtesi que l'autor del drama fou possiblement un membre devot de la confraria (feble base, però, perquè en el parlament no hi ha cap referència explícita a la població ni a la confraria). Quant al text original del drama, creuen que aquest podria ser del segle XVII o l'inici del XVIII.

No han pogut trobar dades a la població ni al llibre de la confraria sobre la periodicitat d'aquesta representació; tan sols, per una altra banda, han localitzat una referència que en fa Carles Bosch de la Trinxeria, en el sentit que, a «Foixà, en una era, vaig veure representar lo Degollament de San Joan Baptista», i que els

permet datar una representació anterior pels volts de 1849. En aquest cas, no hi és precisada la data; per al 1904, sabem que era a la Festa Major del poble.

L'obra està dividida en «Pròleg» (que té la mateixa funció que la lloa a les comèdies barroques) i vuit actes amb disset jornades; aquestes últimes vénen a ser l'equivalent a les escenes, però estan irregularment repartides, puix que hi ha dos actes amb una sola jornada, quatre amb dues jornades i dos amb tres. En donen l'argument i n'estudien la llengua, la versificació i diversos elements de la representació.

Abans del text, vénen també les anotacions fetes per Enric Pontonet Matas, unes de precisions cronològiques tot seguint criteris històrics i llegendaris barrejats (*Les antiguitats judaiques* de Flavi Josep i *La llegenda àuria* de Jaume de Voràgine), alhora que complementa encara amb dades extretes del conte *Herodias* de Gustave Flaubert; i unes altres, més interessants, sobre el vestuari i l'atrezzo utilitzats pels actors.

Quant a la representació, destaquem la variació de lloc entre els dos anys coneguts (a mitjan segle XIX en una era; el 1904, a la plaça envelada). I la importància donada, almenys en la representació de 1904, a la música, que s'enduu la despesa més important. Aquell any foren llogats l'orquestra Montgrins, i, a banda que devien acompanyar també els actes litúrgics de la celebració (com proposa Jordi Roca a la presentació del llibre), no es van limitar a interpretar les peces litúrgiques que s'indiquen durant l'obra (el *Cant de Simeó* o el salm *In exitu Israel de Aegipto*), sinó que el seu director també va compondre quinze peces que l'obra deixava sense precisar. Prat i Vila expliquen que només n'han pogut veure uns pocs exemples i, a l'apartat final d'imatges, en reproduïxen una mostra. Per aquesta mostra i per les acotacions del text, que hi van trametent, comprovem que es tractava d'una única partitura amb petits blocs de notació musical i de lletra numerats.

A l'obra, hi ha una certa tendència als parlaments llargs, sobretot en el paper de Sant Joan, que en ressalten el caràcter catequístic i exemplaritzador. Els editors conserven les anotacions al text introduïdes per Pontonet i les diferencien de les pròpies.

En un últim apartat, Josep M. Marquès fa un resum de les dates religioses de celebració de Sant Joan Baptista i de l'abast del seu culte a les comarques gironines. I clou l'obra un annex d'imatges.

En la segona obra, Xavier Torres i Sans —historiador prou bregat en l'estudi de bandolers, bandolereries i bandositats—, a *Serrallonga, el bandoler*, estudia no tan sols el personatge històric Joan Sala, àlies Serrallonga (1594-1634), sinó també les deformacions i revitalitzacions en el tractament literari, des dels primers romanços posteriors a la mort d'en Serrallonga (que donen la visió de l'ordre establert i, només per ressaltar més la gesta dels capturadors, amplifiquen l'audàcia de les gestes del bandoler), passant per l'adaptació del Barroc castellà (que converteix el bandoler en «hidalgo agraviado» i li proporciona un origen noble) amb la pervivència paral·lela del ball parlat català, per acabar, al segle XIX, amb la represa del personatge per Víctor Balaguer, tant a nivell de ball parlat com de drama i pas a novel·la (tot convertint-lo en un patriota i liberal, en associar el bàndol nyerro —en

què milità— amb els defensors de Catalunya, mentre considera que els cadells haurien estat els traïdors). L'última revitalització, feta per Víctor Balaguer, tornà a posar de moda el personatge mitificat i no hi valgueren pas les rectificacions històriques que publicaren contemporàniament Joan Cortada, Antoni de Bofarull i d'altres historiadors en l'intent de tornar a la justesa del personatge històric.

Lenke Kovács i Francesc Massip, a *El ball de Serrallonga. Passat i present d'una tradició*, remarquen també la represa romàntica del mite feta per Víctor Balaguer, que, de retop, repercuteix en la revitalització dels balls parlats populars sobre Serrallonga i els contamina amb la nova interpretació del personatge.

Sobre la difusió del ball, fan referència a vuitanta-tres poblacions catalanes amb dada de representació del ball (encara que, en algun cas, no pas per colla pròpia, sinó per actuació múltiple d'alguna colla d'anomenada), i a vint-i-un textos conservats (dos de mitjan segle XVIII —el de Perafita i un altre de Tona—, dos de la primera meitat del XIX —i el del Rosselló—, i tota la resta de la segona meitat del XIX i de l'inici del XX).

Estudien l'estructura bàsica del text (conformada per una possible presentació —que seria l'equivalent a la lloa de les comèdies, però força més breu quan consta—, un eix vertebral —els diàlegs entre bandolers que volen entrar a la colla i Serrallonga—, unes escenes addicionals —que tracten bàsicament de gestes de la colla, com l'assalt a un cavaller i/o a una dama, la confrontació amb un o més traïners—, i una part final amb episodis més variables i, en el cas reconstruït, amb discurs final del bandoler Serrallonga. Dediquen també un apartat a l'estudi de la representació (on podem comptar a més amb una colla de dibuixos i de fotografies de representacions del ball) i un altre a la descripció del manuscrit.

Segueix, a càrrec també de Kovács i de Massip, el text de l'edició crítica (els 376 versos conservats al manuscrit de Perafita més l'afegit dels versos 427-1.005 de la versió de Campdevàrol), la reproducció en facsímil dels fulls del manuscrit de Perafita i una adaptació moderna del text per a representacions actuals.

Després Montserrat Garrich en fa un estudi coreogràfic força complet i amb profusió de gràfics sobre disposicions dels actors i moviments del ball.

I clou el llibre un apartat de fotografies de representacions actuals del ball (*Algunes representacions actuals del Ball de Serrallonga a Catalunya. Imatges*), aquestes en color.

Aquestes recuperacions de textos tenen un caràcter ben diferent, com ha passat respectivament amb els gèneres a què pertanyen. Mentre de la primera interassa el text per a la història del teatre i només en proposen la possibilitat d'una representació enguany, a Foixà, com a celebració del centenari de l'última representació, en canvi, del ball, s'inclou ja un text adaptat per a una represa immediata i que vol ser continuada, a Perafita. És clar que, en aquest últim cas, segueix la línia de revitalització de balls parlats que s'ha anat produint a les comarques taragonines durant els dos darrers decennis.

Història, llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa

PRADILLA, Miquel Àngel (ed.): *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada Edicions, 2003 («Biblioteca La Barcel·la», núm. 1).

PRADILLA, Miquel Àngel (ed.): *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada Edicions, 2004 («Biblioteca La Barcel·la», núm. 2).

Diria que tot català que coneix una mica el seu país i les seves varietats, particularment lingüístiques, sap que els tortosins solen dir els poc instruits, amb convenciment, i els més ilustrats, amb sornegueria que ells no parlen «ni català, ni valencià, sinó tortosí» i, fins i tot, que no són «ni valencians, ni catalans, sinó tortosins».

Però els qui saben una mica de lingüística catalana han de reconèixer que la nostra gent de l'Ebre no van pas del tot errats. Dins l'àmplia parla occidental, els dialectòlegs en distingeixen el tortosí com un subdialecte o, si més no, com un parlar de transició entre el dialecte nord-occidental i el valencià. Algun estudiós fins en faria decididament un subdialecte ben independent entre el nord-occidental i el valencià. Salvant i acceptant, doncs, tots els matisos que es vulgui sobre la identificació precisa del parlar tortosí, les característiques acusades de la seva personalitat com de les comarques en què es manifesta pogueren ser motiu suficient per a promoure la celebració del I Congrés de Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa, els dies 11-15 de desembre de 2001. En foren organitzadors el Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, el grup de recerca Llengües, Cultures Europees i Nous Llenguatges Literaris de la Universitat Jaume I, l'Associació Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre i la Fundació Universitària Dr. Manyà. Aquestes entitats van planejar cinc jornades de treball que acolliren un bon grapat d'estudiosos procedents de l'ample ventall d'àmbits temàtics proposats, això és: sociolingüística, dialectologia, etnolingüística, literatura interior, imatges literàries, història, antropologia, patrimoni natural i artístic, infraestructures i economia. Així, els organitzadors, amb l'aplec d'una quarantena d'aportacions, van poder reivindicar, des de Benicarló, Tortosa i Morella, la veritable condició de cruïlla cultural i territorial que pertoca a la seva àrea geogràfica i lingüística.

És interessant de remarcar que aquest congrés fou batejat amb el títol de «Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa», amb què els organitzadors feien palesa la seva sensibilitat per l'ús tradicional en la lingüística romànica del terme *diòcesi* per a delimitar l'extensió de les diverses modalitats lingüístiques. De fet, la història testimonia que, des dels inicis, l'Església fou molt respectuosa pels assentaments de les comunitats lingüístiques a l'hora d'establir els límits de les diòcesis.

El primer volum de les actes d'aquest congrés recull els treballs que «s'ocupen, de manera genèrica, de la llengua i de la literatura d'aquestes contrades. Una

llengua que es manifesta en la col·loquialitat a través de la varietat tortosina i que malda per enriquir la varietat estàndard amb unes traces geogràfiques de vigorosa catalanitat. I una literatura que, tot i patir les dificultats ocasionades per l'allunyament dels grans centres que (quasi) monopolitzen l'activitat mediaticocultural, reclama l'atenció que la seua qualitat mereix».

Dels dinou estudis del primer volum, catorze són de tema lingüístic i cinc, de tema literari. Seguint l'ordre de publicació dels treballs, trobem els temes següents:

- 1) *L'ús de la llengua en la literatura i en els mitjans de comunicació*: Albert Aragonès Salvat, *La llengua catalana dels escriptors tortosins de principis del segle xx*. Mònica Montserrat Grau, *Els criteris lingüístics dels mitjans de comunicació del Baix Ebre i del Montsià*.
- 2) *El lèxic tortosí*: Àngela Buj Alfara, *Lèxic del català occidental en diccionaris generals i diccionaris escolars: entre la normalitat i el prejudici*; Jordi Ginebra i Pere Navarro, *Norma lèxica i variació lingüística: el diccionari de Pere Labèrnia (1839-1840)* i Pili Ibàñez Martí, Tere Izquierdo Salom i Maite Moya Reverté, «*Montsià en capell, guarda't d'ell*»: els noms dels nívoles a la comarca del Montsià.
- 3) *Fonètica i prosòdia*: Tere Izquierdo Salom, *La labiodental fricativa sonora a Pauils (Baix Ebre): Aproximació a l'estudi d'una variable fonètica des de la sociolingüística de la variació*; Pilar Prieto i Miquel Àngel Pradilla, *Les inflexions finals en l'entonació del tortosí* i Carles Segura Llopes, *Els intercanvis de a i e pretòniques en català occidental. Una proposta de l'estàndard oral occidental*.
- 4) *Morfologia*: Mar Massanell i Messalles, *Manteniment i transformació de la flexió verbal regular en la varietat tortosina septentrional* i Jordi Satorra i Marín, *Trets morfològics tortosins a la zona sud-oriental de les Garrigues històriques*.
- 5) *Geolingüística*: Joan Veny, *Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina*.
- 6) En aquest primer volum haurien escaigut més pròpiament dos estudis de *toponímia* que apareixen en el volum segon: Maite Cot Ardèvol, *Aproximació a l'estudi dels noms de les partides del terme municipal de Móra d'Ebre* i Miquel Àngel Pradilla Cardona i Joan Antoni Verge Caballer, *Aproximació a la toponímia de Canet lo Roig (Baix Maestrat)*.
- 7) Els treballs sobre *literatura* són: Manel Garcia Grau, *Esriptures per a una cruïlla: literatura i perifèria, un debat (encara) obert*; Pili Ibàñez Martí, «*Carrer de només un*» *Contem contes?*; Pere Poy, *La utilització literària de la matèria autobiogràfica en «Les meves confessions» del Dr. Manyà*; Roser Pujades Comas d'Argemir, *Artur Bladé i Desumvila. Benissanet des de l'exili* i Enric Querol Coll, *Entre Tortosa i Morella: Francesc de la Torre i el seu entorn cultural*.

El segon volum conté vint-i-un treballs (comptant-hi els dos de toponímia esmentats) dedicats a la història i al territori, que revelen el convenciment dels estudiosos que els han preparat que «des de l'assumpció de la realitat com un element en constant elaboració, ens cal conèixer l'itinerari secular que ens ha menat a constituir, avui en dia, un territori amb dinàmiques centrífugues que, a poc a poc, laminen uns lligams històrics que no es poden negligir. Reivindiquem, doncs, una reflexió aprofundida sobre la pervivència de les identitats construïdes socialment, en un eix històric i en un territori d'acolliment. Aquesta perspectiva analítica, de caràcter dinàmic, és imprescindible per a entendre la vigència de costums i tradicions, una varietat lingüística compartida, unes activitats econòmiques similars, etc.».

Heus ací els estudis del segon volum: Victòria Almuni Balada, *Tràfec de mestres d'obra, escultors i picapedrers dins de l'àmbit territorial de la diòcesi de Tortosa en la baixa edat mitjana (1340-1450). Aportacions de la documentació de l'Arxiu Capitular*; Jesús Angla, Margarida Ortí, M. Dolors Pellicé, *Anàlisi empírica del nivell de divulgació de la informació financera de les empreses del Baix Ebre i del Montsià*; Germà Bel, *Estratègies de desenvolupament per a les Terres de l'Ebre. Valoració dels principals resultats*; Montserrat Boquera Margafef, «*Primer la sang que l'aigua*»: simbolisme i identitat entorn de l'Ebre; Jordi Borja, *Identitat del territori. La dialèctica local-global*; Tomàs Camacho Molina, «*Nuc 2000*», una convocatòria d'art postal a Alcanar; Josep-Lluís Carbó i Ferrer, *Benet XIII: un impuls a l'art de la diòcesi de Tortosa*; Josep-Lluís Carbó i Ferrer, *Paper de la dona en les estructures socials ibèriques*; Joan-Hilari Muñoz i Sebastià, *La població de la vegueria de Tortosa, segons el fogatge de 1515*; Vicent Josep Pérez i Navarro, «*Fa molt poc lo que fila, però més poc lo que mira*»: filar la llana a les muntanyes del Maestrat; Biel Pubill Soler, *Propostes per treballar el patrimoni local des de l'escola. El CEIP Sant Miquel d'Ascó i l'IES Flix: dos contextos i vuit experiències*; Ferran Royo Pla, *La recerca botànica a la diòcesi de Tortosa*; Roc Salvadó Poy, *Guerra i sentit de la terra. Dinàmica bèl·lica al territori de la diòcesi de Tortosa al segle XIX*; Josep Sánchez Cervelló, *Unitat territorial i fragmentació administrativa a les Terres de l'Ebre*; Robert Vergés i Fernández, *Les infraestructures a la part catalana de la diòcesi de Tortosa*; Jacobo Vidal Franquet, *Notes sobre els bisbes Francesc Climent Saperà i Fra Pere Gacet: addendes a l'episcopologi de Ramon O'Callaghan*; Antoni Virgili, *La seu de Tortosa al Matarranya (segles XII-XIII)*, i Carles Ripollès, Màrius Pont, Àlex Farnós i Emili Fonollosa, *I Trobada d'Entitats Culturals del Territori (I Congrés de Cultura i Territori a la diòcesi de Tortosa)*.

Amb la publicació de les actes d'aquest congrés, la bibliografia sobre el tortosí i altres característiques del seu territori, fins fa pocs anys no gaire abundant, s'enriqueix extraordinàriament. S'ho mereixien ben bé unes comarques i un parlar tan interessants per tants conceptes.

La literatura catalana del segle XVIII

CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia: *El pensament i l'activitat literària del Setcents català Vol. I: Ideologia il·lustrada i renovació cultural; Vol. II: Manifestacions literàries en llengua catalana (1700-1823)*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2004 («Textos i comentaris», núm. 4-5).

El segle XVIII ha estat des de sempre un període de controvèrsia en els estudis literaris del setcents a casa nostra. Mireia Campabadal, amb el seu llibre *El pensament i l'activitat literària del Setcents català*, afegeix una nova incursió en l'aclariment d'aquesta qüestió. Dècades enrere, Enric Moreu-Rey (*El pensament il·lustrat a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1966), primer, i Joaquim Molas (*Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona, Edicions 62, 1968), després, van donar el tret de sortida. És cert que, a l'època en què van aparèixer aquestes antologies, la seva finalitat era molt diferent: la necessitat de definir l'època a partir de l'edició d'uns textos que reflectissin un pensament i una sensibilitat que la caracteritzessin comportava fer emergir les poques representacions escrites de les quals es tenia coneixement. Aquell punt de partida que encetaren Moreu-Rey i Molas serveix, encara ara, per a la publicació d'*El pensament i l'activitat...*, gairebé mig segle després.

La divisió en dos volums d'aquesta antologia permet entendre una divisió volguda dels caràcters dels textos que s'hi compilen. Mentre el primer volum recull una selecció dels textos de caire tècnic i pretesament científics, definidors d'unes línies de pensament concretes del setcents català, el segon serveix de plataforma per mostrar les sensibilitats literàries en la cruïlla on convergeixen els diversos gèneres i estètiques que conviuen en el segle XVIII a Catalunya. És, d'aquesta manera, com Campabadal decideix presentar el seu enfocament crític de les plataformes d'expressió cultural i literàries catalanes del Segle de les Llums. D'una banda, l'ombra de les antologies que hem citat anteriorment plana constantment per les pàgines que configuren l'obra *El pensament i l'activitat...*: si amb el primer volum, amb el qual enfoca els textos amb un marcat caràcter retòric i una línia científica definidora de l'esperit il·lustrat, apropa nombroses representacions de la filosofia i el pensament setcentista catalans, en les llengües originàries amb què va ésser escrits —això és, la castellana, la més predominant, la catalana i la italiana—; el segon volum esdevé el marc en què es contextualitzen els models literaris que van caracteritzar el segle XVIII en els territoris de parla catalana. Aquest procés ja és el que van dur a terme Moreu-Rey i Molas. Ara: la diferència més destacable és el cens de textos que configura Campabadal en ambdós volums. Poc té a veure el nombre de composicions que s'editen en aquesta antologia amb les precedents. Però, d'altra banda, cal afegir un altre aspecte destacable: mentre que Moreu-Rey editava una sèrie de textos, la llengua dels quals era diferent a la catalana, en la seva traducció al català, Campabadal decideix, i amb encert, publicar-los en la seva llengua originària.

Aquest darrer aspecte permet veure, fins i tot en un nivell empíric, quins eren els àmbits del coneixement i de la cultura en què la llengua catalana esdevenia la llengua vehicular. Per aquesta raó, la divisió de l'antologia en dos volums, un per als textos científics, en els quals la presència de la llengua catalana és gairebé simbòlica (no és fins a la pàgina 63 que trobem el primer text en llengua catalana!), i l'altre per als de caire literari, en què la llengua vehicular pertany gairebé exclusivament a la catalana, permet percebre aquesta diglossia en els usos de la llengua.

En aquest sentit, no deixa d'ésser representatiu el capítol del segon volum dedicat a les traduccions de textos en llengua estrangera dutes a terme per diversos autors catalans del període. Incloure una secció específica per a aquest assumpte és un dels puntals d'originalitat d'aquesta antologia, aspecte que en moltes d'altres no es té en compte, si bé és cert que representa un terreny encara per adobar a casa nostra. Hi ha, però, un fet que cal tenir present a l'hora d'abordar aquesta qüestió i que en aquest cas Campabadal no ha considerat: és important conèixer aquesta onada de traduccions al català en una època i un espai concrets, però sempre acompanyant la còpia amb el text original, de manera que es pugui detectar amb més claredat aquest procés d'adopció a la llengua pròpia d'un text forani i quins eren els processos emprats per dur-ho a terme.

Però, aquesta claredat en les qüestions lingüístiques no apareix a l'hora de buscar una significació específica dels textos en aquest complex entramat històric que vol desvetllar, en darrera instància, l'antologia de Campabadal. Sí és cert, com ja hem apuntat més amunt, que hom compleix les expectatives respecte al paper de la llengua catalana durant el setcents i el panorama cultural que s'hi esdevé; però, la interrelació dels textos sembla baldera. En aquest sentit, la decisió de prendre un criteri historicista amb relació a la divisió temàtica dels textos no sembla ajudar massa a presentar les diferents línies de pensament, pel que fa al primer volum, i, menys, les diverses estètiques i la preponderància d'un gènere respecte a un altre, al segon. D'aquesta manera, el fet de declinar l'opció de dividir la informació d'una manera més canònica —això és, editar els textos segons l'autor o, fins i tot, segons uns gèneres i estètiques determinats— dificulta la percepció global d'un període ja de per si prou complex com el segle XVIII.

Perquè és aquesta voluntat de contextualitzar la que plana per l'antologia des d'un bon principi: els epígrafs que encapçalen els blocs temàtics fan referència constant a esdeveniments concrets de la nostra història moderna. Tot i que la voluntat darrera de la compiladora és «tenir de manera immediata una visió de conjunt» (CAMPABADAL, 2004, vol. II: p. 19), l'engranatge dels textos recopilats segons aquesta perspectiva més històrica que no pas plenament literària ho dificulta, ja que les evolucions ideològiques o estètiques d'una mateix autor queden escapçades per la llunyania en què es donen a conèixer —i, fins i tot, per determinats fragments que manquen en l'edició dels textos. És més: segons les seves afirmacions, per poder entendre la complexitat del Setcents, cal «exemplificar [...] l'intricat entramat ideològic i cultural necessari per contextualitzar tota mena de manifes-

tacions.» (CAMPABADAL, 2004, vol. I: p. 32). Queda clar, doncs, que els textos que s'antologuen en aquesta publicació, més que funcionar com a òrgans autònoms dins d'un mecanisme més complex com és la cultura i la literatura catalanes, esdevenen petites traces que retraten, en general, una època i una realitats concretes. Aquests aspectes s'assoleixen, en part, amb les anotacions biobibliogràfiques que acompanyen els textos. Són aquestes informacions complementàries al text, alhora, les que permeten analitzar l'estat de la qüestió en què es troben actualment els estudis sobre el setcents català (a més de les extenses i valuosíssimes bibliografies que clouen els dos volums).

Per aquesta raó, l'adopció d'un model que escapa dels cànons preestablerts per a la configuració d'una antologia que pretén caracteritzar un període de la nostra literatura no contempla els criteris que s'adopten en altres països. Un exemple d'aquesta voluntat per seguir unes línies més determinades, en la literatura catalana moderna, segons la significació del mateix text o del gènere o de l'autor el donen Eulàlia Duran i Josep Solervicens a *Renaixement a la carta* (Barcelona, Eumo Editorial, 1996). És a dir, aquesta excel·lent oportunitat que brinda Campabadal hauria estat una bona ocasió per donar a conèixer altres models que es desenvolupen per a l'estudi de literatures de la mateixa etapa de la història. Així, l'assimilació crítica dels paràmetres establerts, per exemple, a l'antologia de M. H. Abrams *The Norton Anthology of English Literature* (Nova York / Londres, W. W. Norton & Co., 1993), que caracteritza els períodes més destacables de la seva literatura a partir de la presentació dels textos segons els autors i l'època en què s'esdevenen, amb breus però útils estudis introductoris tant per al primer aspecte com per al segon, en ordre cronològic, que ajuden a una possible canonització de models literaris; o, més propera geogràficament i culturalment, l'*Antología de la literatura española: de mediados del siglo XVII a mediados del siglo XVIII*, a cura de Germán Bleiberg (Madrid, Alianza Editorial, 1980), en la qual els textos que es mostren apareixen en una delimitació prou concreta, l'evolució dels textos en uns gèneres i unes estètiques concrets, sense deixar de banda, però, el període en què ocorren, hauria permès l'obertura d'una nova via d'investigació. Mitjançant aquest procés, doncs, podria equiparar-se la salut dels estudis de la nostra literatura moderna amb el panorama crític estranger i, alhora, dur a terme una comparativa de la nostra literatura amb les literatures europees en l'etapa il·lustrada.

D'altra banda, Campabadal no declina la possibilitat d'estudiar la vessant estètica dels textos, sobretot pel que fa al segon volum. En alguns casos, l'adopció de les diferenciacions estètiques que estableix Albert Rossich en un article emblemàtic (*La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme*, «Caplletra», 9 (tardor de 1990), ps. 35-57), deixa entreveure aquesta visió de conjunt d'unes evolucions literàries concretes. Ara bé, aquest emmotllament en l'entramat historiogràfic de l'antologia no aconsegueix els resultats previstos: tot resta en una amalgama difícil d'entendre en aquesta voluntat de dibuixar una línia horitzontal que travessi la temporalitat dels textos que es produeixen en un mateix període històric.

Tot això duu a fer referència a les dates que estableix Campabadal per agrupar d'una manera coherent els seus plantejaments. La data que pren per iniciar la marxa de la seva edició és el 1700, any, com a mínim, controvertit —l'aparició de l'Acadèmia dels Desconfiats no sembla, a priori, un primer indicatiu d'introducció del pensament il·lustrat; i la de termini, el 1823, també induïx a certes ambigüïtats. Si tenim en compte que és durant el segle XVIII quan conflueixen una sèrie de pensaments i estètiques hereus del període anterior, no és difícil d'imaginar que el mateix succeeix amb el segle posterior. Per tant, si és lògic acceptar que el paper d'Agustí Eura i la seva estètica plenament barroca, per posar un exemple il·lustratiu i entenedor, no és estrany en una època marcada pel naixement d'una nova manera de fer literatura, com és el neoclassicisme, tampoc no hauria d'estranyar la continuïtat dels paràmetres il·lustrats ja en ple segle XIX. Aquesta circumstància s'insinua amb una lectura detinguda dels darrers capítols del volum segon, els quals se centren en la producció d'una literatura propagandística i de caire popular, basada en gran mesura en estètiques que semblaven obsoletes amb l'entrada al segle XIX. En aquest sentit, la construcció de fronteres cronològiques, sempre discutibles i encara prou discutides, no permet apreciar aquesta dilatació dels cercles temporals pel que fa a estètiques, gèneres o línies de pensament. Ara bé, és cert que aquestes delimitacions en el temps i l'espai ajuden a configurar un *calaix de sastre* on inclouren esdeveniments històrics i fets culturals amb els textos que els esvoquen.

En definitiva, Mireia Campabadal aconsegueix establir un retrat fidel dels principals esdeveniments que caracteritzen les actituds dels nostres intel·lectuals durant la Il·lustració a partir dels textos més representatius. A més, com representa qualsevol altra bona antologia, *El pensament i l'activitat literària del Setcents català* esdevé un bon tast —encara que puguin quedar amb gana— per als lectors curiosos i per als estudiosos que vulguin aprofundir en les encara tènues aigües dels corrents de pensament i la literatura de la darrera etapa de l'època moderna. Però, és més: les pàgines d'aquesta publicació aconsegueixen transmetre el fet que el segle XVIII i les seves llums esdevenen l'expressió de genialitats individuals i, alhora, de grups intel·lectuals sensibles a la contemporaneïtat que els va tocar viure. Així, les gestes intel·lectuals de Campmany, Andrés, Ramis o Eura són comparables als programes literaris i culturals d'una Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o d'una Acadèmia Maonesa. A més, la compilació d'una sèrie de textos anònims, de caire polític o propagandístic, denoten un ambient d'ebullició que lluitava pel manteniment i una creixent presència de la llengua catalana en tots els àmbits lingüístics del país.

IVAN CLOT MASSONS

RESSENYES INDIVIDUALS

La traducció valenciana de la missa del segle XIV: Estudi i edició de la versió de Guillem Anglés (ACV, Ms. 169), a cura d'Antoni Ferrando Francés i Xavier Serra Estellés, València, Universitat de València, 2003.

Amb motiu del 500 aniversari de la mort de Roderic de Borja, papa Alexandre VI (1431-1503) i dintre de les celebracions del cinquè centenari de la sanció canònica de la creació de l'Estudi General de València del mateix papa de nissaga valenciana apareix l'esplèndida edició d'aquesta Traducció valenciana —*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon*—, fruit de la col·laboració de la Universitat de València i de l'arquebisbat de València.

La present edició «convidava a ajuntar esforços al voltant d'un text que, per la seua naturalesa filològica i teològica exigia alhora una col·laboració interdisciplinària: bé que ho han posat de manifest, amb cura científica i bon gust, el Dr. Antoni Ferrando, professor de la nostra Universitat, i el Dr. Xavier Serra, professor de la Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, de l'Arquebisbat de València» (p. 12), en paraules del rector Francisco Tomàs i que compartim plenament.

La disposició de la publicació abasta sengles pròlegs, del rector i de l'arquebisbe, i una introducció en què s'explicita el propòsit dels autors, que «és oferir una edició filològica del text bilingüe del Cànon de la missa de Guillem Anglés, precedida d'un estudi sobre la biografia de l'autor i sobre l'estructura, les fonts, la llengua i la transmissió de la seua Exposició» (p. 18). Segueix a continuació l'obra de Guillem Anglés, amb el context històric de l'arromançament de la Missa en l'edat mitjana (ps. 21-26); una breu notícia biogràfica d'Anglés, dominic i valencià (ps. 27-29), i la part fonamental amb l'estudi i edició del manuscrit. Hi destaca, en primer lloc, una completa —i sempre agraïda— descripció codicològica del Ms. 169 de l'ACV (cap. 3.1), la descripció, prolixa i detallada, de l'estructura i contingut del tractat (cap. 3.2), seguida de notes corroboratives de l'autoria de Guillem Anglés: «Tot apunta, doncs, cap a una estructura unitària del manuscrit [...]. En conseqüència, creiem que els tres textos del nostre còdex van ser escrits pel mateix autor: Guillem Anglés» (p. 48). No obstant això, el còdex valentí, Ms. 169 conservat a l'ACV, és una transcripció autoritzada feta pel notari Guillem de Pomareda, que «ens ha deixat una còpia que, en general, és d'una bona qualitat textual» (ps. 54) i és la que podem gaudir en l'edició facsímil (ps. 89-124). En se-

gon lloc, els autors dediquen tot el capítol 4 a l'estudi científic, rigorós alhora que didàctic, de la versió del Cànon feta per Anglés (ps. 55-87). És en aquest apartat on se manifesta potser de manera més diàfana la saviesa i experiència dels autors en l'estudi de la llengua usada i en la projecció liturgicoteològica del manuscrit.

La llengua usada, analitzada en els vessants graficofonètic, morfosintàctic i lexicosemàntic, porta Antoni Ferrando a extraure'n algunes conclusions d'interès: a) la fidelitat al model lingüístic cancelleresc del text canònic estricte no trau «algunes alternances morfològiques i barreja d'estrats lèxics arcaïtzans i moderns» en les rúbriques i les construccions (p. 65); b) certes preferències lèxiques (com *verdader*, *piadós*, *huy*) semblen confirmar la procedència valenciana de Guillem Anglés (*ibidem*); c) l'anàlisi gràfica podria «avaluar la hipòtesi de la procedència septentrional, possiblement rossellonesa, del copista, Guillem de Pomareda» (*ibidem*); d) la tria d'algunes solucions originals en la traducció, al costat de les literals i pròpies de la litúrgia i de la literatura devota (*ibidem*), i e) confirmació de la coexistència de l'alternança del tractament medieval de Déu (Tu / Vós). Tot plegat, apunta Ferrando, «la traducció d'Anglés és un document excepcional per a conèixer la llengua litúrgica de l'època i per a resseguir l'evolució lingüística del ric repertori de fórmules que ens ofereix» (p. 66).

Quant a la projecció liturgicoteològica, hi hem de destacar un extens i complet quadre sinòptic on se compara el text anglesià amb el d'altres missals valencians (MV 1408, manuscrit; MV 1492, edició prínceps, i MR 1570, el missal romà tridentí). De l'estudi comparatiu i d'altres aspectes, Xavier Serra arriba a les següents constatacions: a) «Anglés desconeix el Cànon del *Setenario*» (p. 82), la primera versió arromançada del *Canon Missae*; b) tot i les relacions de la seu valentina amb la litúrgia anglesa, «cal excloure'n qualsevol influència directa» (p. 83), a través del ritu Sarum; c) el «Cànon d'Anglés presenta solucions derivades de la tradició litúrgica dominicana» (*ibidem*) i tarraconense, ja que la diòcesi de València fou sufragània de l'arxidiòcesi de Tarragona i no serà fins al 1492 que es convertí en seu d'una nova província eclesiàstica. «Tot plegat —a parer de Serra— permet concloure que el Cànon d'Anglés es basa fonamentalment en la tradició tarraconense i dominicana, exclou la influència directa hispànica i anglesa i conté elements singulars, fruit d'un treball eclèctic. Òbviament, això només serà possible en un moment en què encara no s'havia fixat un cànon universal únic per a tota l'església llatina» (p. 87).

L'edició del text, en facsímil, l'acuradíssima edició crítica i el text vernacle en lectura continuada ens propicien la lectura i coneixença del Cànon d'Anglés. El glossari, amb les seues instruccions de maneig, i la bibliografia, amb l'obra de referència de Juan B. Ferreres (*Historia del misal romano*, Barcelona 1929), precedeixen l'índex, per cloure amb les dades d'edició.

La publicació de la traducció valenciana de la missa del segle XIV és una notable i reeixida aportació a les sempre controvertides relacions entre llengua i Església. No cal dir que aquesta edició representa una dada referencial per a l'estudi dels usos lingüístics de la província eclesiàstica tarraconense en la tardor

medieval i que aporta dades significatives sobre el paper de l'Església en l'àmbit lingüístic. Cal advertir, com expliciten els mateixos autors al seu pròleg, que, quan parlem de la variació actitudinal de l'Església, ens hem de referir a l'anomenada Església occidental. Tota anàlisi històrica ha de deixar ben clara la diferenciació fonamental entre les dues esglésies catòliques: «A diferència de les esglésies orientals (grega, copta, etiòpe, melquita, etc.), que adaptaren la seua litúrgia a la llengua dels nous pobles cristianitzats, l'església d'Occident opta per l'ús del llatí com a llengua litúrgica» (p. 21).

El *décalage* entre la llengua de l'Església i la parla del poble a causa de la fragmentació lingüística i política amb la caiguda de l'Imperi occidental —no podem oblidar la simultaneïtat de l'aparició dels diferents romànics amb el sorgiment de les primeres nacions europees— segurament que influeix en el replantejament de l'ús exclusiu del llatí si més no com a llengua de comunicació. A despit de les diferents interpretacions del significat del terme *transfere* dels concilis carolingis, l'Església promou la traducció de sermonaris llatins al romànic.

Si bé el concili de Trento assenyalava un abans i un després en la política lingüística de l'Església occidental —escriptura i litúrgia, en llatí; predicació i catequesi, en romanç— els testimonis cada cop més abundosos avalen una clara disposició de la jerarquia de la Tarraconense a l'ús del vernacle no sols en la predicació i catequesi, sinó també en l'escriptura. La traducció de la Bíblia i de textos bíblics, pràctica tan estesa en tota Occitània, va impulsar les traduccions a altres romànics, però l'aparició i difusió en aquestes mateixes terres dels moviments reformadors, defensors de l'ús del romànic com a mostra d'apropament a la parla del poble, mereixen la consideració d'herètics i la seua repressió va significar, entre moltes altres conseqüències, la pràctica supressió no solament del costum de les traduccions bíbliques sinó fins i tot la seua desaparició física.

Quant als textos purament litúrgics no disposem de massa dades i, a més, els estudis en aquesta línia són molt escassos. Creiem que els arxius eclesiàstics ofereixen molta documentació inèdita als investigadors l'estudi de la qual ens ajudaria a entendre molt millor l'actitud de l'Església i la seua relació amb la llengua usada. No hi ha dubte que una de les claus per atansar-s'hi rau en la pròpia estructura organitzativa de l'Església: l'històric monopoli social eclesiàstic, especialment en el món europeu no reformista, s'ha basat en la jerarquització, amb una estructura piramidal i amb un vèrtex pràcticament divinitzat. És comprensible, doncs, que en un àmbit tan important i fonamental com és el de la comunicació el volgués tenir absolutament controlat. Tanmateix, s'ha de reconèixer que abans de Trento hi ha una certa permissivitat lingüística: les tendències lingüístiques uniformistes, prevalents i, al cap i a la fi, reeixides en aquell conclave es van imposar a les més diversificades i, per tant, més properes a la varietat lingüística dels fidels. El llibre que ressenyem, doncs, és una invitació a seguir en aquesta línia investigadora, per tal d'arribar a comprendre l'actitud de l'Església tarraconense en els usos lingüístics no sols en la predicació i catequesi, sinó també en l'escriptura i en la litúrgia, aquests dos àmbits guanyats per a la causa del llatí després de Trento.

Aquesta Traducció valenciana s'ha de considerar, doncs, com un argument enfront de la imposició unitarista tridentina posterior i que discorre pels viaranyes d'una certa pràctica diversificada. Segurament que, a aquesta pràctica, no hi és aliena la mateixa existència de la Província Eclesiàstica Tarraconense, que, fins a la fi del s. xv, incloïa també la major part de l'antic Regne de València; paper que també va continuar al llarg de l'època moderna, llavors ja sense la província valentina, davant les contínues escomeses castellanitzadores. En tenim constància, entre d'altres, gràcies al recull de Sanç Capdevila en el seu *Processus*.

Comptat i debatut, cal felicitar els promotors d'aquesta publicació a través de la qual els seus autors ens aporten un molt interessant testimoni per a aquiratar la nostra anàlisi a l'hora de dilucidar l'actitud de la nostra Església —i de la seua administració eclesiàstica amb la Tarraconense— en l'afavoriment/repressió de la parla del poble en els diferents usos lingüístics de la seua actuació: escriptura, litúrgia, predicació, catequesi, literatura popular...

ALFRED AGUSTÍ I FARRENY

PUJOL, Josep: *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el «Tirant lo Blanc»*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Che il volume di Josep Pujol abbia tutte le carte in regola per collocarsi nella bibliografia tirantiana come una tappa miliare lo s'intuisce subito, sin dalle prime battute dell'introduzione.

Una sorta di ulteriore tappa spartiacque, all'interno di un percorso di ricerca che ha i suoi precedenti capisaldi rispettivamente nella *Aproximació* al *Tirant* di M. de Riquer del 1990, nel saggio letto da Lola Badia in occasione del *Symposium*, celebrato nel medesimo anno —evidentemente un *annus mirabilis*, per una questione, quella delle «fonti» martorelliane, così centrale da detenere il posto d'onore in tutto ciò che da lustri e lustri si sta pensando e dicendo sul romanzo— e nel saggio di Albert Hauf del 1993, emblematico fin dal titolo: «...la connexió collana...».

Il primo di tali contributi, l'*Aproximació*, meritevole di aver propiziato il superamento definitivo di atteggiamenti ancora «positivistici» («una etapa (...) poc interessada per les conseqüències literàries i culturals del seu maneig...», p. 12); il secondo e il terzo, decisi nell'additare le problematiche storico-culturali cui si sarebbero rapportati gli studi a venire. I quali, indirizzati non più tanto alla ricerca di mere dipendenze testuali, quanto all'analisi dei meccanismi di assimilazione di fonti e modelli, man mano davano conto, e in modo sempre più avvertito —della «seva [di Martorell] concepció de la literatura i del significat literari, cultural i en part ètic de la ficció» che il romanzo sottende (p. 11).

Una tappa miliare, dicevo, che, messi a profitto i contributi di un intero decennio e passa, ricostruisce con ricchezza d'informazione storico-letteraria e precisa attenzione ai dati filologici sia la cultura letteraria e «scientifica» della società quattrocentesca dei laici, sia quella che in concreto doveva essere la biblioteca mentale —la memòria literària—, di Martorell.

Col chiaro intento di dimostrare come «la memòria culta de l'autor (...) s'actualitza en la escriptura de la novella en virtut d'una concepció imitativa de la prosa literària culta» alla luce di una prassi compositiva «de llunyà origen acadèmic i vagament relacionada amb la llibertat combinatòria de les tècniques del centó» (p. 10), Pujol alla fine della fatica ci consegna, di fatto, un Martorell remoto non soltanto da quello schiacciato su stesso dall'approccio «positivista» e da quello penalizzato, giusta la «dimensió retòrica» del romanzo e il suo troppo ingombrante medievismo erudito, dall'ideario romantico-simbolista e poi noucentista (p. 9), ma anche da quello falsato dal vario atteggiarsi del cosiddetto «prejudici realista».

Esito già significativo in questa direzione, l'analisi dei tre testi «amb caràcter prologal» (l'epistola a don Ferrando de Portugal, il prologo e il capitolo I) dipinge un Martorell consapevole e responsabile che, seguendo alla lettera il modello di Enric de Villena (oltre che dei vari Canals e Conesa), sa attraverso quali procedure e quali strategie costruirsi come «auctoritas», e iscriversi legittimamente nella *traditio*. Presentare se stesso come traduttore —mediatore culturale—, simulare come antecedente della propria opera un «llibre antic que conté inevitablement la veritat» (p. 25-26), offrire la propria opera come un prodotto storiografico destinato alla nobile funzione di perpetuare i valori del passato, equivale di fatto per Martorell a dare alla fictio i crismi di una scrittura storica capace di ripulmare il modello narrativo arturiano in funzione di un libro-verità degno di collocarsi «(...) automàticament en la dimensió de les “gestes e hystòries antigues” encomanades a Homer i a Titus Livi, als “poetes” i als “hystorials”» (p. 36) e tale da soddisfare le aspettative di un pubblico che, specchio e doppio di se stesso, è interessato a «consumare» letture sull'arte della guerra e del governare. Un pubblico, in sostanza, che chiede sia ai testi originali che alle traduzioni *exempla* utili alla propria formazione etica, politica e militare.

Detto questo, il programma è fatto. Vuoi per quanto attiene alla messa in valore dell'impegno etico-cristiano-cavalleresco di Martorell e il suo oggettivarsi in una narrazione fitta di lettere di battaglia, sermoni, orazioni, arringhe, discorsi consolatori; vuoi per quanto attiene al riesame di quelle componenti della *fabula* —dal sapore «borghese» della burla del ridere e della parodia, alla contaminazione dei registri, alla polifonia, alla pluridiscorsività, ai «tratti dialogici» *tout court*— nelle quali risiede la «modernità» del romanzo e la sua fisionomia di «novella total». Detto altrimenti, son chiare le linee che orientano la ricerca nel suo snodarsi lungo due direttrici parallele e interagenti: quella dell'analisi condotta fin nelle piegature più sottili del nuovo codice espressivo risultante dalla ricezione dialettica di fonti e modelli, e quella della messa a frutto, nella forma di un commento accorto e puntuale, degli studi, fino a più recenti, cimentatisi con la questione del-

le fonti e dei dispositivi di spiazzamento attivati da Martorell nei confronti dei generi letterari e dei loro sistemi di referenza.

Ne sono già un saggio persuasivo le pagine impegnate nella scrupolosa ricognizione delle strategie tese a simulare una scrittura «storica» impegnata nella trasmissione di contenuti morali, e capace di dare al protagonista lo smalto e il prestigio di un condottiero antico (capp. II e III). Una ben documentata scelta di esempi ci permette di osservare come il riuso di materiali tratti dalla storiografia classica e dalla trattatistica *de re militari* (Valerio Massimo, Frontino, Sallustio, Tito Livio), nonché dalla cronachista medievale (Muntaner, Desclot), dalla narrativa cavalleresca e dalle *lletres de batalla*, sia organico all'intento di plasmare «(...) la literatura cavalleresca medieval amb materials historiogràfics medievals i antics» (p. 50), e di proiettare nella dimensione dell'«antico» quello che è il contemporaneo inteso nella sua totalità di vivere concreto e letteratura, realtà e rappresentazione simbolica, storia dei grandi eventi e substoria del quotidiano: «(...) la possibilitat de decorar les estampes cavalleresques quatrecentistes imitant els cromos dels romans», p. 59 (Utile al proposito ricordare che l'antichità, oltre che essere notoriamente depositaria dei valori «umanistici», è la riprova, per il fatto stesso di esistere nella memoria, «della non vanità del tutto»: R. Antonelli, *Antiqui—Ancessor*, in *Ensi firent li ancessor. Mélanges de philologie médiévale offerts à Marc-René Jung*, Alessandria, 1996, I, ps. 185-198, p. 187. In particolare sulle tematiche connesse al «mestier» del chierico come costruttore dell'antico e della memoria offre un quadro di letture aggiornato e completo G. Paradisi, *Le passioni della storia. Scrittura e memoria nell'opera di Wace*, Bagatto, Roma 2002, *passim*). Sicché la documentata, e nel contempo programmatica, conclusione della prima parte del lavoro è che per trasformare Tirant in un «gran capità, gran guerrier e conquistador, axí com diríem —segons l'anònim del *Curial*— Alessandre, Cèsar, Aníbal, Pirro, Cipió e altres molts», occorre sommare allo schema fornito dalla fictio arturiana, dalle cronache e dalle biografie cavalleresche, tre ingredienti ineliminabili: «la *militia* antiga, un cert enciclopedisme, i una retòrica classicitzant, (...) adequada a la grandesa dels fets narrats a la novella i apresada en el català diversament influït per la frase llatina i pels hàbits de les *artes dictaminis* de les traduccions de textos clàssics» (p. 62).

In tutta coerenza con la precedente, la sezione dedicata all'analisi della presenza nel *Tirant* della *Historia destructionis Troiae* di Guido delle Colonne, creditore di una gran quantità di materiale riusato per la messa in forma di battaglie campali, stratagemmi, relazioni amorose, arringhe, orazioni, ambasciate, scontri verbali fra *cabdills*, segue giustamente l'idea guida che, senza il messinese, «el *Tirant* no hauria pogut existir tal com el coneixem i no hauria hagut manera de fer el pas decisiu de la prosa eixuta i didàctica del *Guillem de Varoic* a la riquesa desbordant del *Tirant*» (p. 63).

In effetti, amate per il prestigio della tematica e celebrate per la prosa da *dictator* che le connota e che il traduttore catalano, comportandosi da *dictator* a sua volta, aveva reso in una «prosa catalana lleument llatinitzant, modèlica» (p. 66), le

Històries offrono a Pujol il destro per entrare nel vivo del *modus operandi* di Martorell, dispiegando (p. 70, ss) una campionatura ragionata (anche sulla base dei contributi di Wittlin, Perujo e Guia —Conca) di riprese testuali e di giochi d'amplificazione/riduzione del modello o di sovrapposizione di modelli diversi (molto giova a facilitare i riscontri la mappa della localizzazione delle fonti posta in appendice, p. 215 ss.). Di più, lo studioso arricchisce il bilancio, già significativo, di chiavi interpretative che, ricche di promesse, si riveleranno poi nel prosieguo dell'indagine assai fruttuose. Basti un passaggio saliente: «(...) a Martorell li caldrà corregir Guido (...) i, en un cert sentit, fer el que el messinès no va saber o no va voler fer: dur a terme una transformació classicitzant de la tradició narrativa romànica (...). És així que, d'una banda, els valors de la cavalleria cristiana situen Tirant i els seus en un grau èticament superior al que ocupen els herois de les *Històries*; de l'altra, l'antierotisme i el misoginisme de Guido, barreja de moralisme clerical i de rebuig de les tradicions cortesa i ovidiana, és corregit i superat gràcies a la incorporació a l'horitzó i a la lletra del text d'una perspectiva còmica en el tractament de l'amor, i de fragments dels escriptors clau de la literatura sentimental a la baixa edat mitjana: Ovidi i Sèneca d'una banda, Boccaccio i Corella de l'altra... Uns poetes, però, que als ulls de Martorell no escriuen «faules» que requereixin cap mena d'exegesi, sinó unes històries d'amor d'alta rendibilitat sentimental i retòrica» (p. 68).

Di fatto, dedicate alle «stratificazioni» di materiali tratti da Guido, Corella e Ovidio (precipuamente in riferimento ai capp. 118 e 119), le pagine successive (cap. iv) comprovano come a guidare il montaggio a mosaico delle fonti; qui teso soprattutto a ricostruire sull'immaginario ovidiano la rappresentazione dell'eros troppo scarna in Guido («reovidianitziació»: p. 94), sia un'indubbia consapevolezza letteraria e le risorse offerte da una biblioteca mentale che, specchio degli orizzonti epistemici del pubblico del xv, molto deve all'universo della traduzione» e alla valenza etica ad essa ampiamente riconosciuta (un richiamo d'obbligo: Ferran Valentí). Non a caso esente dalla preoccupazione, che era invece assillante nei vari Curial, Corella, Boccaccio, di tenere distanti gli «alti luoghi» depositari di verità filosofiche dalla «mezzana via» Martorell s'appellerà giusto all'espedito traduzione, per superare disagi e timori nei confronti della «poesia»e degli *auctores*.

Merito di queste pagine è in sostanza quello di tracciare il profilo di operatore culturale di Martorell e di definirne sempre più compiutamente la fisionomia —prefigurando quindi una sorta di biografia intellettuale— a partire dall'osservazione dei processi di transcodificazione di modelli letterari e culturali che la narrazione nel suo *fieri* realizza. Sedicente storico-traduttore, Martorell è anzitutto, come ribadisce il decisivo ritratto in piedi dipinto da Pujol, un debitore della cultura del *dictamen*, visto che la presenza nel romanzo di passi legati da sintomatiche affinità a documenti della cancelleria, il che poi è come dire alla prosa d'arte e alle «traduzioni» dei vari Metge, Corella, Canals, Felip de Malla, non può che rinviare alle *artes dictaminis* e alla prassi epistolare come punti di forza della formazione retorica comune a scrittori e traduttori (ps. 98-99). Un cavaliere che,

sprovvisto di «una formació escolar professional o semiprofessional», è —*et pour cause*— tutto versato nella dimensione de «l'autodidactisme literari del cortesà que freqüentava unes corts on no mancaven estímuls literaris i on es consumien la prosa de Corella i la lírica d'Ausias March»: giustappunto il quadro in cui matura una coscienza letteraria cui fa da *pivot* l'idea che «escriure és precisament manejar amb la màxima eficàcia retòrica i estilística els textos que li ha llegat una tradició modèlica» (p. 110).

Fatto sta che, elaborata, tutt'altro che improvvisata, e molto più legata alle norme scolastiche (p. 94) di quanto si è sempre detto, la «riscrittura» di Martorell, nel suo esercizio di «fagocitazione» di modelli è «un fenòmen absolutament singular en el panorama de la literatura catalana del segle xv...» (p. 99). Distinguendo tre fondamentali tipologie («Categories», p. 97 ss.) di modelli —rispettivamente attivi sul piano dell'*inventio*, della nozione concernente qualsiasi «sapere» o qualsiasi ambito di realtà, e quindi dell'*elocutio*—, Pujol dedica all'onnivoro esercizio di Martorell passaggi degni di nota soprattutto nei paragrafi «La memòria literària» e «Tècniques», molto efficaci nel sintetizzare una «casuística de la reescriptura» che oscilla tra la ripresa assolutamente letterale, l'amplificazione di unità minime, la giustapposizione di materiali «genericamente» eterogenei (tipo *Lletres de batalla*, *Fiammetta*, *Eroidi*) e la riduzione del modello a un mero repertorio di segmenti testuali, come nel caso emblematico del riuso di Corella. Un Corella che più d'ogni altro modello ha permesso agli studiosi di osservare come Martorell non abbia remore nello scompaginare con la spregiudicatezza più assoluta i contesti più vari, inseguendo spesso soltanto il «(...) valor autònom retòric i estilístic dels significants» (p. 104).

Su questo versante, non meno efficaci sono le osservazioni, anticipate peraltro da vari altri lavori dello stesso Pujol, sul riuso delle *Eroidi*, al quale pure è riservata un'ampia ed articolata esemplificazione. Proseguendo su una linea di ricerca non spoglia di contributi (Annicchiarico, Badia, Cingolani, Garriga, Guia, Hauf, Martínez Romero, Miralles, Turró, ecc.), e ripercorrendo le riprese testuali delle *Eroidi*, della *Fiammetta*, delle *faules* corellane, del *Bursario* (cap. v e vi), l'indagine di Pujol e i prospetti che la puntellano ci permettono di verificare tangibilmente come tra materiali eterogenei si stabiliscano di volta in volta associazioni diverse, e quali: associazioni ora squisitamente mentali, ora scaturite da concomitanze semantico-diegetiche, ora prodotte dalla «vischiosità» stilistico-retorica dei significanti. Va da sé che su questo piano un ruolo principe spetti alla «connexió» Boccaccio —Corella che, in quanto «clàssics moderns» e debitori della retorica del pathos ovidiana e seneciana, sono oggetto di un assorbimento che diviene la manifestazione più emblematica di tutto un *modus operandi*. Altrimenti detto, un'ottima occasione per penetrare nelle griglie della scrittura letteraria di Martorell e verificare come «Fiammetta», portatrice di una voce elegiaca costruita sulle potenzialità comunicative di un *movere* effettistico di antica ascendenza, soprattutto lei dia un contributo esemplare al costituirsi di un «clima de lamentació extrema» (p. 173).

In effetti, traguardo della ricerca, e quasi fulcro ideale del volume, il capitolo settimo, mentre pone al centro dell'attenzione la morte di *Tirant* e i debiti dell'episodio nei confronti del modello seneciano, definisce come il romanzo si rapporti alla nozione medievale del «tragico», e in quali termini si precisi la relazione tra la morte del protagonista, e quindi di Carmesina e dell'imperatore, e «la tradició particular del *Tristan* en prosa i les seves versions hispàniques, partint de l'evidència d'una difusió àmplia del text en terres catalanes» (p. 187).

Di fatto, legata al tema della «Fortuna» e modellata sul mito di Tristano e Isotta, la fine di *Tirant*, evidentemente cifra della tragicità dell'opera tutta in quanto «(...) catàstrofe que afecta tot un imperi i tot un univers cristià, cavalleresc i cortès (...)» (p. 191), viene a trovarsi, come ben riassume Pujol, al centro di associazioni letterarie, sulle quali è tessuto un prestigioso sfondo greco-latino che consente sia di plasmare gli eventi sul nobilitante modello troiano, sia di fare dell'eroismo cristiano-cavalleresco di *Tirant* un simbolico crocevia tra cultura classica e cultura moderna, tra realtà e mito, tra vivere quotidiano e immaginario culturale. Col risultato di dar conto, con riscontri alla mano, di come l'intreccio di voci tra Seneca e Corella, cui si mescolano continuamente Ovidio, Guido e Boccaccio, offra il clima retorico-letterario adeguato al lamento, al pianto, all'urlo, di fronte all'instabilità della fortuna, alla precarietà della condizione umana, alla vanità del mondo: adynata in quantità e un superbo apparato scenografico di orrorose sciagure e di smisurate catastrofi sono quanto di meglio per trasformare *Tirant* in un eroe tragico ennesima vittima innocente del fato, ma anche in effigie indelebile nell'immaginario collettivo del potere salvifico della scrittura/memoria (194).

Invero, l'analisi del nodo Seneca-Corella attinente ai capp. 472-473 e la ricognizione della presenza intensiva delle *Troades* nei cap. 474-77, cui va il merito di raccogliere le fila del discorso, mentre osserva ancora una volta come la narrazione tutta sia frutto di un'operazione letteraria complessa e avveduta, fa il punto, segnatamente, sulla questione nevralgica del posizionarsi di essa nei confronti della grande letteratura tragica.

Richiamandosi alla corrente percezione del «tragico» e all'idea di «tragedia» che hanno contribuito a formare i vari Isidoro de Sevilla, Guillaume de Conches, Nicholas Trivet («dictats plorosos» i les lamentacions» ... caràcter luctuós que depèn d'un moviment narratiu determinat per la fortuna») e che testi come la *Tragèdia de Caldesa*, e la *Tragèdia de Lançalot* di mossèn Gras nel medioevo catalano hanno perpetuato, Pujol ben vede come Martorell si ponga con la fine tragica di *Tirant* sulla stessa in linea di un Boccaccio (*De casibus*) e di un Chaucer (*Monk's Tale* e *Troilus and Criseyde*), accreditando per di più al romanzo il valore aggiunto di una «singularitat cultural» che innesta nel solco di tale nozione del «tragico» e del sostegno che ad essa viene dalla retorica e dalla tematica seneciana, la fictio arturiana, la storiografia locale, la «retorica» dei classici latini (p. 213).

Insomma, l'indagine di Pujol mette a frutto, con solido impianto metodologico e ampiezza d'informazione, i risultati degli studi sulle «fonti» martorelliane degli ultimi anni; dandoci uno strumento di grande serietà ed utilità con cui ad-

dentrarci nella «memòria literària» del nostro e attraverso cui osservare come la concezione del mondo e della letteratura che tale memoria informa, sappia materializzarsi in una macchina narrativa che, nel reinventare la tradizione cavalleresca, risulta, a detta di Mario Vargas Llosa, «al mismo tiempo imaginaria y realista, costumbrista y militar, cortesana y erótica, psicológica y de aventuras, todas esas cosas a la vez, y todavía algo más» (*Actes del Symposion...*, 1993, p. 593).

Offrendosi come un saggio di rilettura dell'opera e insieme di riesame della bibliografia esistente sulle intertestualità tirantiane, il testo di Pujol, assomma in sé sia il carattere di uno studio minuzioso sul dato tecnico-strutturale, sia quello di una panoramica d'ampio respiro, alla cui felice impostazione critica va riconosciuto il merito di aver messo a fuoco la connotazione e lo spessore di «classico» che al romanzo pertiene, nonché le funzioni che come tale esso svolge.

Un'opera che attraversa la letteratura classica, medievale, umanistica; che incrocia generi su generi; che trasmigra dal patetico al comico, dal tragico al bassofarsesco; che svara dalle consuetudini formali dei cartelli di sfida alla pomposa eloquenza di discorsi, ambasciate, perorazioni; che trapassa dalla nota querula ed elegiaca delle lettere d'amore alla sentenziosità del detto, e così via. Insomma, un'opera che assorbe, rifonda, reinterpreta, smitizza, rovescia, fonti su fonti; modelli su modelli; e nella quale, in effetti, ritroviamo tutte le componenti, ben focalizzate dalla ricerca di Pujol e ben onorate dalle prospettive di ricerca che in questa direzione egli apre, di quello che è per noi un classico «classico»: polifonia, stratificazione, didascalismo, enciclopedismo, complessità, ambiguità, contraddizione; in una parola «disordine». Se si può richiamare anche in questo caso, la definizione ormai «canonica» dei grandi libri come portatori «più che della regolarità e della sistemazione, del caos e del disordine» (A. ASOR ROSA, *Il canone delle opere*, in *Letteratura Italiana, Einaudi, Le Opere I*, 1992; *Genus Italicum*, 1997).

ANNAMARIA ANNICCHIARICO

DURAN, Eulàlia: *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, edició a cura de Maria Toldrà, pròleg de Josep Solervicens, València, Edicions 3i4, 2004.

Parlar d'Eulàlia Duran com el referent ineludible per a comprendre la cultura i la història catalana del Renaixement, mestra de mestres, model d'intel·lectual interdisciplinari, espill de futures generacions, etc. no diu res que ja no sabem. La seva erudició sobre aquests temes ha quedat ben palesa en volums ja clàssics com ara *Les Germanies als Països Catalans* (1982), o *Profecia i poder al Renaixement* (1997, amb J. Requesens), en les edicions d'autors del Renaixement català com ara Cristòfol Despuig (1981), Lluís Ponç d'Icard (1984), Jordi de Centelles (1990), els diversos textos de *Renaixement a la carta* (1996, amb J. Solervicens) i Joan Baptista Anyès (2001), o en les dues-centes entrades de la *Gran enciclopèdia catalana*

signades amb les sigles E.D.G, però també en múltiples articles de temàtica més concreta. La iniciativa d'aplegar en un volum una selecció de treballs dispersos de l'autora que aprofundeixen en les línies d'investigació ara esmentades és, per tant, motiu de celebració per a la comunitat científica i els interessats en aquest període encara massa negligit de la nostra cultura.

Els vint-i-set articles compilats, ben representatius dels seus interessos, ens donen la clau de la seva capacitat de comprensió global d'aquest període històric, fonamentada en la seva formació interdisciplinària i en una exemplar manca de prejudicis que li permeten copsar l'home del Renaixement «en relleu», com diu Josep Solervicens en el pròleg.

Els escrits seleccionats són dividits en dos gran blocs temàtics, als que s'afegeix un primer estudi, *Renaixement i Barroc: la illusió de la modernitat*, que ve a ser una guia molt útil de la diversitat de temes estudiats per l'autora i una síntesi divulgativa dels seus coneixements sobre la història cultural i literària renaixentista catalana.

El primer bloc (estudis núm. 2-11) incideix en els aspectes ideològics i sociològics que conformen, en gran part, l'imaginari de la societat catalana del moment, des de les classes dirigents fins a les populars. El concepte d'Espanya i la complicada relació entre Castellà i Catalunya arran de la unió de corones (núm. 2, 3, 4), la construcció de la imatge pública de la monarquia i el paper que hi jugà la simbologia (núm. 5, 6, 7, 8), i les Germanies, enfocades des de la vessant més ideològica (núm. 9, 10, 11), són els temes tractats en aquest apartat.

En el segon bloc (núm. 12-27) s'apleguen els estudis centrats en la cultura literària. El conflicte entre la tradició poètica pròpia i la renovació cultural italiana (núm. 12, 13), les plataformes culturals, amb especial atenció al mecenatge (núm. 14) i a l'entorn familiar i humanístic d'Antoni Agustí (núm. 15-16), i diferents treballs sobre autors i gèneres —la historiografia, la poesia èpica de Joan Pujol, la valoració renaixentista d'Ausiàs Marc, la narrativa, la literatura epistolar i el diàleg— són els temes desenvolupats en aquest apartat.

És, pensem, en aquest segon bloc on el coneixement *global* del període al que feiem referència pren especial rellevància, perquè permet a l'autora emmarcar els textos no solament dins la seva tradició literària, sinó també dins el seu context polític, ideològic i sociocultural. Aquesta òptima contextualització, a l'abast de molts pocs erudits, esdevé una eina fonamental per a l'exegesi i la comprensió dels textos en si, però també per a lligar-los a la realitat social d'on van sorgir. Alhora, Duran controla, no cal dir-ho, la producció literària pròpia sense exclusions lingüístiques, però també els horitzons culturals en què s'incardina aquesta: la cort napolitana i en general, la Itàlia renaixentista, i Castella, l'altre gran referent de les lletres catalanes de l'edat moderna. Tot plegat, aconsegueix retratar un panorama tridimensional de la cultura, la literatura i la societat catalana del moment.

En definitiva, aquest volum, encapçalat per un admirable pròleg de Josep Solervicens, que ens explica la formació i la metodologia de Duran, i tancat per una bibliografia i un índex onomàstic elaborats per Maria Toldrà, que ha tingut cura

de l'edició amb la seva acostumada competència, esdevindrà l'eina indispensable per a treballar sobre el Renaixement català. No l'*Opera omnia*, perquè esperem encara molts més fruits de l'erudició d'Eulàlia Duran.

ENRIC QUEROL COLL

Teatre sobre la vida adulta de Jesús (segle XVI), Palma / Barcelona, Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Marian Aguiló», núm. 35).

El llibre que ressenyam edita cinc peces teatrals procedents del manuscrit 1.139 de la Biblioteca de Catalunya, també conegut com *Manuscrit Llabrés* o de les consuetes mallorquines, copiat cap al 1599. En té cura Pere J. Santandreu Brunet, que va dedicar la seva tesi doctoral, llegida a la Universitat de les Illes Balears el novembre del 2002, a aquestes cinc obres. En concret, les consuetes que recupera, en una edició molt pulcra i precedides d'un estudi extens i documentat, són les que tracten el tema de la temptació de Jesucrist al desert (núms. 9 i 10 del manuscrit), les que tracten el tema de la resurrecció de Llätzer (núms. 17 i 18) i la *Consueta de la Samaritana* (núm. 15). Al meu parer, diversos aspectes fan especialment interessant aquesta edició:

1. És un avanç important en la recuperació definitiva del *Manuscrit Llabrés*. Com és ben conegut dels especialistes, aquest còdex va esser descobert per Gabriel Llabrés i Quintana en un arxiu parroquial de Mallorca, encara no identificat, al final del segle XIX. A hores d'ara resten algunes de les obres que conté sense editar, tot i que el seu contingut ha estat descrit diverses vegades. En concret, encara no podem disposar d'una edició moderna de bona part de les consuetes de tema nadalenc ni de les de tema passionístic; és a dir, de la major part del teatre neotestamentari. El teatre de Nadal fa temps, potser massa temps, que és anunciat a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», a cura del professor Ferran Huerta, i les passions són el tema de la tesi doctoral de la professora Lenke Kovács. Per tant, en un futur no gaire llunyà també hauríem de poder disposar d'aquestes importants parcel·les del manuscrit. La característica bàsica de l'edició de Pere Santandreu és la seva fiabilitat i el seu rigor. A més d'utilitzar el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, utilitza també les còpies que el mateix Gabriel Llabrés va encarregar al seu col·laborador Josep Mir, en un moment en què el manuscrit, en alguns folis concrets, no estava tan deteriorat com avui. Aquestes còpies són conservades a la Biblioteca Gabriel Llabrés de l'Ajuntament de Palma. Al meu parer, quan tinguem totes les peces del manuscrit publicades i analitzades de forma independent —i això, com he dit, hauria d'esser aviat—, ens faltarà encara l'edició íntegra del manuscrit com un conjunt únic indivisible. Em sembla que l'ordre de les peces

pot aportar informació important, poc tinguda en compte fins ara. Per exemple, pot il·lustrar sobre l'articulació dels cicles de representacions, i no sé si sobre altres aspectes com el de l'autoria o el de la datació. En concret, les obres publicades en aquest volum ocupen en el manuscrit espais pròxims a les passions pròpiament dites, a les quals potser complementaven.

2. Les dues consuetes que tracten el tema de la temptació i les dues que tracten el tema de Llätzer són especialment útils per entendre l'evolució del teatre de tradició medieval en el trànsit cap a l'Edat Moderna. La documentació aportada per l'editor augmenta encara més aquest interès. En aquestes parelles d'obres, i en altres del manuscrit, sempre hi sol haver una peça més complexa que l'altra, i això marca el punt més avançat de l'evolució esmentada. En el cas de les obres sobre la temptació, la més desenvolupada és la núm. 10. A més de la temptació pròpiament dita, protagonitzada pels diables, escenifica també la predicació de sant Joan i el baptisme de Jesús. Aquest episodi exigeix una certa tramoia aèria, ja que una coloma que representa l'esperit de Déu ha de baixar sobre el cap de Jesús, com a les antigues representacions de Pentecosta a la seu vella de Lleida. A més, els diables es converteixen en autèntiques alegories dels set pecats capitals, cosa que l'aproxima a les moralitats tardomedievales. D'altra banda, és l'única peça catalana del manuscrit que remet a un autor concret, el mestre en teologia fra Cardils. Pere J. Santandreu exhumà documentació d'arxiu interessant sobre aquest autor. És gairebé segur que es tracta del franciscà Antoni Cardils, que va predicar el Sermó de la Conquesta, el més solemne de la seu de Mallorca, el 1553, el 1564 i el 1575, i que es deu poder identificar també amb el Cardils que el 1539 comprava *El procés de les olives* a un llibreter de Palma. És, per tant, un dels primers autors de teatre documentat a les Balears. L'editor també proposa que el vers «Marrades y colectors,» sigui una referència a Gaspar de Marrades, virrei de Mallorca entre el 1549 i el 1557, cosa que encara precisaria més la data de composició d'aquesta obra, tot i que la hipòtesi és difícil de confirmar.

Pel que fa a les consuetes de Llätzer, la més complexa és la núm. 18, molt més allunyada del relat bíblic que la núm. 17. En concret, amplia molt l'episodi de la mort de Llätzer, amb escenes quotidianes protagonitzades per les germanes. També destaquen per la seva autonomia les escenes en què els metges intenten curar-lo. Aquests metges tenen noms concrets, mestre Salines i mestre Brandà, que l'editor no pot localitzar, malgrat que utilitza molta bibliografia sobre la medicina de l'època. Sí que documenta extensament altres fonts mèdiques. La més interessant és la referència a Guido, és a dir, Gui de Caulhiac, traduït ja al català el 1492 i molt popular al segle XVI. Aquesta ampliació dels relats bíblics amb la interferència de la vida quotidiana és el tret més interessant d'aquesta obra i una característica que ha de permetre enriquir l'anàlisi de tot el teatre català del segle XVI.

3. El volum dóna també una visió panoràmica del tractament d'aquest temes en el teatre europeu de l'època. Santandreu pren com a referència les escenificacions en els grans cicles anglesos i també les recuperacions fetes a partir de manu-

scrits francesos, provençals i italians. Demostra, una vegada més, els paral·lelismes que es poden establir entre la dramaturgia catalana de l'època i aquestes altres dramaturgies. Aquest tret, que ja ha estat utilitzat per presentar el nostre teatre en altres ocasions, ara encara sembla més evident.

En resum, creiem que el llibre és una aportació de qualitat a l'estudi del teatre català antic S'inclou en una línia d'investigació, modernament inaugurada per Josep Romeu i Figueras, que ha demostrat i continua demostrant que el teatre va ésser un dels factors més dinàmics de la cultura catalana de l'època. Per això el seu estudi continua essent molt atractiu per a la recerca contemporània.

JOAN MAS I VIVES

FARRENY SISTAC, Maria Dolors: *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004 («Biblioteca Filològica», núm. XLIX).

Les persones interessades en la lingüística històrica podem celebrar la publicació, finalment, de la tesi doctoral de M. Dolors Farreny, un treball molt important, per contingut però també per extensió, per força motius: des de la procedència geogràfica dels textos (Lleida) —no és una àrea que des del punt de vista històric compti amb massa treballs, a banda de l'històric de Joan Veny sobre el tractat de Jaume d'Agramont i els diversos treballs anteriors de M. D. Farreny mateixa—, passant per la temàtica —la llengua processal, sobre la qual els estudiosos durant anys van reclamar parar-hi atenció i que, finalment, ha estat motiu de força treballs ens els darrers anys, com els magnífics de Joan J. Ponsoda i M. Àngels Diéguez, per exemple—, fins al període —en aquest cas més enllà de la prestigiosa edat mitjana.

Es tracta, d'un treball molt complet, en què trobem la transcripció de set processos criminals del segle XVI (en realitat des de 1482 fins a 1598) —tots inèdits i que han estat triats procurant que tractessin temes diversos—, una interessant anàlisi del context historicocultural (tant de l'àmbit historicosocial —des del punt de vista general però també des del punt de vista de la ciutat de Lleida—, com del cultural —referit al període anomenat «Decadència»—) i un estudi lingüístic molt exhaustiu i detallat, quant a la fonètica, però, especialment, a la morfosintaxi i al lèxic, amb una menció especial a l'examen de l'onomàstica, un aspecte que massa sovint queda al marge dels estudis lingüístics i que, des del punt de vista històric, resulta, contràriament, fonamental. I en aquesta obra encara trobem al final uns annexos que recullen aspectes diversos (com la reproducció d'una pàgina de dos processos, la informació sobre les grafies verbals de la P1 i la P3 provinents d'una A llatina, els exemples de *per* i *per a*, l'índex i freqüència dels verbs i dels mots al corpus documental i un quadre de vocables i expressions interessants

per la seva datació). Com dèiem, un treball molt complet (M. D. Farreny ja ens adverteix que «hi hem dedicat un espai ben generós, sense presses» [p. 16]), que presenta una informació molt rica i ben ordenada (i que reflecteix la feïnada que ha tingut l'autora no solament en la realització de la tesi, sinó també en la preparació del material per a la publicació d'aquest treball).

Tal com apuntàvem anteriorment i com ha estat assenyalat repetidament (i en aquest cas també per l'autora a la introducció, p. 15), l'edició i estudi de textos de caràcter processal resulta bàsic per obtenir informació sobre la llengua oral i els registres menys formals —col·loquials o populars— de la parla pretèrita; i, així mateix, com ja indica Ramon Sistac en el pròleg (p. 12), per «extraure força dades sobre la situació sociolingüística», en aquest cas de Lleida al segle XVI. En el cas concret d'aquest treball, però, l'autora no solament té com a objectiu aquesta recerca de la llengua més espontània des d'un punt de vista general (per conèixer el passat —i, com diu, el present— de la llengua), sinó que, a més a més, el relaciona amb la llengua d'una àrea geogràfica determinada, perquè, tal com afirma, pensa que «parlar un determinat dialecte (...) implica igualment una visió del món determinada» (p. 16).

En l'exposició dels objectius en la introducció, hi ha un aspecte molt important que cal no passar per alt: M. Dolors Farreny indica que en el treball es fan «algunes incursions en el terreny de la fonètica, la morfologia, la sintaxi i el lèxic» (p. 16), i en nota a peu de pàgina especifica que les anomena *incursions* perquè no ha realitzat un estudi lingüístic que pretengui ser exhaustiu —a diferència de l'objectiu d'altres treballs similars—, sinó que ha «encaminat els esforços a estudiar aspectes d'història de la llengua que poden ser innovadors» (com la mateixa època en què se centra). És aquest un aspecte que, sense cap mena de dubte, cal remarcar positivament: massa sovint els treballs que analitzen lingüísticament textos de caràcter històric fan un estudi sistemàtic que no fa altra cosa que repetir en molts temes el que ja han exposat els estudis anteriors, bé perquè no hi ha cap novetat, bé perquè es tracta de temes que han estat ja ben analitzats i que presenten una regularitat remarcable; en aquest sentit, ja és hora, tal com fa l'autora, de poder fer, i de fer, treballs de lingüística històrica que, encara que se centrin en la publicació i l'anàlisi de textos, estudiïn fonamentalment els aspectes remarcables o innovadors, i que no hagin de repetir —de manera canònica, com si fos una condició sine qua non en l'àmbit acadèmic— el que precisament ja sabem de la llengua catalana des del punt de vista diacrònic.

La informació sobre la societat lleidatana d'aquell període és molt rica i viva, amb dades ben diverses sobre la presència de gitanos, l'existència del bandolerisme, la concepció de la condició femenina, la bruixeria, l'alcavoteria, els emmetziments, els robatoris, etc. En aquest sentit, la inclusió d'una taula il·lustrativa dels set processos (ps. 142-143) és un fet molt positiu, ja que permet copsar de manera molt clara el material que inclouen els diferents processos.

Després de l'anàlisi detallada dels diferents aspectes lingüístics (en què hem de remarcar l'estudi minuciós de l'ús dels verbs *ésser* i *estar* [ps. 308-342], dels

verbs transitius amb acusatiu preposicional [ps. 349-358] i dels connectors [ps. 358-395]), les conclusions finals, molt succintes, refermen la coherència del treball respecte de l'objectiu exposat, la recerca d'una informació lingüística no només històrica sinó també de caràcter diatòpic, que es combina amb les dades d'una realitat més propera des del punt de vista humà, del dia a dia, allunyada de la literatura i que recull molts aspectes quotidians que permeten conèixer més bé la vida de la Lleida del s. XVI (què menjaven, les malalties, els hàbits, etc.).

Des del punt de vista lingüístic, l'aspecte més significatiu no són les característiques relacionades amb la llengua escrita —molt uniforme respecte dels textos similars—, sinó que, com remarca l'autora (p. 510), ho són els trets de la llengua més pròxima a l'oralitat que van aflorant al llarg de les declaracions directes, amb les exclamacions, la variants col·loquials (com *dillums*, *dimats*), les expressions més populars, etc. A més d'aquests aspectes relacionats amb l'oralitat, hi ha també característiques lingüístiques més generals que travessen els escrits i que M. Dolors Farreny destaca: a) en la fonètica i la grafia: els casos d'indistinció entre *e/a* en posició inicial, com en el lleidatà d'avui (*anllà*, *llançol*, *Farrer*, *Tarrós*, etc.); la grafia *-e* de la 3 p. del singular que prové d'una *A* llatina, que és gairebé majoritària; el manteniment de la *A* intertònica en mots com *carabassa* o *caragol*; el manteniment sistemàtic de la grafia *-ix-* en posició intervocàlica i a final de paraula; la diferenciació regular de *b/v*; alguns casos d'africació (*tx*, *ch*); etc.; b) en la morfosintaxi: l'ús del numeral *dos* que determina substantius femenins (*amigues*, *vegades*, *mans*); la documentació de l'increment *-sa* en la desinència de tercera persona, *donassa* [*donés*], característic de l'occidental; l'aparició, com és habitual en la documentació antiga, de força exemples de verbs transitius amb acusatiu preposicional; els testimonis d'interferències entre les preposicions *amb/en*; els casos de duplicació pronominal i usos col·loquials dels relatius (*la qual la prengué*, *Al qual li fonch legida la depositió*); etc., i c) en el lèxic: a més de contribuir amb una vuitantena de mots i expressions sense documentar o no documentats en aquest tipus de textos, l'estudi permet comprovar les concomitàncies amb el lèxic valencià (*hir*, *huyt*, *vesprada*, *vuy*, *pedrapiquer*, *pegat*, etc.).

Com ja apuntàvem al començament d'aquesta ressenya, mercès a la publicació d'aquest treball podem comptar amb un estudi que comença a omplir uns buits importants, cronològics i geogràfics, i que apunta, a més, el camí a seguir a l'hora de realitzar les anàlisis de textos històrics des del punt de vista lingüístic, ja centrats en els temes menys sistemàtics i estudiats. També cal remarcar que el període triat permet a M. Dolors Farreny fer una contribució significativa a la documentació històrica de trets lingüístics que es van especificant des del punt de vista geogràfic, uns trets que remarca al llarg del treball i que veiem com van començant a configurar la parla de Lleida.

MESTRE SANCHIS, Antonio: *Apología y crítica de España en el siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2003.

Per als intel·lectuals espanyols del segle XVIII, la decadència econòmica, política i sobretot cultural d'Espanya era un fet indiscutible. Especialment, en comparar-se amb Europa (França, Alemanya, Itàlia), referent en el qual lògicament s'emmirallaven. És a partir d'aquesta afirmació, que Mestre subscriu i argumenta amb un nombre impressionant de dades, que hom construeix aquest volum, recull de 12 treballs, en alguns casos inèdits o publicats a l'estranger. El volum s'inicia amb una breu presentació seguida d'un ampli estudi introductor, on l'autor explicita la intenció de l'obra i justifica l'elecció dels articles per la seva coherència de conjunt en relació amb aquella. Seguidament, els treballs estan estructurats en dos blocs: *España en su historia* (que inclou els 7 primers) i *España en Europa* (els 5 últims). Els articles i ponències són diversos, publicats o pronunciats en indrets molt diferents i en un període que abraça des de l'any 1984 al 2000. L'article núm. 4, *Los austracistas: proyectos culturales y crítica política*, és completament inèdit. Al llarg del volum, s'hi estudien personatges molt emblemàtics de la Il·lustració europea, com Feijoo (article núm. 5, *Reflexiones sobre el marco político y cultural de la obra del P. Feijoo*, publicat al «Bulletin Hispanique», núm. 91, 2, 1989, ps. 295-312); Van Espen (treball núm. 10, *La influencia del pensamiento de Van Espen en la España del siglo XVIII*, ponència presentada en francès a la Universitat de Lovaina l'any 2000 en el *Colloquium* sobre Van Espen amb motiu del III Centenari de l'edició del *Ius Ecclesiasticum univrsum*), o Boturini i Vico (article núm. 12, publicat en italià amb el títol *Boturini e la diffusione di Vico in Spagna*, en el «Bolletino del Centro de estudi vichiani», núm. XXIV-XXV, 1994-1995, ps. 209-230).

Ara bé, tot i que Mestre manifesta clarament en la introducció (i en aquest sentit el títol de l'obra no pot ser més aclaridor), que pretén analitzar la dualitat de dos conceptes paral·lels en l'època que travessen l'obra amb aparença de tema principal: el concepte d'apologia i el concepte de crítica, la realitat és una altra, perquè el vertader fil conductor, l'autèntica columna vertebral dels dotze articles, és la figura de Gregori Maïans, *el erudito de Oliva*. És cert que Mestre parteix de l'existència inequívoca de la dualitat abans esmentada, considerant que els il·lustrats espanyols, absolutament conscients de la decadència científica i cultural d'Espanya, «intentaron superar la decadencia por dos medios. En primer lugar, una mirada a Europa con el intento de conocer los caminos recorridos, para conseguir el ansiado progreso; en segundo lugar, pero no de menor importancia, una profunda reflexión sobre nuestra historia para, observando el pasado glorioso, levantar el ánimo en momentos difíciles» (article núm. 2, *Crítica y apología en la historiografía de los novatores*, publicat a «Studia histórica», núm. 14, 1996). Però, per tal d'il·lustrar aquest tema, se centra en Maïans i en el grup d'intel·lectuals valencians que es van instal·lar a la cort de Madrid (Pérez-Bayer, Piquer, Blasco, Muñoz, Cavanilles, Raimon Magí, Benet Monfort, Cerdà i Rico, etc., per

citar-ne alguns). Moltes de les circumstàncies de la vida i l'obra d'aquests personatges es repeteixen i són detallades en més d'una ocasió. Tanmateix, hom troba a faltar la referència a altres figures importants del moment i, sobretot, és fàcil constatar l'absència quasi total dels representants del món literari de l'època. Parlem, doncs, d'una obra on la qüestió estètica, literària o artística és absolutament secundària, i que està centrada, bàsicament, en la Il·lustració com a moviment històric i ideològic, i en el seu desenvolupament a Espanya pel que fa a l'àmbit polític i religiós.

Abans d'aprofundir en qüestions més concretes, cal remarcar la profunda erudició que es desprèn de cadascuna de les pàgines del llibre. Mestre és un gran coneixedor de l'època, i transmet al lector un nombre quasi inimaginable de fets, noms, dades i citacions, sempre documentats amb un rigor admirable. Europa és el constant referent, tant pel que fa al pensament europeu sobre Espanya com per la sensació dels espanyols de suscitar un sentiment clarament negatiu en la gran majoria de països europeus.

Diverses idees recorren les pàgines del volum, idees comunes a la majoria d'articles i que conformen alguns dels aspectes principals, per a Antoni Mestre, de l'Espanya del XVIII.

En primer lloc, l'indiscutible poder de l'Església (i de la Inquisició), que continua dominant el món de la cultura, exercint la censura i sobretot estenent el mantell de la seva influència a la Cort. L'Església no s'aparta mai de l'òrbita de la monarquia i manega els nomenaments de càrrecs públics, les càtedres universitàries, l'educació. D'una manera o d'una altra totes les parcel·les importants de poder estan en les seves mans. Mestre ens exemplifica aquesta qüestió amb multitud de dades, fins al punt que els lectors acaben coneixent més les intrigues àuliques, les mentides polítiques i el tràfic de favors que no pas les característiques de la Il·lustració a Espanya. Ho veiem, per posar només un dels molts exemples, en el poder d'un dels confessors de Felip V, el jesuïta francès Robinet, que ostentava la direcció de la Real Biblioteca (article núm. 3, *Monarca, instituciones e individuos en los orígenes de la Ilustración*, publicat a «Cuadernos dieciochistas», núm. 1, 2000, ps. 19-37) i que influïa decididament en el privilegi dels nomenaments en gran nombre d'institucions. No deixa de ser curiós que el primer nexa d'unió entre els diferents articles d'una obra sobre la Il·lustració contrasti, en el cas d'Espanya, amb una de les característiques principals de la Il·lustració amb més arrels a Europa, el caràcter decididament laic de la Il·lustració francesa.

En segon lloc, i fent-nos ressò del títol del llibre, la idea molt arrelada de la decadència i la inferioritat d'Espanya respecte a Europa, que comporta les dues actituds que ja hem esmentat: la crítica d'una banda (potser aquesta és la característica més veritablement il·lustrada de la qual parla Mestre) i l'apologètica d'una altra. Sigui com sigui, és una constant per a tots els intel·lectuals (encara que siguin crítics, com Maians) remarcar la importància del Segle d'Or espanyol. La millor manera de defensar la vàlua de la cultura espanyola és tombar els ulls cap el pas-

sat. I en aquesta tasca poc importa el clar distanciament entre els supòsits barrocs (molt criticats per Maians, com sabem) i les bases principals de l'estètica neoclàssica. Es tracta només de acollir-se sense condicions a les glòries passades com a sistema de superació de l'assumidíssim complex d'inferioritat.

I amb això podem lligar un altre dels temes recurrents: la necessitat de fer una història rigorosa per tal de donar a conèixer a Europa l'Espanya de veritat. És interessant la referència de Mestre al criticisme il·lustrat (fer passar pel sedàs de la raó l'anàlisi de les dades positives), desautoritzant Feijoo i altres intel·lectuals aduladors amb el poder que no són capaços d'afrontar una aproximació a la història d'Espanya basada en la documentació (*Reflexiones sobre el marco político y cultural de la obra del P. Feijoo*, ps. 175-180). És en aquest sentit que tenen importància el grup dels «novatores: los miembros de la última generación de eruditos del siglo XVII hispano son estrictamente coetáneos de los hombres de ciencia que, conscientes de la decadencia española, intentan abrirse a las corrientes intelectuales de la Europa que admiran», article núm. 8, *La erudición, del Renacimiento a la Ilustración*, ponència presentada al col·loqui «La culture des Élites espagnoles a l'Époque Moderne», Bordeus, 1995). Capdavanters d'aquesta nova manera de fer història, han de lluitar contra la *Leyenda Negra* de la cruel actuació dels espanyols en la conquesta d'Amèrica («Leyenda» fins a quin punt?), que genera antiespanyolisme a Europa (a Holanda, Anglaterra, França). Han d'acabar també amb els *falsos cronicones*, ficció històrica i supersticiosa sobre l'origen d'Espanya clarament imbricada amb les qüestions religioses del *dolor pío*, la vinguda a la península de l'apòstol sant Jaume, la llegenda sobre la Mare de Déu del Pilar, i tot un seguit de creences que configuraven i justificaven la glòria i el passat d'Espanya.

La figura de Maians, o l'elogi de Maians (potser és un terme més exacte), sobrevola constantment les 372 pàgines del volum que intentem de ressenyar. Perquè per a Mestre, com a intel·lectual i erudit sense comparació de l'època, Maians representa un dels principals nexes d'unió amb Europa, un dels més rigorosos estudiosos del set-cents espanyol, un autèntic representant de la Il·lustració. No cal recordar fins a quin punt Mestre coneix Maians ni inventariar tot el que ha publicat sobre ell. Però sí cal dir que, respecte a l'obra que ens ocupa, queda palesa, d'una banda, la seva dificultat per accedir a certs càrrecs públics a causa del seu passat austriacista, sobretot de la seva família, i, d'una altra, la seva contribució inestimable a la difusió dels avenços de la cultura espanyola més enllà dels Pirineus. Mestre se serveix bàsicament de l'epistolari de nombrosos personatges del moment (tant espanyols com estrangers, i bàsicament quan la seva relació era amb Maians o amb el seu germà Joan Antoni) com a gran font d'informació. De les cartes se'n poden extreure dades, intencions i conclusions, algunes explícites i d'altres llegides entre línies, que poden aportar més llum als esdeveniments del passat que qualsevol llibre d'història. Tampoc no oblida Mestre les referències a Martí, degà d'Alacant i mestre de Maians, que tant va influir en el seu desenvolupament personal i intel·lectual.

Aquesta tasca ingent de compilar dades, confrontar-les i extreure'n conclusions és un dels valors principals de l'obra. Particularment interessant és l'article inclòs en el segon bloc, *El teatro del Siglo de Oro español en la correspondencia entre Voltaire y Mayans*, article núm. 9 publicat amb el títol *Correspondencia de Voltaire con Mayans sobre teatro*, València, 1999, on Mestre fa una exposició basada en la correspondència (malauradament molt exigua), entre Voltaire i Maïans. El *descreído* Voltaire estava convençut de la influència exercida per l'obra de Calderón *En esta vida todo es verdad y todo es mentira* sobre l'*Heraclius* de Pierre Corneille. Les cartes van en aquest sentit, en l'intent de Voltaire de cercar l'original calderonià per tal de confrontar-lo amb els versos de Corneille. Sigui com sigui, és força interessant, i Mestre dóna a entendre el convenciment de Maïans que diversos autors francesos van imitar, en diverses ocasions, obres espanyoles.

Mestre ens introdueix en el coneixement d'una gernació de personatges de rellevància diversa en l'Espanya i l'Europa de l'època, i, tal vegada per això, resulta més apreciable la manca de referència a altres temes i a altres personatges. Tot i que elogia la figura d'homes com Capmany (*el catalán*), qualificant-lo de clarividenc en les seves apreciacions històriques (article núm 1, *La imagen de España en el siglo XVIII. Apologistas, críticos y detractores*, ponència presentada al «Coloquio Internacional» organitzat per la Görres-Gesellschaft, amb el títol *Possibilidades y límites de una historiografía nacional*, Madrid, 1984), i parla també extensament del bisbe Climent en l'article *La influencia del pensamiento de Van Espen en la España del siglo XVIII*, el cert és que hom troba a faltar la presència catalana al llarg d'aquest volum. Mestre sempre vincula Maïans i la Il·lustració valenciana a la Il·lustració espanyola, sense relacionar-la en cap moment amb Catalunya, Mallorca o Menorca, i molt menys amb la tasca cultural (més o menys extensa, més o menys reeixida) feta en llengua catalana, com si València i els intel·lectuals valencians no participessin d'una realitat històrica, cultural i política amb vincles molt estrets fins molt poc temps abans.

Estem, doncs, davant d'una obra que, malgrat donar prioritat a les qüestions històriques del set-cents espanyol per damunt de les culturals pròpiament dites (encara que pugui semblar el contrari per la intenció que es desprèn de la introducció inicial), fa poc esment de la Guerra de Successió i de l'adveniment dels Borbons, si no és per situar el passat austriacista de Maïans com una de les causes d'alguns dels entrebancs en el seu ascens intel·lectual i en el seu reconeixement públic. Per a Mestre, és un moment en el qual neix el nacionalisme, entenent sempre com a nacionalisme el nacionalisme espanyol, que vol fer d'Espanya una potència cultural dins l'Europa il·lustrada. No obstant això, hi ha poca llibertat d'expressió, perquè molts intel·lectuals estan més preocupats d'aproximar-se al poder, de ser políticament correctes, que no pas d'innovar i d'obrir nous camins. Sigui com sigui, i especialment gràcies al seu magistral maneig de l'epistolari de l'època, Mestre ens remet a un moment històric des de dins, que ens permet accedir a informació de primera mà molt aclaridora.

Tal vegada, i per donar suport al lector en el maremàgnum d'un contingut erudit tan extens, seria d'agrair un índex onomàstic que permetés cercar les dades i confrontar-les fàcilment.

En resum, una erudita contribució al coneixement de l'Espanya del set-cents feta per Antoni Mestre que esdevé, un cop més, un panegíric de Gregori Maians i el seu destacat paper en una època encara tan desconeguda con la de la Il·lustració a la península.

ANNA MARIA VILLALONGA

ADIEGO, Ignasi-Xavier (2002): *Un vocabulario español-gitano del Marqués de Sentmenat (1697-1762)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.

Els treballs, o simples inventaris, sobre la llengua interna dels gitans de Catalunya són escassos, quasi excepcionals. El testimoni més antic de què disposàvem fins ara, *l'Essai sur le langage des Bohémiens* de Joseph Jaubert de Reart, va aparèixer a diversos números de la revista «Le publicateur», a Perpinyà, el 1835. Aquest recull important i altres fonts menors del segle XIX, es van aplegar en una obra de síntesi de Frederick George Ackerley *The romani speech of Catalonia* al «Journal of the Gypsy Lore Society», (Londres, 1914-1915). Mentrestant, l'escriptor Juli Vallmitjana, apassionat pel món gitano, ja havia publicat a Barcelona (1908) un inventari de paraules i frases en caló, al final del seu llibre *Sota Montjuïc*. El 1916 apareixia l'article *Dialecte dels gitans catalans* al «Bolletí (sic) del Diccionari de la Llengua Catalana», núm. IX. Al cap de molts anys el 1978, Joan J. Vinyoles publicava a l'Editorial Millà, el *Vocabulari de l'argot de la delinqüència*. Per bé que centrat en l'argot, el recull ofería una bibliografia considerable sobre la llengua popular a Catalunya, una referència que encara no s'ha superat. El 1998 l'autor d'aquesta recensió acabava la tesi *Contribution à l'étude de la langue des Gitans de Perpignan*, una versió corregida i condensada de la qual, titulada *Les Gitans catalans et leur langue*, s'editava el 2004 a França, a les Éditions de la Tour Gile. El 2001, una compilació comuna Adiego-Escudero, publicada a Barcelona a la revista «I Tchatchipen» amb el títol de *Vocabulari del kaló català* presentava una transcripció exhaustiva de fonts orals gitanes recollides a Perpinyà, Barcelona i Mataró.

Si deixem de banda el treball de Frederick George Ackerley, podem dir, de manera sintètica, que les recerques sobre la llengua romaní basades en fonts escrites autòctones han estat fins ara inexistents.

El propòsit d'Ignasi-Xavier Adiego en el *Vocabulario español-gitano del Marqués de Sentmenat* es pot resumir amb una frase: «El objetivo de la presente obra es dar a conocer, acompañado de un detallado estudio lingüístico, un documento hasta ahora desconocido sobre la lengua romaní hablada en la Península Ibérica a mediados del siglo XVIII» (p. 11),

El llibre ofereix una estructura sòlida que reproduïm textualment de l'índex:

Prefacio.

Introducción: Testimonios de la lengua gitana en España antes del siglo XIX; El vocabulario español-gitano del manuscrito 1185 de la Biblioteca de Catalunya; La autoría de Francisc de Sentmenat; Datación del vocabulario; Sentmenat y la obra de Vulcanio; La segunda mano; El contexto histórico; Lugar del vocabulario de Sentmenat en la documentación más antigua de la lengua romaní.

Edición: A. Vocabulario (Ms. 1185/5); B. Cotejo de formas con el vocabulario de Vulcanio (1597) (Ms. 1185/4, p. 24); Problemas de grafía.

Comentario de las formas: Convenciones seguidas en el comentario; Palabras; Frases; Principales características lingüísticas; Fonología; Morfología; Sintaxis; Léxico; Formas univerbadas.

La posición lingüística del vocabulario: Carácter iberorromaní del vocabulario; ¿Catalanorromaní o hispanorromaní?; Contribución del vocabulario a la ubicación dialectal del iberorromaní; Excurso: sobre la pervivencia de los plurales en —o en los calós ibéricos.

Bibliografía.

Apéndices: 1. Texto de Feijoo sobre los gitanos; 2. Índice de formas contenidas en el vocabulario de Sentmenat.

Láminas.

La presentació i l'edició del manuscrit, fetes amb molta cura, inclouen un estudi aclaridor dels problemes de grafia (ps. 34-37) i fotografies del document (ps. 127-138) per als lectors exigents. En el comentari de les formes i característiques lingüístiques (ps. 39-91), els raonaments són pertinents i a vegades atrevits, però mai superficials: «**brebanguxá** /bre(b?)anguš(?)á/ 'dedos': Romaní común *m(i)ré angustá* literalmente 'mis dedos' (romaní común *angust* 'dedo') (...). La letra , si no es un error de Sentmenat, puede estar representando una consonante epentética en hiato: cf. en algunas variedades del catalán *a on* > *a-b-on* 'adonde' (...). Sin embargo, resulta mucho más atractiva la posibilidad, sugerida por Boretzky (com. pers.), de que se trate de una prótesis de *v-* (> *b-*) presente ocasionalmente en algunos dialectos romaníes. De hecho, romaní común *angust* aparece con prótesis de *v-* en el dialecto de Gales (*vajušto*, *vanušo*)» (p. 44).

La dificultat més evident d'un treball com aquest, era la comparació necessària amb els altres parlars romanís d'Europa. Aquests parlars es troben avui dia fragmentats en una multitud de països i han evolucionat amb destins propis. Pel que fa a la supervivència dels plurals en Ø en els calós ibèrics, ex. *bal* (= 'cabell' o 'cabells'), la descripció molt justa d'Ignasi-Xavier Adiego (p. 43) «**brebal** /bre bal/ 'cabellos': Romaní común *m(i)ré balá* literalmente 'mis cabellos'». No ha tingut en compte, però, els paralelismes amb dialectes propers com el *manuš* (dec aquesta idea al mestre Bernard Leblon): «hun te šeráp mur bal = il faut que je me coupe les cheveux» (VALET, Joseph, *Vocabulaire des Manouches d'Auvergne*, 1986, p. 5)

La situació crítica del caló actual ha provocat la renaixença paradoxal dels estudis sobre el passat i el futur de la llengua, i fins i tot diversos intents de norma-

lització. Una reflexió seriosa sobre el lèxic caló no podia ocultar una perspectiva filològica sobre la llengua romaní. Aquesta orientació no és nova en l'obra d'I.-X. Adiego. El 1998 ja publicava *The spanish Gypsy Vocabulary of manuscript 3029, Biblioteca Nacional de Madrid (18th century): A Rereading* al «Journal of the Gypsy Lore Society». La seva passió per la documentació antiga va dur-lo al fons històric de la Biblioteca de Catalunya on va identificar el Manuscrit del Marquès de Sentmenat. Amb excel·lent preparació per als problemes de gramàtica històrica i filiació lexical, l'autor ha confrontat adequadament el document amb les fonts ibèriques, amb una atenció molt especial a les que procedien de Catalunya. D'ara endavant, la lingüística romaní peninsular comptarà amb un valuós document del segle XVIII. La seva anàlisi rigorosa ha mostrat clarament les qualitats científiques i la cultura del seu descobridor, Ignasi-Xavier Adiego.

JEAN-PAUL ESCUDERO

RAMIS I RAMIS, Joan: *Lucrècia o Roma libre*, pròleg, edició i propostes de treball de Jaume Gomila Saura, Barcelona, Editorial Proa, 2004 («Les Eines», núm. 32).

Joan Ramis va néixer a Maó l'any 1746 i hi va morir l'any 1819. Cursà estudis primaris a Menorca, després, va estudiar a la Universitat Literària de Mallorca i es doctorà a la Pontifícia d'Avinyó. Ramis és l'autor de la tragèdia neoclàssica *Lucrècia* (1769), en alexandrins ariats, considerada, cronològicament, la primera peça del Neoclassicisme peninsular i, qualitativament, la mostra més clara del triomf d'aquest moviment en les lletres catalanes: es divideix en cinc actes que plantegen clarament una estructura d'obertura, clímax —que culmina a l'escena 3 de l'acte III, punt central de tota l'obra— i desenllaç, i manté un respecte total per la regla aristotèlica de les tres unitats.

Als anys seixanta, Jordi Carbonell va editar per primer cop l'obra (Joan RAMIS, *Lucrècia*, Barcelona, Edicions 62, 1968) i, de llavors ençà, se n'han publicat dues edicions més: una que, en principi, es presumia com una simple reproducció de la primera versió, a càrrec del mateix Carbonell i de Maria Mercè Miró (Francesc FONTANELLA i Joan RAMIS, *Teatre barroc i neoclàssic*, Barcelona, Edicions 62, 1982), i una altra, a cura de Josep Borrell (Joan RAMIS i BARÓ DE MALDÀ, *Teatre i prosa*, Barcelona, Edicions 62/Ediciones Orbis, 1985). Encara hi hauríem d'afegir la tesi doctoral de Vicent de Melchor, que també la transcriu, però que, lamentablement, roman encara inèdita. Tots tres estudiosos partiren de la còpia del manuscrit que hom conserva a la Biblioteca Pública de Maó; ara, en canvi, Jaume Gomila edita un altre manuscrit —autògraf, en bona mesura, i escrit amb anterioritat al de la Biblioteca Pública— que es conserva al Museu de Menorca.

D'entrada, apuntem que són poques les ocasions en què una editorial catalana s'engresca a publicar un text de la nostra literatura moderna, i cal lloar, en aquest

sentit, la iniciativa de l'Editorial Proa i dels responsables de la col·lecció «Les Eines». Veu la llum, doncs, una edició divulgativa de l'obra —que no inclou cap tipus de nota a peu de plana ni aparat crític— acompanyada d'un pròleg, unes propostes didàctiques pensades per a l'ensenyament secundari i una bibliografia final.

Pel que fa al pròleg, que és molt breu, tracta d'inscriure l'obra en l'estètica neoclàssica, explica l'argument i els temes que hi apareixen, parla dels personatges, de l'emplaçament, del mite de Lucrecia (que també utilitza Tit Livi, Ovidi, Shakespeare, Nicolás Fernández de Moratín, etc.), estableix una comparació amb *Arminda* i *Rosaura*, i acaba esmentant els criteris d'edició emprats: regularitzar l'obra a la normativa actual sempre que això no n'alteri la fonètica. Hi trobam a faltar, tanmateix, una major consideració vers la figura de l'autor —que l'estudiós resol en una sola frase— i potser també al marc historioliterari que envolta la peça.

L'edició es clou amb una sèrie de deu propostes didàctiques que van adreçades als alumnes d'educació secundària. Són opcions de treball que poun en temes diversos i que es podrien emmarcar en assignatures vàries: de literatura (analitzar l'estructura de l'obra, escandir versos, etc.), de llengua (detectar hispanismes, o qüestions que treballen aspectes de dialectologia), d'història (cercar informació sobre els diferents emplaçaments clàssics o sobre la situació política de Menorca en el segle XVIII) i, fins i tot, d'ètica (la violència contra les dones).

Per un criteri d'unificació, en aquesta nova edició, mots com *nostre*, *nostro* i *vostre*, *vostru* es redueixen als darrers; la forma *ésser* és substituïda, sistemàticament, per *esser*; s'elimina *est* en favor d'*este* que, en Carbonell, es combinava amb la primera; *a on* reemplaça *on*, que en les edicions anteriors, alternava amb la primera, i davant el desgavell que oferia la regularització de les oclusives i africades a l'edició de 1968, ara aquestes consonants es regularitzen sempre i quan no afectin la fonètica del text.

Quant als criteris d'accentuació i apostrofació, l'editor se cenyeix, tant com li és possible, a la normativa actual. Gomila també s'ha inclinat per revisar la puntuació del text, però acarant-ho amb les altres edicions. Val a dir que, de les vírgules introduïdes, n'hi ha un bon nombre que són de caràcter opcional (els vocatius, els circumstancials, etc.) mentre que d'altres suposaven una mala lectura del passatge en les edicions anteriors que ara s'esmena: per exemple, al vers 145, «seguiu-me, que, en Roma feel i vertader» passa a ser «seguiu-me, que, en Roma, fael i vertader», o «a l'amor vos rendiu, nacent, per el valor?» que esdevé «a l'amor vos rendiu, nacent per el valor?», al vers 601, que modifica el significat de la frase. Un altre aspecte és, en aquest sentit, l'encertada minúscula de certs mots com ara «cel», «príncep» o «univers».

Mercès a la nova edició, alguns passatges de l'obra són susceptibles de fer-ne ara una lectura millor. S'ha de dir que, en bona part, Gomila no fa altra cosa que corregir errates de l'edició de 1982, tot restaurant la lectura primigènica de 1968; de vegades, soluciona algun dels entrebancs amb què Carbonell es va trobar en la primera edició i que féu constar en nota: al vers 140, per exemple, en el manuscrit hom llegeix *cinèixen*, però Carbonell troba que fa més sentit *uneixen* (que apareix

a 1968 i 1982) fins que l'estudiós menorquí ha restaurat la forma *cinyeixen* dels manuscrits; al vers 325, «nostres esposes són, d'aquí quan som absents», Carbonell proposava en nota de no llegir el primer verb copulatiu, mes Gomila opta per transcriure «nostres esposes són de qui, quan som ausents?», amb la qual cosa resollem el problema sense necessitat de botar-nos el verb; als versos 412-413, «De mi no se dirà que eus he venut, senyor / no sols la llibertat, però també l'honor» (a 1968) esdevé «De mi no se dirà; que heu venut, senyor / no sols la llibertat, però també l'honor» (a 2004), és a dir, segons Carbonell, Manlius promet no traïr l'honor ni la llibertat de Tarquino, però per a Gomila, Manlius sosté que guardrà silenci tot recordant a Tarquino que ha perdut l'honor i la llibertat; finalment, al vers 862, «Roma de sa crueldat mostra evidents senyals», com apuntava Carbonell en nota, no contenia el verb *mostrar* però ell l'inclouïa per a una millor lectura del passatge; Gomila ha optat per no fer aparèixer el verb tot i que el vers quedi coix i la lectura no faci sentit, de tal manera que llegim: «Roma de sa crueldat evidents senyals, / baix de sa tirania ella ha sofert mil mals».

En d'altres casos, l'acarament amb l'autògraf ha modificat el sentit d'alguns fragments de l'obra: per exemple, als versos 78-79, «la mia sort no és tan favorable amb mi, però mon cor en va s'intenta persuadir» (a 2004), aquesta forma verbal *s'intenta* és reflexiva i, per tant, vol dir que ell s'intenta persuadir a si mateix, però en canvi, a «l'intenta persuadir» (1968), la *l'* fa referència al complement directe, per tant, intentava persuadir la sort; al vers 283, «aquí l'he fet venir» vol dir que Tarquino fa venir el dolor per poder explicar a Manlius el mal que el turmenta, en canvi, a la nova edició, «aquí t'he fet venir» millora el passatge per tal com ara Tarquino fa venir Manlius per explicar el mal que el turmenta; al vers 472, «i que demà a l'aurora heu d'assaltar Ardea» (a 2004) suposa que és Tarquino qui ho recorda a Col·latino, però a 1968 no es llegia *heu* sinó *he* amb la qual cosa era ell (això és, el seu exèrcit) qui l'endemà havia d'assaltar Ardea; per acabar, al vers 1125, Gomila esmena «Ah, Junia! Parlem, acàbia el teu espant» per «Ah, Junia! Parla'm, acàbia el teu espant», és a dir, en Carbonell, eren totes dues qui havien de parlar per tal d'apaivagar l'espant de Junia, en Gomila, però, més encertadament segons el que vindrà a continuació, és Junia qui ha de parlar a Lucrècia.

CARLES CABRERA I VILLALONGA

TUBINO, Francisco María, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, edició de Pere Anguera, Pamplona, Urgoiti.

La idea que ens hem anat transmetent de la *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* de Francisco María Tubino (és a dir, *inter nos*, «el Tubino») és que es tracta d'un fenomenal magatzem d'informació, però d'ús tan incòmode i, sobretot, tan suspecte, finalment, d'un (per

dir-ho com Amade) «point de vue proprement espagnol» sobre l'afer¹ de què s'ocupa que al capdavant hem tendit a anar-lo deixant córrer.

En realitat, la *Historia* de Tubino (Madrid, Tello, 1880; de fet, precisa ara Anguera, va anar publicant-se, en fascicles, del final de 1879 a 1881) és el resultat treballós d'un projecte singular en el seu temps, tant per la seva ambició material com pel seu alè teòric. Un resultat, val a dir, excepcional, tant en clau espanyola com en clau catalana. Per dir-ho sintèticament: Tubino acudia a la demanda encara desatesa d'una història de la literatura espanyola contemporània, imprescindible per a la fonamentació i cohesió de l'estat liberal; la intenció de bastir-la segons paradigmes positivistes i evolucionistes l'acarava amb l'emergent («renai-xent») literatura catalana; de la qual s'ocupava tot procurant-ne, en definitiva, malgrat tot, una forma de sanció —de sanció progressista.

En efecte, Tubino, home d'interessos molt variats, d'una capacitat de treball i de maniobra extraordinàries, deixeble d'Amador de los Ríos però no exactament historiador de la literatura (fins a la *Historia* que ens ocupa si més no), es decidí a centrar l'interès historicista i filològic que mobilitzava la preocupació identitària del discurs liberal en un programa personal de recerques de gran ambició, caracteritzat pel rigor teòric i l'exigència metodològica. En formava part una *Historia de la cultura ibérica contemporánea*² de què ja hom n'havia ofert algun tast (l'estudi de 1877 sobre *El romanticismo en España*) i que, cal pensar, havia d'acabar integrant-se al pla que detallava el pròleg del volum que ens ocupa: en l'horitzó d'una «historia española» «verdaderamente científica», es tractava de procedir a l'estudi de les «lenguas y dialectos ibéricos y de sus respectivas manifestaciones literarias». El «Proyecto de carta de las lenguas y dialectos ibéricos» premiat a l'exposició de París de 1878 n'havia estat un primer episodi (com, cal pensar, l'estudi esmentat sobre el romanticisme). I el següent era, tot just, la nostra *Historia del renacimiento literario*:³ en la línia d'una genealogia i un estil intel·lectual inequí-vocs (Kant, Wilhelm von Humboldt, el krausista Giner de los Ríos, el positivisme, l'evolucionisme), calia prendre en consideració la totalitat variada de fenò-mens (també els d'expressió catalana, doncs) sense perdre de vista el sentit, la unitat (la «veritat»), que tots plegats constituïen. I la veritat que constituïen era ni més ni menys que la Renaixença no era sinó part del «total renacimiento de que España era teatro» a partir de l'«influjo de los hechos políticos acaecidos desde 1794 a 1814»;⁴ un testimoni més de «los aumentos» de la «cultura nacional» que

1. J. AMADE, *Bibliographie critique pour l'étude des origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* (Tolosa / París, 1924), p. 7.

2. Dóna aquest títol en F. M. TUBINO, *Fernán Caballero*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 235. El mateix any, en un altre lloc, el títol és *La historia de la cultura de los pueblos peninsulares en el siglo XIX* (F. M. TUBINO, *El romanticismo en España*, «Revista Contemporánea» (Madrid), tom VII (gener-febrer 1877), p. 79 n.).

3. F. M. TUBINO, *Historia del renacimiento literario*, [sic] *contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* (Madrid, 1880), p. 5; també en la p. 5 de la present reedició.

4. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 122; ed. Anguera p. 101.

l'ordre liberal havia propiciat;⁵ en definitiva, una «forma particular y circunscrita del total desarrollo de la civilización española en el presente siglo».⁶ No deixa de sorprendre, amb tot, l'interès i admiració de Tubino respecte de la «renovación literaria» («casi siempre informada por el espíritu moderno», puntualitzava) que era el renaixencisme.⁷ És ben possible, com apunta Anguera, que actuessin d'incentiu particular les idees de Pers i Ramona i de Víctor Balaguer sobre els vincles entre Renaixença i liberalisme.⁸ L'ascendent de Balaguer (que acabava de publicar un dels carreus de la seva tesi sobre la Renaixença, la *Historia política y literaria de los trovadores*, 1878-1879) deu ser, aquí, especialment rellevant. Com, potser, en un altre grau, els contactes de Tubino amb Abdó Terrades i Pompeu Gener. O, també, els vincles establerts amb catalans a propòsit de la revista «La Academia» (Madrid, 1877-1879), que Tubino dirigí, i que prestà una atenció especial i sostinguda a temes nostres.

El cas és que el canvi de consideració que aquesta perspectiva de Tubino projectava, en principi, sobre la literatura catalana contemporània era espectacular. Recordem, per exemple, les reserves de gent com Francisco de P. Canalejas, per al qual el fenomen del «renacimiento» era, simplement, «el de una lengua y una poesía que protestan contra la ley general de la historia» (i per això tal «*renacimiento* de la literatura catalana con su antigua y peculiar inspiración es una *utopía* literaria»; o encara més: «el arte catalán, como arte nacional, no se restaura, porque no ha existido»).⁹ O de Manuel de la Revilla, que, en 1876, apreciava que «La vida intelectual de Madrid supera en mucho a la de Barcelona, [...] que sólo ha producido una raquítica escuela de filosofía derivada de la escuela escocesa, ultra-católica y conservadora, y un grupo de imitadores de la poesía provenzal, más

5. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 7; ed. Anguera p. 7.

6. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 636; ed. Anguera p. 532.

7. «la vigorosa resistencia del espíritu regional al castellano, especialmente en Cataluña, produce en la esfera literaria desde hace veinticinco años por lo menos resultados harto notables, que interesa por todo extremo conocer, medir y quilatar. Porque el movimiento intelectual en cuestión no está circunscrito —como muchos piensan— al campo puramente poético; no son exclusivamente producciones de mero pasatiempo las que el ingenio produce en la zona oriental de España desde el Pirineo hasta Murcia y Cartagena y en las islas a aquella más inmediatas. Un estudio intensivo y completo de esa renovación literaria —casi siempre informada por el espíritu moderno— demostraría que, al lado de los partos de la imaginación, piden sitio y respeto los frutos del análisis reflexivo y las obras didácticas, sin que se advierta en absoluto la falta de las labores eruditas y de las que rigurosamente implican un elevado criterio científico» (F. M. TUBINO, *Importancia del renacimiento literario en Cataluña, Baleares y Valencia*, «El Tiempo» (Madrid), 15-VI-1879, p. [3], col. 2).

8. P. ANGUERA, *Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético*, pròleg a F. M. TUBINO, *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* (Pamplona, ed. de P. Anguera, 2003), ps. lv-lvi.

9. F. de P. CANALEJAS, *Estudios críticos de filosofía, política y literatura* (Madrid, 1872), ps. 71, 82, 88. Els fragments provenen d'un text de 1859, arran dels primers Jocs Florals de Barcelona; Canalejas, en la introducció al volum, puntualitzava: «Es un contentamiento para mí advertir hoy que pienso como pensaba, que juzgo como juzgué, y que en 1871 son mis aspiraciones y creencias las mismas que en 1858» (p. v).

anticuados que el género que copian». ¹⁰ Són unes reserves en què, de fet, es projectava el desnonament que veus catalanes autoritzades (la de Piferrer, p. e.) havien fet públic feia anys de la literatura culta en català. Per a Tubino, en canvi, el «renacimiento» era una qüestió d'una «importancia» fora de dubte: perquè (precisava el prospecte de la *Historia*) resultava de tota evidència que l'observador imparcial de l'actualitat literària catalana es trobava davant un cúmul de «producciones que constituyen ya toda una literatura». ¹¹ Davant de la qual Tubino es va imposar un pla de recerca sistemàtic que servís a una crítica personal —una crítica certament resistent a condescendències fàcils: vegeu, p. e., les pàgines que dedica a *L'Atlàntida* verdagueriana, en el cap. xxv.

Els catalanistes van veure en l'anunci de l'empresa de Tubino un testimoni més de l'impacte exterior del renaixencisme, no cal dir: Tubino s'afegia a Paul Meyer, Charles de Tourtoulon, Edvard Lidforss o (no gaire més tard) Albert Savine. A més, en un context de preocupació per «dotar [el] renaixement d'una base sòlida e indestructible» (és a dir, de dotar-lo, entre altres coses, d'obres bàsiques de referència), ¹² l'obra de Tubino adquiria un atractiu especial. Però, com sabem, de seguida va venir el desencís —el de Tubino i el dels catalanistes. Al final de 1880 ja hi havia (en mots de Marià Aguiló) una «qüestió Tubino», ¹³ que va anar eixamplant-se dels motius personals fins a la completa desacreditació de la *Historia*. Passava que, finalment, a mesura que el treball de camp havia immergit Tubino en la societat literària catalana, havia anat revelant-se-li la dimensió política del renaixencisme. Ell mateix va deixar-ho dit: «Desde que ahondamos en nuestro tema, hubo de revelárenos la existencia de problemas políticos ocultos bajo la aparente lenidad de la materia exclusivamente literaria». ¹⁴ Dit altrament, havia anat revelant-se-li que qualsevol història de la literatura és, consubstancialment, una acció sancionadora. És a dir, que eren tot just els catalans, *tout court*, aquells que eren legitimats per la renaixent literatura catalana. La *Historia* va anar reconvertint-se, aleshores, en una denúncia esverada del moviment que s'havia proposat d'estudiar amb tanta pretensió i miraments científics. I la seva cotització, com deia, i el crèdit mateix que havia merescut Tubino, es van erosionar. Cinc anys després Núñez de Arce clamava contra «El aniquilamiento de nuestra gloriosa España». ¹⁵ I, constatava Josep Yxart, «el

10. M. de la REVILLA, *Críticas. 2ª serie* (Burgos, 1885), ps. 34-35.

11. *Apud* P. ANGUERA, *Francisco María Tubino*, citat, p. lxiii.

12. *¿Qué fem?*, «L'Aureneta» (Buenos Aires), 9-III-1879, p. 529.

13. *Sic* en un *post scriptum* de Marià Aguiló en carta de Plàcid Aguiló a Tomàs Forteza de 2-XI-1880 (*apud* M. TOMÀS, *Notes sobre la Renaixença i els seus orígens*, «Recerques», 9 (1979), p. 151 n. 43). Hi alludeix P. ANGUERA, *Francisco María Tubino*, citat, p. lxxvii.

14. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 709; ed. Anguera p. 599.

15. En el discurs a l'Ateneo de Madrid de 8-XI-1886. Sobre la polèmica entre Núñez de Arce, Almirall i Mañé i Flaquer, H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939. Historia de las relaciones ideológicas catalano-castellanas*, versió castellana de R. Wilshusen (Barcelona, 1986), ps. 227-232.

mundo político actual se halla interesado en no conceder importancia alguna a un movimiento que le es adverso».¹⁶

Un segle i quart després de la publicació del primer fascicle de la primera edició, arriba una reedició de la *Historia* de Tubino a cura de Pere Anguera, que signa un extens i molt ben documentat pròleg. Apareix en el catàleg d'Urgoiti Editores, de Pamplona, dins la col·lecció «Historiadores», dirigida per Ignacio Peiró Martín, professor de la Universitat de Saragossa i especialista significat en història de la historiografia —autor, p. e., de *Los Guardianes de la Historia. La historiografía académica de la Restauración* (1995).¹⁷ Una col·lecció, aquesta que acull la *Historia* de Tubino, de programa ambiciós, dedicada a la reedició d'obres clau de la historiografia espanyola contemporània.¹⁸ L'ocasió ha propiciat el rescat necessari d'una figura clau de la cultura espanyola de la segona meitat del segle XIX, obliterated per la seva polifacètica heterodòxia, i d'una obra, la *Historia*, que, a banda de la seva peculiar circumstància (és, de fet, com ja va ponderar Joan Sardà, la primera història de la literatura catalana contemporània pensada i oferta com a tal),¹⁹ continua mostrant-se útil com a font d'informació i com a material per a la reflexió sobre la literatura catalana coetània.

És mèrit (doblat d'audàcia, ateses les proporcions de l'obra) d'Urgoiti Editores i de Pere Anguera de fer-ho, tot plegat, visible amb una quota d'eficàcia i competència elevades. L'esplèndid pròleg amb què Anguera obre el volum (*Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético*, ps. vii-cvi) és sens dubte, ara, la veritable peça de referència sobre el periple vital i intel·lectual de Tubino: es tracta d'una minuciosa reconstrucció bastida a partir d'una extensa consulta de fonts i d'un coneixement sòlid dels textos de l'autor. Quant a la *Historia* exactament, Anguera s'ocupa en especial de precisar-ne la gestació, tot detallant les relacions catalanes de Tubino que hi feien suport, i de documentar-ne l'impacte immediat. En un i altre cas les clarícies que aporta són de gran interès: la *Historia* deixa de ser el bolet extraordinari que aparenta i pren cos com la veritable peça major en què conflueixen diverses línies de força d'uns corrents de pensament, disciplines i estímuls intel·lectuals usualment marginalitzats: el regeneracionisme liberal, el federalisme (a notar la publicació, el 1877, de *Las nacio-*

16. J. YXART, *El Año Pasado. Letras y artes en Barcelona*, [II] (Barcelona, 1887), p. 60.

17. O coautor, amb Gonzalo PASAMAR ALZURIA, d'un *Diccionario de historiadores españoles contemporáneos* (Madrid, 2002).

18. P. e., hi ha aparegut el *Discurso preliminar* de la *Historia general de España*, de M. Lafuente, en ed. de J. S. Pérez Garzón; les *Literaturas europeas de vanguardia*, de G. de Torre, en ed. de J. L. Calvo Carilla; l'*Etnología de la Península Ibérica*, de Bosch Gimpera, en ed. de J. Cornudella, o el *Juan II de Aragón*, de Vivens Vives, en ed. de P. Freedman i J. M. Muñoz i Lloret. Consten en preparació, entre altres títols, la *Obra histórica completa*, de J. Valera, en ed. de L. Romero Tobar; *Lo catalanisme*, d'Almirall, en ed. de B. de Riquer, o *De los trovadores en España*, de Milà, en ed. de M. de Riquer.

19. S. [J. SARDÀ], *Novas bibliográficas*, «La Renaixensa», any X (1880), tom 1, p. 560. Veg. C. ROMERO MUÑOZ, *Breve historia de las historias de la literatura catalana*, «Rassegna Iberistica» (Venècia), 17 (1983), ps. 3-34 (ps. 6-11).

nalidades, de Pi: un gran pretext per renovar-hi l'atenció),²⁰ la «ciència» antropològica, la lingüística dita «moderna»,²¹ el rigor i la resolució positivistes (enfront de l'«indeterminisme» característic del krausisme).²² Altrament, Anguera prioritzava la descripció dels continguts explícits de la *Historia* sobre qualsevol altre tractament, i es deté especialment en la «cuestión de la lengua», tot puntualitzant les apreciacions, sovint estrabullades, de Tubino amb altres de coetànies i amb l'estat actual dels estudis al respecte. Valia la pena, també, insistir en el valor singular d'aquesta *Historia* en el lent artesanat, al llarg del XIX, d'una disciplina, la història literària, característica del segle. Valor singular, també, quant a la literatura catalana de què s'ocupa: Tubino apunta una hipòtesi sobre la Renaixença (el seu caràcter elitista, d'imposició «des de dalt»; la seva espanyolitat), n'esbossa un cànon (en què destaca l'estelarat de Víctor Balaguer). En definitiva, com Menéndez Pelayo (que creia que la *Historia* resultava «más digna de aprecio por sus noticias que por sus juicios»),²³ Anguera conclou la conveniència de «considerar de interés la información y discutible o recusable la interpretación» (p. cv). A propòsit de l'activa crítica d'Anguera, és d'advertir, i elogiar, l'estrènua motivació pedagògica que, pensada per a l'hispanòfon llec en temes catalans, que se suposa que és el destinatari tipus de l'edició, habita i anima el discurs del prologuista. Complementa la introducció d'Anguera una esplèndida *Bibliografía de Francisco María Tubino* (ps. cvii-cxxi), elaborada per Xavier Ferré i Trill, que millora ostensiblement la que va preparar Matilde Revuelta, publicada el 1989.²⁴

Els esforços d'Anguera, Ferré i els editors Urgoiti (que han fabricat un volum d'una notable dignitat material, amb il·lustracions i índex onomàstic²⁵ inclosos) te-

20. *Las nacionalidades*, de Pi i Margall, deu ser, és clar, un estímul decisiu per a la *Historia* de Tubino. Veg. en F. M. TUBINO, *Bibliografía*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 192, una nota sobre *Las nacionalidades* («Importantísima obra de ciencia política y de filosofía de la historia, llamada a suscitar vivas controversias», en diu). Cal recordar que Tubino va ser autor de *Patria y federalismo* (Madrid, 1873); es refereix, allí, per cert, a «nuestro amigo Sr. Pi y Margall» (p. 165).

21. Veg. J. VINSON, *La lingüística moderna*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), ps. 86-87.

22. L'expressió, a propòsit d'un discurs del krausista F. de P. Canalejas, en *Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 15b. L'autoria de l'article deu correspondre a Tubino.

23. M. MENÉNDEZ PELAYO, *Prólogo* a J. RUBIÓ Y ORS, *Lo Gaiter del Llobregat. Poesías*, II (Barcelona, Est. de Jaume Jepús, 1889), p. VIII.

24. M. REVUELTA TUBINO, *Un académico olvidado: Francisco María Tubino, a los cien años de su muerte (1833-1888)*, «Academia. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando» (Madrid), 68 (1989), ps. 59-101; la bibliografia en ps. 77-88. Caldria incloure en la bibliografia de Ferré el *Discurso de D. F. M. Tubino, individuo de número de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, leído ante esta corporación en la sesión pública inaugural de 1879*, dins *Resumen de las actas y tareas de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando durante el año académico de 1878 [sic] [...]* (Madrid, 1879), ps. 45-70; en l'esmentada bibliografia de M. Revuelta aquest treball apareix intitulat *El realismo en el arte* (M. REVUELTA TUBINO, *Un académico olvidado*, citat, p. 84).

25. Però només antroponomàstic: un major detall, atès el volum d'informació sobre institucions i obres literàries concretes, l'hauria fet més útil.

nen, lamentablement, la mala companyia d'un tractament del text inadequat. Sembla que l'opció sensata, havent decidit de compondre el text de nou, era d'encomandar a algú competent la cura del text: algú que, més enllà dels errors de què adverteix Anguera (ps. ciii-civ), hagués filtrat i indicat els nombrosos (i explicables, altrament) lapsus de l'edició original.²⁶ I, sobretot, que hagués sabut com sortir-se'n, d'editar textos catalans del XIX. Perquè, de fet, ara que comencem a tenir una certa jurisprudència en aquests afers, les raons que exposa la «Nota sobre la edició» (p. 3) són francament absurdes i, doncs, impresentables. En qualsevol cas, salta a la vista que és de lesa incoherència la decisió de normativitzar el text en espanyol i deixar de fer-ho en els fragments citats en català. Per molt que n'hi hagi exemples recents.²⁷ A banda que és fer-nos, davant del destinatari de què parlàvem, que tants miraments ens imposa, un ben flac favor. Una edició facsímil, atès que els textos catalans havien de quedar com estaven, hauria evitat aquests maldecaps. I, ben pensat, hauria estat preferible. Amb tot, el mèrit i els beneficis d'aquesta oportuna recuperació són fora de dubte: l'ambició i el rigor amb què es pensà la *Historia* i, malgrat tot, la utilitat dels resultats que oferí fan que aquesta edició, com diu Anguera, no representi cap «vano ejercicio de arqueología erudita» (p. cv).

JOSEP M. DOMINGO

COSTA I LLOBERA, Miquel: *Poesies 1885*, edició crítica de Joan Mas i Vives, Palma, Fundació Rotger-Villalonga i Leonard Muntaner editor, 2003.

El primer volum de les *Obres literàries* de Miquel Costa i Llobera reproduceix la primera edició de *Poesies*, apareguda el 1885. Com és sabut, l'any 1907 Miquel Costa va treure a la llum una altra edició de *Poesies*, molt ampliada amb molts poemes nous i amb canvis en moltes de les peces que ja apareixien en l'aplec de 1885. Bartomeu Torres Gost, en l'edició de les *Obres Completes* de l'Editorial Selecta va seguir un criteri, al nostre parer confús, que pretenia reordenar l'obra del poeta de Pollença segons una idea que l'autor havia explicat en alguna ocasió: reunir en volums diferents els poemes de caràcter líric dels de caràcter narratiu. El resultat és que en les *Obres Completes* algunes composicions passen d'un llibre a un altre, tot alterant l'ordenació original i perdent-se'n la procedència. Per altra part, a la postguerra l'Editorial Moll publicà la primera edició de *Poesies* amb el títol de *Primeres Poesies* i els poemes afegits a *Poesies* de 1907 com a *Noves Poesies*. Aquests canvis de títol també han afegit confusió a l'ordenació i a

26. P. e., Maria de «Belloc» és Maria de Bell-lloc; «Perozzini» és Pirozzini; «Vives y Cerdá» és Pere N. Vives i Cebrià; o el «Klosptot» de la p. 109 (*sic* en la primera ed., p. 130) és, naturalment, el poeta Klopstock.

27. És el cas, p. e., de l'únic volum aparegut de l'*Obra completa* de Josep Yxart (1995).

l'establiment de les versions definitives de la poesia de Costa i Llobera. En el cas d'aquestes *Obres literàries*, que el volum que comentam inicia, s'ha optat per la reproducció fidedigna de les edicions dels llibres publicats en vida del poeta, amb un detallat aparat crític que recull les variants anteriors. Els editors pensen treure un altre volum que reproduïeixi amb els mateixos criteris l'edició de 1907. D'aquesta manera es veurà com *Poesies 1885* i *Poesies 1907* es poden considerar dos «llibres» diferents, en el seu conjunt, tot i que entre les dues versions hi hagi moltes peces en comú. Aquesta sembla l'única opció que respecta amb fidelitat l'obra de Costa i Llobera, sense haver de recórrer a interpretacions sobre les seves intencions i sense que els editors hagin d'introduir-hi modificacions que alteren considerablement aspectes essencials del text.

Poesies 1885 consta d'una extensa introducció a càrrec de Joan Mas i Vives, a més de l'edició crítica dels trenta-set poemes del poemari aparegut el 1885 i d'un apèndix sobre la recepció contemporània de *Poesies*. Cada una d'aquestes tres parts del volum constitueix una aportació important a l'estudi de *Poesies* (1885) i, també, al coneixement de la trajectòria poètica de Miquel Costa i Llobera.

A la *Introducció* Joan Mas presenta *Poesies 1885* com un llibre que fa balanç de tota una etapa vital i literària. Vist així, aquest poemari clou tot un cicle vital de l'autor i, més que un recull exhaustiu de la poesia escrita fins aleshores, és una antologia de les millors composicions escrites fins al moment. Costa havia vist com algunes de les seves peces, publicades en llocs més o menys volanders, eren aclamades amb entusiasme pels seus companys d'ofici. Això no obstant, la seva modestia quasi malaltissa li n'impedia una valoració justa. Per aquest motiu, l'aparició de *Poesies* en aquell moment, just quan partia cap a Roma per iniciar els estudis eclesiàstics, podia ésser interpretada gairebé com un comiat. Mas va seguint l'evolució de Miquel Costa durant aquests anys anteriors a l'edició del seu primer volum, amb les crisis i les vacil·lacions ja conegudes. La maduresa d'aquesta primera obra es correspon amb la seva precoç experiència com a lector que, al coneixement dels clàssics (Horaci, Virgili, Ovidi...), unia el dels principals poetes francesos (Victor Hugo, Vigny, Lamartine...) i italians (Manzoni, Leopardi...) del segle XIX. Mas també es refereix a l'experiència del paisatge, tan present en una part important d'aquestes poesies, com una influència de la poesia romàntica que converteix la natura en un reflex del món interior del poeta. Igualment com Lamartine, «Costa intentà resoldre en relació a la natura les seves passions més íntimes: el desig de captar els aspectes més transcendents de l'existència, la voluntat d'assolir el món de l'ideal, la persecució de l'absolut, etc.» (p. 25). Precisament, les influències que el marcaren més intensament feren d'ell, «en aquells moments, un poeta que no encaixava gaire en la seva època» (p. 27), on dominava una poesia de caràcter discursiu inclinada al realisme i on persistia encara un historicisme romàntic que aleshores ja resultava anacrònic. Tanmateix, Mas explica —i exemplifica— la dificultat de detectar unes influències concretes sobre els poemes d'aquesta època, perquè no sempre els models li arriben per via directa. Tot i això, no hem d'«oblidar la seva profunda originalitat», car «Costa és un

poeta singular, difícilment comparable a cap altre dels seus contemporanis o dels seus predecessors» (p. 37).

A diferència de la major part de la poesia que s'escrivia cap als anys 80, Costa s'afiliava un altre tipus de lírica amb què volia expressar els sentiments propis, sobretot l'entusiasme, basada en la premissa de la sinceritat, però sense caure en l'excessiu sentimentalisme de molts dels romàntics. Això l'acostava al Jacint Verdaguer d'*Idyllis i cants místics* i, en canvi, l'allunyava de la poesia èpica, àdhuc de *L'Atlantida*. No oblidem que Costa creà un model de llengua que avui ens resulta molt més proper que el de la majoria dels seus contemporanis. Davant la gratuïtat, la retòrica i l'afectació de l'època, defensa un model lingüístic directe, que transmeti al lector els continguts emotius. Per aquesta raó, refusa els arcaïsmes i l'excés de dialectalismes i defensa un model de llengua que faciliti la comunicació i que s'adapti a les necessitats del moment present. Pel que fa a la mètrica, segons Joan Mas, les *Poesies* de 1885 ja il·lustren les teories sobre la relació entre forma i contingut que el 1904 explicarà a la conferència *La forma poètica*. «Com en el cas de la llengua literària —assegura Joan Mas i Vives—, també es pot afirmar que l'encert mètric, evident en aquest llibre, és una de les aportacions fonamentals de Costa a la poesia catalana del seu temps. Especialment reeixida és l'adequació dels metres a la tonalitat emotiva de cada poema» (p. 47). La diversitat de formes mètriques emprades a *Poesies* (1885), sempre cercant la millor expressió d'unes emocions, es correspon a una diversitat de temes, implícita en tota selecció. Mas constata l'existència de dos pols de tensió en la majoria dels poemes: el món immediat, físic o concret, i l'aspiració a un més enllà, més inconcret o vaporós. «La poesia —afirma en la introducció— podria definir-se en aquest llibre com l'art de connectar aquests dos mons» (p. 49). En uns casos les relacions entre el món real i el món superior són totalment harmòniques, però en altres ocasions els poemes de Costa palesen un desig d'evasió més tost inconcret, que només es pot expressar mitjançant el llenguatge inefable de la poesia. Altres vegades la tensió s'estableix entre el caràcter efímer de la naturalesa humana i els ideals superiors que l'animen. Naturalment, el tema paisatgístic li havia de resultar idoni per expressar aquestes tensions i aquests anhels, tal com ho palesen peces com *La vall*, *A un claper* o *El pi de Formentor*, per exemple. Igualment, els diversos poemes del llibre són una mena d'antologia de la pluralitat d'estats d'ànim de Costa, la personalitat del qual ha estat titllada de ciclotímica. Tanmateix, el volum també inclou altres temes, com el religiós o el patriòtic, al costat de peces escrites amb una intenció circumstancial amb motiu d'alguns homenatges.

En resum, per a Joan Mas, *Poesies 1885* palesa «tota la diversitat dels interessos lírics que havien temptat Costa durant tots aquells anys» i, a diferència dels llibres posteriors, permet «seguir amb detall algunes de les preocupacions, dels anhels, dels dubtes i de les indecisions que caracteritzaren aquell període» (p. 60). El caràcter antològic del volum implica també que hi hagi peces d'una diversitat qualitativa molt accentuada, amb poemes que representen alguns dels moments més àlgids de l'autor.

Pel que fa a l'edició, cal remarcar que, a diferència d'altres edicions crítiques, l'editor ha trobat un sistema clar i precís, modèlic en la nostra opinió, ja que pot servir d'exemple a altres edicions crítiques d'obres poètiques contemporànies. Abans de constatar les diferències textuais, Mas enumera els manuscrits i les edicions de cada poema del recull i n'assenyala el lloc i la data de redacció. Pel que fa a l'apèndix, hi recull set comentaris sobre *Poesies*, que palesen el ressò que el volum va tenir. Si bé les ressenyes de Josep M. Quadrado, Joan Alcover i Gabriel Llabrés es poden explicar per la proximitat d'aquests autors al poeta pollencí i la d'Antoni Rubió i Lluch per l'amistat que els unia, les de Josep Yxart, Joan Sardà i Francesc Miquel i Badia sobretot són un exponent del ressò que l'aplec va despertar a Catalunya. El que més ens sorprèn és que, en línies generals, els judicis d'aquests intel·lectuals segueix essent encara ara completament vàlid. El lector d'avui agraïx poder llegir les paraules de Joan Sardà, el qual desitjava, aclaparat per l'excés de religiositat tradicional que trobava en *Poesies*, «que del fons de les odes d'Horaci, de les quals, segons diuen amics seus, és fervent admirador, sortís i prengué cos alguna Lídia temptadora que li girés lo cervell i li fuetegés la sang de poeta que corre per ses venes» i creia que, en lloc d'escriure poemes de «santets i santetes», era millor que es dedicàs «a buscar pins de Formentor i a celebrar glòries dels clapers mallorquins» (p. 244). Com és lògic, aquestes paraules havien de molestar Costa i Llobera, però crec que avui tothom donaria la raó al crític català.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Índexs de les Obres de Jordi Rubió i Balaguer, a cura de Núria Mañé, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004 («Biblioteca Abat Oliba», núm. 259).

Fa vint anys que va sortir el primer volum de les *Obres Completes* de Jordi Rubió i Balaguer i l'empresa editorial ho celebra amb la publicació d'un catorzè darrer volum, que conté els índexs generals. El tom esvaeix les suspicàcies que vaig expressar en dues ocasions a propòsit de l'adveniment d'aquest colofó imprescindible (vegeu la present revista núm. 5 (1992-1993), ps. 645-648, i núm. 11 (2000), ps. 675-677). El suport que dóna la informàtica no supleix el buidatge convencional d'element per element, quan es tracta d'elaborar els índexs de tretze volums impresos com és el cas de des *Obres* de Rubió; és a dir que cal agrair a la curadora, Núria Mañé, la professionalitat aplicada a aquesta feina editorial. No oblidem que la premsa ens ha advertit sovint de l'escàndol d'un buidatge onomàstic elaborat sense la seguretat tècnica i l'eficàcia del volum que ens ocupa.

El repertori està organitzar en quatre apartats. El primer recull els continguts de les taules dels tretze volums anteriors, el segon és un llistat de topònims, el ter-

cer, d'obres d'autor anònim, i el quart, d'autors. No s'ha escomès, doncs, la tasca d'un índex temàtic, que hauria calgut encomanar a un equip amb un pressupost prohibitiu. Aquesta mena d'índexs se solen elaborar a partir de les obres completes dels grans pares del pensament amb una dimensió doctrinal, com ara sant Tomàs. En el cas de Rubió ens haurem d'orientar amb els noms propis i, sobretot, congratular-nos de la cura amb què han estat fetes les remissions i les referències creuades, la qual cosa implica haver identificat correctament un volum de dades erudites colossal, referit a la cultura catalana, hispànica i europea, des de Martí de Tropicau, que era un cronista dominicà del segle XIII, al «Trovador del Penedès», que, en canvi, era Manuel Milà i Fontanals.

LOLA BADIA

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Francesc de Borja Moll: L'home dels mots*, Mallorca, Editorial Moll, 2003.

Aquesta biografia de Francesc de B. Moll, titulada *Francesc de Borja Moll: L'home dels mots*, s'emmarca en el conjunt d'activitats i de publicacions promogudes durant l'any 2003 amb motiu de la celebració del centenari del naixement del filòleg i editor menorquí. L'objectiu d'aquest llibre era sistematitzar i donar a conèixer a un públic general les principals fites de la trajectòria intel·lectual i humana de Moll. Aquest propòsit justifica que aquesta biografia no sigui una obra d'investigació, destinada als especialistes, sinó més tost un llibre de divulgació avançada, adreçat a un públic que ja sap qui fou Francesc de B. Moll i en vol tenir un coneixement més aprofundit, com poden esser estudiants universitaris, professors d'ensenyament bàsic i mitjà, persones interessades en la història de la nostra cultura, etc. El volum és presidit sobretot per la voluntat de bastir un retrat d'aquest «homenot» —com el qualificà Josep Pla—, que no sols destacà per dur a terme una àmplia obra filològica i per una impagable dedicació al país, sinó també per un tarannà que vessava humanitat pels quatre costats. Per aquest motiu Joan Miralles no es limita a les dades estrictes i es recrea en el relat d'anècdotes i, sobretot, en la citació de fragments de Moll.

L'enfocament triat per a aquesta biografia ha conduït Miralles a fer un ús predominant de les memòries de Francesc de B. Moll, publicades en dos volums amb els títols d'*Els meus primers trenta anys (1903-1934)* (1970) i *Els altres quaranta anys (1935-1974)* (1975), a més d'uns fragments molt esquemàtics pensats per a un tercer volum —que, humorísticament, havia de titular-se *Els meus penúltims trenta anys*—, els quals recentment han estat inclosos als primer volum de les *Obres Completes de Francesc de Borja Moll* (2003). Per tant, Miralles no oculta la dependència del seu text dels escrits autobiogràfics del filòleg i editor, sinó que fins i tot el deixa parlar molt sovint en llargues citacions. Aquest mètode té l'avantat-

ge de la fidelitat indiscutible al testimoni de la figura estudiada, però també té el perill de transmetre únicament la visió que el personatge biografat ha volgut llegar de si mateix, sense contrastar-la amb altres dades o amb altres fonts. Quan el fons «Francesc de B. Moll» —dipositat actualment a l'Arxiu del Regne de Mallorca— estigui ordenat i classificat, es podran consultar molts de documents complementaris —sobretot, la correspondència—, que permetran corroborar, matisar o completar les informacions que Moll mateix va donar en les seves memòries.

Joan Miralles va descabdellant la vida del nostre filòleg al llarg de vint-i-vuit capítols, que abasten des del naixement de Francesc de B. Moll a Ciutadella el 10 d'octubre de 1903 fins a la seva mort a Palma el 18 de febrer de 1991. A la introducció divideix la vida del filòleg en sis etapes. La primera es desenvolupa entre els anys 1903 i 1921, quan Moll viu a Menorca, més concretament, a Ciutadella. Són els anys d'infantesa i de joventut, lliurats als estudis eclesiàstics. L'única font per al coneixement d'aquesta etapa —que sens dubte és la que el filòleg menorquí narra des d'un punt de vista més literari— són els sis primers capítols d'*Els meus primers trenta anys*, en els quals Miralles es basa fidelment en el seu llibre (capítols 1-5). L'arribada del jove Moll a la casa de mossèn Antoni M. Alcover el 1921 enceta un nou període que es clou el 1933, amb la mort del canonge manacorí. *Francesc de Borja Moll: L'home dels mots* dedica set capítols (dels 6 al 12) a aquesta segona etapa, en què el personatge sobretot es forma en el terreny de la filologia al costat de mestres excepcionals. A diferència de les anteriors, les etapes tercera i quarta vénen determinades per uns fets històrics concrets. Entre 1933 i 1936 (capítols 13 i 14) Moll continua en solitari la tasca del Diccionari, però l'absència de mossèn Alcover li permet obrir-se a la resta de la intel·lectualitat mallorquina, de bona part de la qual havia restat apartat a causa de les seves polèmiques. Cal tenir en compte que, sense aquesta aproximació a la resta dels lletraferits mallorquins, la labor de Moll com a editor a la postguerra hauria estat molt més difícil o, fins i tot, impossible. Entre 1936 i 1962 es desenvolupa la quarta etapa (capítols 15-23), caracteritzada sobretot per la persecució del franquisme contra la llengua i la cultura catalanes i per les dificultats que Moll pateix per dur a terme la seva feina. Aquesta etapa acaba el 1962 amb l'aparició del darrer volum del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Cal recordar que *Els altres quaranta anys* ha estat una de les fonts citades més sovint pels estudiosos de la cultura catalana d'aquesta època de persecució franquista, car el fet que Moll fos aleshores un editor important i un promotor cultural molt actiu li féu patir en carn pròpia la duresa i les arbitrietats de la censura. A partir de l'any 1962 fins el 1983, la cinquena etapa (capítols 24-28), Francesc de B. Moll continua la seva labor filològica i, sobretot a partir de 1975, rep nombrosos reconeixements públics per la feina feta i per la seva ferma trajectòria de servei a la cultura catalana. Des del 1983, en què decau greument el seu estat de salut, fins el 1991 s'obre la darrera etapa: uns anys de poca activitat, als quals Miralles dedica una part del capítol 28.

Francesc de Borja Moll: L'home dels mots va acompanyat d'una bibliografia bàsica sobre el nostre filòleg molt completa, a més d'un detallat índex onomàstic.

Aquests complements, sens dubte, fan més manejable el llibre que, com hem dit, pretén ésser una eina que aproximï els lectors a una de les figures més decisives per a la nostra cultura.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Bearn, entre la vida i la ficció (Ponències de la I Aula de Novella), a cura de Catalina Sureda Vallespir, pròleg de Joan Mas i Vives, Binissalem/Barcelona, Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

Sota el títol *Bearn, entre la vida i la ficció* s'han aplegat set estudis que foren llegits a les sessions de la I Aula de Novella, celebrada a la Casa Museu Llorenç Villalonga entre el 12 i el 20 de novembre de l'any 2000, amb la col·laboració del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears. Es tracta de treballs de caràcter molt diferent, tant pel tema estudiat com per l'enfocament adoptat, que estan agrupats en tres apartats. Els dos primers es refereixen a la novel·la *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Villalonga, tant en els aspectes externs (biogràfics i socials) com en els estrictament interns (o literaris). El tercer, en canvi, fa referència a les adaptacions cinematogràfiques i teatrals de la novel·la.

El primer apartat, destinat al context biogràfic i social, aplega un estudi de Jaume Pomar titulat *Bearn en la vida de Llorenç Villalonga* i un assaig de la historiadora Antònia Morey Tous que duu per títol *Els darrers senyors de Bearn: realitat o mite?*. Pomar parteix de l'anàlisi de la geografia villalonguiana, essencial per explicar correctament quina és la base real i la imaginària de l'escenari de *Bearn o la sala de les nines*. Aquesta qüestió està evidentment relacionada amb la de la gènesi de la novel·la, car és evident que, si bé Bearn no existeix pròpiament, està construït a partir de diversos indrets amb els quals Llorenç Villalonga havia tengut relació: des del poble de Bunyola, on havia sojornat una temporada a la infantesa, fins a Binissalem, que coneix a partir del seu matrimoni amb Teresa Gelabert, tot passant per les terres mítiques de Tofla, on anà per primera vegada en una data posterior a l'escriptura de *Bearn o la sala de les nines*. Pomar es va referint als diversos components que formaran l'obra, com és el cas dels personatges reals de què parteix per tal de construir el personatge de don Toni. Ens sembla especialment remarcable la teoria —que ja havia exposat a *La raó i el meu dret* (1995)— segons la qual el llinatge dels Bearn sorgiria d'una mena d'encreuament entre la tradició dels Villalonga de Tofla i els Villalonga de ca n'Escalades, una família aristòcrata que comptava entre els seus membres amb alguns personatges que es caracteritzaren pel racionalisme i pel republicanisme. Villalonga, per tant, també empra per als personatges un procediment semblant a l'utilitzat a l'hora de

construir el seu espai mític, que passa per l'apropiació tant d'elements propers, familiars i personals, com d'altres del seu context o, fins i tot, extrets de la tradició literària. Un aspecte important al qual Jaume Pomar dedica força atenció és la polèmica entorn de la llengua en la qual *Bearn o la sala de les nines* fou redactada. A hores d'ara sembla acceptat que la novel·la fou escrita primer en català i que, quan només li faltaven dos capítols per acabar-la, la traduí al castellà, tal com afirmava Jaume Vidal Alcover. Jaume Pomar hi afegeix una dada important: el descobriment d'un manuscrit en català, procedent de la casa de Can Sabater, que havia estat rescatat i guardat pel senyor Joan Moyà Pons. L'article de Pomar també explica tot l'enigma, al qual Villalonga mateix contribuï, sobre la data de redacció del llibre i en relata les vicissituds seguides des de la presentació al premi Nadal fins a la seva publicació a la impremta Atlante en castellà. Una de les aportacions del treball de Jaume Pomar és el seguiment de la repercussió de l'edició castellana de *Bearn*: tot i ésser força discreta, l'estudiós prova que no és cert que *Bearn* passàs totalment inadvertit, tal com sovint s'ha afirmat.

Els darrers senyors de Bearn: realitat o mite? és el títol de l'article amb què Antònia Morey col·laborà en aquesta I Aula de Novel·la. Des d'una perspectiva més pròpia dels estudis històrics, l'autora explica perfectament la complexa estructura social Mallorquina derivada de l'Antic Règim, amb diferències entre diversos grups socials que sovint podien ésser subtils o boïoses. Així, la distinció entre els nobles i els senyors resulta essencial per entendre el sentit de la novel·la, en la qual Villalonga insisteix reiteradament en la superioritat d'aquells que saben mantenir les formes per sobre del poder econòmic o de la possessió de títols nobiliaris. Morey ressegueix en *Bearn o la sala de les nines* el reflex de l'estructura social de l'època, tot remarquant aquells aspectes en què Llorenç Villalonga s'aparta de la veritat històrica per tal de donar la seva imatge particular dels senyors rurals mallorquins.

La segona secció del volum recull dues ponències de caràcter exclusivament literari. En la primera Josep Antoni Grimalt estudia les *Tècniques narratives de Bearn, de Llorenç Villalonga*. Sens dubte, aquest és un dels aspectes més importants de la novel·la, ja que el joc de diversos narradors —oposats en molts d'aspectes i, alhora, complementaris, però tanmateix insuficients— permet transmetre al lector l'alta dosi d'ambigüïtat, desitjada per l'autor. Grimalt s'aparta d'aquelles interpretacions de *Bearn o la sala de les nines* que han volgut veure en la novel·la un testimoni de la decadència de l'aristocràcia a la Mallorca del segle XIX i opta per emprendre una anàlisi dels mecanismes interns de l'obra. La conclusió és que ens trobam davant una novel·la d'una gran complexitat quant a l'aspecte de la tècnica narrativa, segurament la més complexa del nostre escriptor. Ara bé, no es tracta d'una complexitat gratuïta, sinó d'«un recurs per crear un cert efecte de misteri, per deixar en la penombra alguns aspectes de la història, que un narrador omniscient hauria hagut de mostrar a plena llum, i també mostrar la superioritat de l'aristocràcia, representada pel senyor de Bearn, sobre la religió, representada (en certs moments a contracor, si voleu) pel sacerdot narrador» (p. 94). Aquesta

perfecta adequació entre forma i contingut és, al meu parer, una de les claus que expliquen que ens trobem davant una de les novel·les en català més reeixides de tot el segle XX.

L'altre treball d'aquesta secció s'inscriu en l'àmbit de la literatura comparada. A *Proust, Lampedusa i Villalonga* Maria del Carme Bosch analitza els paral·lismes entre aquests autors i *Bearn o la sala de les nines*. A la primera part del seu estudi Bosch esbossa una curiosa hipòtesi, tot partint del viatge que Villalonga féu a Itàlia el 1939 per afers mèdics i a les investigacions en el terreny de la psicoanàlisi realitzades per Alexandra Wolf, esposa de Giuseppe Tomasi di Lampedusa. Bosch es pregunta: «En aquest pelegrinatge, varen conèixer Alexandra Wolf? I si fos així, tenint en compte que Villalonga, Salvador Orlan *dixit*, sempre feia un apart amb els metges en qüestió, no podia haver-se allargat la conversa i parlar de moltes coses alienes a les purament patològiques? Pensem que ambdues obres, la del sicilià i la del mallorquí, foren redactades en un moment determinat, però fruit d'una gestació llarga i meditada. És una hipòtesi, potser absurda, però no poc suggestiva. Pensem-ho...» (p. 97). A partir d'aquí Bosch es dedica a ressenyar tota una sèrie de coincidències i de paral·lismes curiosos entre ambdós autors, Villalonga i Lampedusa, i llurs obres, *Bearn o la sala de les nines* i *Il Gattopardo*. Per altra part, Carme Bosch dedica un darrer apartat a la relació entre l'obra de Llorenç Villalonga i Marcel Proust, que li proporciona una molt significativa quantitat de paral·lismes atès que, per a ella, *Bearn* és «la creació villalonguiana que més reflecteix l'impacte proustià» (p. 104). Així, amb una gran minuciositat, l'estudiosa va esbrinant cada un dels detalls de *Bearn o la sala de les nines* que procedeixen de Proust o es relacionen amb la seva obra.

La tercera i última part del volum aplega tres textos centrats en les adaptacions de la novel·la *Bearn o la sala de les nines* que s'han realitzat per al teatre, el cinema, la ràdio i la televisió. Es tracta, per tant, d'aspectes que podríem considerar «externs» a la novel·la de Villalonga. Els dos primers estan escrits per persones que realitzaren algunes d'aquestes adaptacions i, per tant, tenen un caràcter de document testimonial. Es tracta de *Llorenç Villalonga i els audiovisuals*, de Guillem Frontera, i de *Bearn, 25 anys després*, de Lluís M. Güell. L'opinió unànime és que, de totes les adaptacions de la novel·la a la pantalla, destaca la que Güell realitzà per a Televisió Espanyola l'any 1976 (i que fou rescatada i projectada durant les sessions de la I Aula de Novel·la). Aquestes dues conferències es complementen amb un treball més teòric i molt complet de Jeroni Salom, titulat «Notes disperses sobre cinema i literatura. A propòsit de *Bearn*», en què en una primera part s'analitzen en general les relacions entre ambdues arts i, després, es comenta l'adaptació cinematogràfica de la novel·la de Villalonga realitzada el 1983 per Jaime Chávarri. Tant per part de Salom —que sobretot es basa en un article de Damià Hugué, que havia aparegut a la revista «Latitud 39»— com de Frontera, aquesta versió mereix força crítiques, car la pel·lícula falla tant pel fet d'ésser incapaç de transmetre la personalitat dels personatges principals com per partir d'un guió que trosseja la història i la fa inintelligible.

Tot i que els set treballs aplegats a *Bearn, entre la vida i la ficció* siguin estudis molt diferents i alguns d'ells analitzin aspectes de *Bearn o la sala de les nines* que ja havien estat estudiats abans, en conjunt constitueixen una bona aportació al coneixement de la millor novel·la de Llorenç Villalonga.

PERE ROSSELLÓ BOVER

ALBERO I POVEDA, Jaume, *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Bellpuig, 2004 («Biblioteca Valeri Serra i Boldú de cultura popular», núm. 15).

El llibre de Jaume Albero assenyala una línia temàtica de continuïtat. El número dos de la col·lecció (*Les rondalles del cicle de l'espòs transformat*, de Maria de la Pau Janer) i el número nou (*Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa*, de Josep Temporal) l'han precedit; i, tot i haver estat premiada per un altre estudi (sobre el cançoner nadalenc), Carme Oriol Carazo també hi té relació, puix que, d'un costat, obtingué el grau de llicenciatura amb el treball *Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts*, i pertany al grup de la Universitat Rovira i Virgili (de Tarragona) que, endegat per Josep M. Pujol, treballa en un projecte de catalogació del patrimoni rondallístic català; i, de l'altre, i justament per aquest últim fet, Jaume Albero s'hi havia posat en contacte i, en constatació d'una fructífera col·laboració, ara trobem que és l'autora del pròleg del llibre.

L'obra publicada és un fragment de la tesi doctoral de Jaume Albero dedicada a l'estudi de l'obra rondallística publicada per Enric Valor entre els anys 1950 (*Rondalles valencianes*, volum I, València, Ed. Torre, —en va publicar dos volums més, els anys 1951 i 1958—) i 1970 (*Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*, volum II, València, Editorial l'Estel, —el volum I fou publicat per la mateixa editorial l'any 1964—). La replega sistemàtica de rondalles, Enric Valor la féu especialment en el decenni dels anys cinquanta, quan les circumstàncies polítiques feien poc viable l'avenç en la pròpia narrativa —segons justificava Valor, a posteriori.

El fet de ser, doncs, unes rondalles d'autor, recollides de la tradició oral, però recreades després literàriament amb localitzacions espacials i temporals, incorporació d'episodis sencers d'invenió pròpia i també de personatges, motius i altres elements (Gemma Lluch i Rosa Serrano hi han destacat la fixació d'una colla d'expressions, parèmies i comparances populars) fa que un dels primers objectius que es proposa Jaume Albero sigui el destriament d'allò veritablement recollit de la tradició oral respecte d'allò inventat per l'autor, i d'allò que és omès (tot i que en l'aconseguint d'aquest últim objectiu s'afegeix la impossibilitat de poder destriar les omissions voluntàries, si no es passa a l'estudi dels manuscrits de la re-

collida —i això, en el benentès que s'hagin conservat i estiguin a l'abast de l'investigador—).

A més d'aquest primer bloc d'objectius, que en podríem dir analítics i d'estudi de fonts, l'autor es proposa també un segon bloc d'objectius més hermenèutics o d'interpretació. En paraules seves, «hem de superar la fredor de les dades aportades amb un assaig interpretatiu que tracte d'explicar la manera com els relats han arrelat en l'imaginari popular, i de quina manera la narració connecta amb necessitats psicològiques bàsiques de les persones» (p. 15).

Aquest doble bloc d'objectius és aplicat a dues rondalles i a dues llegendes, alhora que, en els títols d'introducció de cada apartat, hi expressa la línia interpretativa dominant:

I. «Esclafamuntanyes» o el camí vers la socialització masculina.

II. «La mare dels peixos» o la força dels vincles de sang.

IV. «L'albarder de Cocentaina» o el pecat de l'excentricitat.

V. «I queixalets també!» o els perills de la precocitat sexual.

En l'endemig, és a dir, a l'apartat tercer, repassa una colla de criteris que hom ha anat donant (Max Lüthi i Lüthz Röhrich, en concret) per diferenciar com a gèneres la rondalla (i especialment la rondalla meravellosa) de la llegenda. Al nostre parer, hauria estat millor haver fusionat aquest apartat amb les consideracions teòriques inicials (puix que la caracterització d'un i altre gènere es fa per contraposició), o bé haver separat les característiques d'un i altre i, llavors, haver marcat dos blocs teòrics d'introducció, seguit cada un de les dues anàlisis pràctiques que fa.

Tornant a la consideració dels dos estudis pràctics de rondalles i els dos de llegendes, veiem com es desglossen en una colla d'apartats en un intent —suposem— d'atendre a totes les sollicituds generades per motius, variants, etc. Tot i així, hi ha uns apartats nuclears, que per a les rondalles serien: A. Seqüenciació episòdica i identificació de motius. B. Classificació tipològica i variants catalanes. C. Biografia de la rondalla. D. Conclusions. I per a les llegendes: A. Estructura del relat. B. Arquitectura argumental. C. Biografia de la llegenda. D. Assaig interpretatiu. E. Conclusions.

No volem dir amb això que la fase d'assaig interpretatiu no hi sigui, a les rondalles, sinó que queda menys explicitada (no hi ha un sol apartat que la tracti, sinó més d'un).

A més a més, constatem la fase analítica en les primeres parts que duu a identificar tipus, episodis i motius i catalogar-los segons el conegut sistema internacional de tipus que establiren Antti Aarne i Stith Thompson (que revisa i amplia la feina del primer), i, per als motius, l'índex de motius elaborat posteriorment per Thompson, com a referents principals. I constatem també l'hermenèutica o interpretativa de les últimes, resumida a les conclusions.

L'epíleg ve a ser una justificació tant de la selecció que ha fet Enric Valor del material rondallístic recollit, com de l'elaboració literària, i això tot i acceptar la possibilitat que el rondallari d'Enric Valor s'atansi més al fenomen d'invenció de la tradició que no al de continuïtat de la tradició oral.

Com recorda en referència a les declaracions d'Enric Valor davant l'atac d'alguns folkloristes o recollectors, el literat ho tenia ben clar: cap de les narracions que havia recollit no feia més de dues pàgines i ell n'havia allargat alguna a més de cinquanta. L'esquelet narratiu era farcit amb personatges més complexos, amb episodis addicionals, amb diverses tècniques de dilació de l'acció. Tot i així, els textos produïts continuen essent més conte popular que no pas conte literari, afirma Jaume Albero, i «de la mateixa manera que s'esdevé amb Basile, Straparola o Alcover, en l'espectre narratiu que va del folklore a la literatura, la col·lecció d'Enric Valor pot situar-se en un punt intermedi» (p. 272).

Finalment, en l'assumpció dels relats per les noves generacions, de manera especial a través de la difusió produïda a les escoles, veu que amb elles s'acompleix el procés de generació de nou folklore, i d'un folklore viu, basat en la tradició, però socialment pertinent i que respon a les necessitats actuals. Anàvem a dir un folklore imprès, però també aquí els mitjans de difusió assalten l'oralitat, i avui podem sentir les rondalles en edició prou recent, del 2001, de CD's tretja per l'editorial del Bullent.

RAMON MIRÓ

MAS I VIVES, Joan: *Domini fosc (Assaigs sobre poesia)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 20).

Del poema *En la meva mort* de B. Rosselló-Pòrcel és d'on el professor Mas i Vives ha extret el títol principal del volum: «Estic cansat de tu, domini fosc/ i tempestat de flama». Si no temem afrontar la possibilitat d'equivocar-nos, en aquests dos versos enigmàtics hi podríem trobar una certa teoria de la creació artística: un trasbals intensíssim dels sentits i les emocions, de les vivències i els sentiments, i una recerca fatigosa i no sempre productiva dels significats més ocults que s'amaguen dins la realitat íntima del mateix jo-creador o en la del seu món exterior. A més, hi hauríem d'afegir la necessitat inevitable d'emprendre una lluita esforçada per a construir la formalització que en cada cas sigui la més adient.

Doncs bé, endinsar-se en els territoris del «domini fosc» i de la «tempestat de flama» i interpretar les veus que hi parlen és l'objectiu que pretenen assolir els onze textos que formen el volum, centrats tots ells en l'obra poètica de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, de Marià Villangómez o de Josep M. Llompарт, i també, en dos casos concrets, en la de la seva generació. Els treballs, elaborats i publicats entre el 1982 i el 2002, són de tres tipus: d'una banda, caracteritzacions globals d'un grup generacional, el de la generació de la República o de 1936, i el dels poetes mallorquins de 1950; de l'altra, articles que ofereixen una visió global de la vida i l'obra de Rosselló-Pòrcel o de Villangómez, i finalment, textos dedicats a l'anàlisi de qüestions més específiques. El llibre, encara que sigui una miscel·lània, té,

per diversos motius, una coherència molt considerable: en tots els casos, l'obra interpretada correspon al gènere poètic; hi és coincident el punt de vista i la metodologia crítica que se'ls aplica; s'hi constata la voluntat de donar la veu als poemes mateixos; sempre hi és present la intenció de superar determinats tòpics interpretatius, de caire particularista, i d'integrar els tres poetes en la dinàmica global del conjunt de la poesia catalana i, a la vegada, d'establir les connexions que siguin comprovables entre la seva obra i la d'alguns altres autors rellevants de la lírica occidental dels dos darrers segles.

El llibre es divideix en dues parts. La primera, que inclou set textos dedicats a Rosselló-Pòrcel i a Villangómez, ambdós nascuts l'any 1913, es titula *La tensió de la llum*, en referència a una característica que el professor Mas i Vives assenyalava com a pròpia de la generació poètica de 1936, hereua i continuadora de la tradició simbolista: «aquesta aspiració a l'harmonia, a la transcendència que expressaren com un procés ascendent cap a la llum, cap a les fulles altes, cap a un món superior». La segona, *La densitat de la fosca*, amb quatre textos, tots centrats en la figura de J. M. Llompart o el seu grup generacional, fa referència a la tendència d'aquest autor d'instal·lar-se sovint «en l'àmbit de la tragèdia, de la nit en el sentit més existencial, ja sigui pel ressò que tingué en la seva poesia la penúria moral de la postguerra espanyola, ja sigui, i això és més important, per la presència contundent de la mort en els seus darrers llibres».

El primer treball del volum és, per damunt tot, una defensa molt ben argumentada de l'existència d'una generació de poetes, la de 1936, dotada, al parer de l'autor, d'una entitat ben definida i prou compacta, «certament, no en el sentit dels lligams personals, que en uns casos existiren i en altres no, entre els seus components, sinó en el sentit de compartir influències i aspiracions literàries similars». La seva obra inicial es va adscriure a la tradició simbolista, a la qual reforçaren i donaren continuïtat. Els elements i les actituds que els varen ser comuns foren múltiples: l'ascendència i influència que Riba exercí sobre tots ells; una sensibilitat semblant, la que l'època imposava; l'ús d'un model coincident de llengua literària; la inserció dins una mateixa tradició lírica occidental, amb les fites capdavanteres de Baudelaire, Rilke, J. R. Jiménez, Yeats, Valéry, Riba i Guillén; la concepció de la creació poètica com un fet de la màxima transcendència; la tendència a convertir la reflexió sobre la poesia i el procés de la seva creació en un dels temes més habituals dels poemes... Amb *B. Rosselló-Pòrcel, M. Torres, J. Vinyoli i M. Villangómez, poetes de la generació de 1936* (2000), Mas i Vives pretén un altre objectiu: demostrar el desencert d'aquelles opinions crítiques que varen convertir aquests quatre autors en uns poetes que quedaven exclosos de qualsevol grup ampli. Seria el cas de considerar Rosselló-Pòrcel tan sols com un heterodox de l'Escola Mallorquina, juntament amb Alomar i Villalonga, o a Villangómez simplement com el poeta d'Eivissa, o a Màrius Torres, ingressat en un sanatori per a tuberculosos entre el 1935 i el 1942, com «un poeta situat al marge de qualsevol circumstància ambiental». La tesi de Mas i Vives, a hores d'ara poc discutible, ens sembla, és que tots ells han de ser vists, i consegüentment analitzats, com a membres de ple dret

d'un grup generacional que té una cohesió evident, format per uns poetes que presenten un grau prou elevat d'afinitats electives, la rellevància de les quals va ser més que suficient com perquè poguessin superar els efectes disgregadors derivats del seu aïllament geogràfic o de la dispersió humana que va produir la guerra civil.

Introducció a la vida i l'obra de Bartomeu Rosselló-Pòrcel (2002) és un treball de síntesi, al nostre parer magnífic, sobre el genial i malaurat poeta mallorquí. El text va ser elaborat amb l'objectiu de servir com a presentació de l'obra del poeta als lectors de fora dels Països Catalans. A hores ja n'han aparegut les edicions en espanyol, gallec, francès i romanès. Mas i Vives aprofita, d'una banda, tota la bibliografia existent i, de l'altra, el coneixement profund i propi, de lector especialitzat, que ell mateix en té. Després de les dades biogràfiques bàsiques, situa l'obra del poeta en relació als corrents lírics catalans, hispànics i europeus del moment. Del poeta, sobretot en ressaltar el fet que la seva actitud creativa personal es basà en l'exigència màxima. Tot seguit d'un apartat on caracteritza globalment la cinquantena de poemes que ens va deixar, i d'insistir en què la diversitat i la passió per la investigació estètica eren els dos trets que millor el definien, es concentra en l'anàlisi de cada un dels seus tres llibres, fins arribar a dedicar, de manera particularitzada, unes frases o un paràgraf a bona part dels poemes. Sempre ens trobam amb unes anàlisis denses i clares, capaces d'illuminar el sentit més obscur dels versos de l'autor, i, a la vegada, d'interrelacionar-los amb els dels diferents poetes que saberen seduir-lo. Ens equivocariem si pensàssim que l'article del qual estam parlant únicament és útil per a lectors no iniciats. La visió global que ofereix el professor Mas i Vives —podríem dir que sempre l'encerta a l'hora de triar allò que en cada cas era menys prescindible—, és difícilment superable. I en un doble sentit: tant per a introduir-se per primera vegada en la vida i l'obra del poeta com per actualitzar-ne els nostres coneixements, en el cas que ja en tinguéssim alguns. O també per a organitzar-los millor.

El text següent, *Lectura de Bartomeu Rosselló-Pòrcel* (1989), sobretot està centrat en l'anàlisi a fons d'una sèrie d'aspectes concrets de l'obra del poeta. Un d'ells és el de l'apropiació que va dur a terme de diferents autors i corrents de la lírica occidental. Així, Mas i Vives hi localitza, en poemes concrets, els rastres de Baudelaire, Valéry, Lorca... Igualment, hi veu la presència de tota una sèrie de temes i procediments tècnics que varen ser propis de la tradició simbolista: «l'estímul sensual creat no és» [...] «una finalitat en ell mateix, sinó que serveix per bastir una reflexió d'ordre intel·lectual»; «la voluntat d'aprofundir sobre què és la poesia i sobre quina mena d'ésser és el poeta»; l'atracció, a la vegada, «per la llum i la tenebra, per la realitat immediata i per l'inconegut que l'amaga. En definitiva, per la llum i l'abisme»; l'ús central del símbol del foc —«en la lliçó recollida dels presocràtics, el foc representa l'essencial de la realitat»— en els poemes més visionaris d'*Imitació del foc*. Un altre aspecte d'interès que trobam en aquest treball és el seguiment del procés de mitificació de què va ser objecte el poeta mallorquí a partir del moment de la seva mort, especialment intens els anys quaranta, al qual contribuïren nombroses persones, mestres i amics, i estudiosos i poetes joves.

Els dos darrers articles dedicats a Rosselló varen néixer amb la finalitat de presentar, comentar i valorar les noves aportacions documentals fetes per dos llibres. La primera ressenya crítica està centrada en l'obra *La mort com a intercanvi simbòlic. Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Salvador Espriu: diàleg intertextual (1934-1984)* (1993), de Rosa M. Delor. L'altra és de Xavier Abraham i Pere Rosselló: *Bartomeu Rosselló-Pòrcel: A la llum* (1999). En el cas de Rosa M. Delor, la documentació mostrada procedia dels arxius universitaris i de la premsa de l'època. Aporta dades molt útils per a «la reconstrucció del món ideològic de Rosselló». Així, tenim l'oportunitat de comprovar el grau intensíssim de consciència i d'apassionament amb què el nostre poeta va viure la política els darrers cinc anys de la seva vida, amb una radicalització progressiva, fins al punt que testimonis diversos el presenten com a totalment identificat amb la ideologia comunista. Aquest posicionament, a partir dels fets del maig de 1937, l'hauria distanciat, i molt, de l'amic coral Salvador Espriu. Així mateix, Delor reinterpreta una bona part dels poemes de Rosselló, la qual cosa mereix una valoració positiva de l'autor de la ressenya: «Es tracta d'una lectura valenta i amena, apassionada i suggerent», la principal característica de la qual és que representa un «rebuig de la lectura simbolista que en els darrers anys s'ha imposat a l'hora d'interpretar Rosselló». El professor Mas i Vives, que precisament en aquest mateix volum fa contribucions rellevants a la interpretació simbolista de l'obra del poeta, en discrepa, però, obertament, de l'enfocament adoptat per Delor. Sobretot considera molt forçada la interpretació de determinats poemes com a referències, en clau molt hermètica, quasi privada entre Rosselló i Espriu, a fets històrics o polítics del moment. Seria el cas de *veure* en el poema *Turquia* una manifestació d'eufòria davant la victòria electoral del Front Popular o en *Oh peresa de l'aire* un estat de malestar causat pel Bienni Negre. Enfront d'aquesta tendència crítica de Delor, el professor afirma: «No som partidari d'introduir-hi referents de la realitat immediata si no són justificats pels mots dels versos». Elemental, diríem.

El llibre d'Abraham i Rosselló va tenir el seu punt de partida en l'exposició sobre el poeta que l'any 1988 va celebrar-se a Palma, i de la qual en va ser el comissari el primer dels dos autors. Sobretot es va disposar de dos fons documentals importants —a hores d'ara dipositats a l'Arxiu Municipal de la ciutat—, fins aleshores no coneguts: el de la família —la correspondència i la biblioteca personal—, i el d'Amàlia Tineo, la seva íntima amiga. Aquest darrer, a més, incloïa la documentació que havia conservat Espriu. Els autors pretenen tan sols «posar a l'abast del públic uns materials que poden contribuir a un millor coneixement del nostre poeta». I, certament, és així. El volum aporta documents importants sobre els seus darrers anys de vida: l'acabament de la llicenciatura, l'estada a Madrid, el projecte de tesi doctoral, les oposicions a professor de Secundària, l'activitat com a ensenyant durant tot un curs a Barcelona, els mesos de la malaltia... A més, el volum inclou algunes mostres de la seva producció més primerenca, poemes i articles, que posen en evidència l'extraordinària precocitat de Rosselló. També hi podem trobar la transcripció d'una bona partida de cartes, a la família o als amics; reproduccions dels manuscrits personals; la relació dels llibres que varen formar

part de la biblioteca del poeta, i que, per tant, varen ser una part de les seves lectures... En el seu article, Mas i Vives quasi fa repicar les campanes davant la posada en circulació d'aquest conjunt documental tan important. De tot plegat, en sorgeix, encara més, un autor d'unes magnituds molt considerables. I la seva pèrdua als vint-i-quatre anys es confirma com una de les grans tragèdies de la cultura catalana —i europea, per què no?—, del segle xx.

La trajectòria literària de Marià Villangómez (1995) és una aproximació global, a la vegada sintètica i detallada, a la figura i l'obra de l'autor. Del qual, se n'assenyalen, ja de bon principi, tot un seguit de mèrits: el mestratge que va exercir sobre diferents generacions d'escriptors eivissencs, l'excel·lència de la poesia i la prosa que va escriure, la seva condició de «lingüista eficaç», l'autoria d'un teatre «gens negligible», els seus abundants estudis sobre la cultura eivissenca... Tot seguit, a partir d'una lectura pròpia, i a la vegada prenent en consideració tant la bibliografia existent sobre Villangómez com les autolectures que el mateix poeta va fer de la seva poesia, Mas i Vives estableix com a certes dues qüestions prèvies: a) l'eivissenc ha de ser emmarcat dins la generació de 1936, i, en canvi, no és vàlid, de cap de les maneres, integrar-lo dins l'Escola Mallorquina; b) ha de ser considerat alguna cosa més que el poeta d'Eivissa. L'illa hi és, certament, en els seus versos, completa i complexa. Però el paisatge de la terra nadiua hi apareix transcendit a una dimensió més simbòlica i més universal. Els camps i la mar, els elements del patrimoni historicoartístic i la gent, són el símbol d'una terra concreta, però també ho són de tot el món. Igualment, l'illa també pot ser un símbol del poeta mateix en la seva condició de creador, o també de qualsevol humà que es trobi en una situació de solitud. A continuació d'aquesta presentació inicial, l'autor va recorrent, un a un, els vuits llibres de versos que publicà el poeta: el primer, *Elegies i paisatges* (1948); el darrer, *Declarat amb el vent* (1963). El paisatge, el pas del temps i l'amor en serien els temes més centrals. En els tres casos, però, amb una pluralitat de significats. Per exemple, la concreció de l'amor en la persona estimada, en la terra, en la llengua, en la memòria històrica, en el patrimoni etnològic i historicoartístic... Una poesia, la de Villangómez, que va evolucionar del simbolisme a una estètica d'intenció més realista, que tant va fer ús dels models formals més establerts, el sonet per exemple, com del vers lliure. Una riquesa considerable de veus, en definitiva. A continuació de l'anàlisi de l'obra poètica, Mas i Vives va fent referència, sempre elogiosa, a les altres parcel·les de l'obra de Villangómez: les versions poètiques, sobretot de lírics francesos i anglesos; els diversos llibres de proses literàries; el teatre; els nombrosíssims escrits sobre les Pitiüses, apareguts al llarg dels anys en moltes publicacions diferents; el *Curs d'iniciació a la llengua* (1972), una obra socialment decisiva per a l'ensenyament del català a Eivissa i Formentera. Amb el seu article extens, Mas i Vives ens presenta Villangómez com un gran creador literari i, al mateix temps, com el fundador de la cultura catalana contemporània a les terres pitiüses.

A l'article *Les Illes dels poetes* (2002), el professor Mas i Vives estableix els trets comuns i els elements de divergència existents entre Villangómez i l'irlandès

W. B. Yeats, els poemes del qual l'eivissenc va traduir: *W. B. Yeats: trenta-quatre poemes* (1983). És un text deliciós de literatura comparada.

La segona part del llibre, la titulada *La densitat de la fosca*, és dedicada a Josep M. Llopart, i també, en el primer dels quatre articles, a la generació mallorquina a la qual pertany: la de 1950. *La «Generació del 27» i els poetes mallorquins dels anys 50* (1983) és un treball extens, certament major. S'hi fa un seguiment de l'aparició i la consolidació d'aquells poetes mallorquins joves que a partir de 1950 varen protagonitzar un procés de renovació de la poesia insular. I en un doble sentit. D'una banda, amb un trencament amb la poètica dominant de l'Escola Mallorquina, aleshores ja en una fase de banalització i de superficialitat injustificables; de l'altra, amb la incorporació de models poètics nous, que majoritàriament, els anys cinquanta, varen trobar en alguns poetes castellans de la generació de 1927. D'acord amb aquesta nova orientació, Blai Bonet, Jaume Vidal Alcover, Llorenç Moyà i Josep M. Llopart feren canviar de rumb la poesia catalana de Mallorca i altra volta la convertiren en una obra creativa d'interès per al conjunt de la poesia catalana. Entre els supervivents de l'Escola i els nous poetes es produïren, als inicis, una sèrie de topades. Enfront de la poesia descriptiva i lògica d'uns, una altra que apostava per la radicalitat de la metàfora visionària. El xoc era inevitable. Els joves comptaren amb la tutela i l'impuls de Bernat Vidal i Tomàs i de Manuel Sanchis Guarnier. En els àmbits poètics de Catalunya, no es va veure amb bons ulls el fet que els joves mallorquins prenguessin la poesia castellana com a referència. Aquestes, i moltes altres coses, igualment interessants, ens conta el professor Mas. No es conforma, però, en caracteritzar estèticament la generació de 1950 d'acord amb els paràmetres més o menys habituals. Hi introdueix tot un seguit de qüestions que fins aleshores la crítica no havia tractat, o ho havia fet de manera insuficient. Vegem-les.

Per exemple, es refereix a l'exclusivitat o no de la influència dels poetes castellans del 27 sobre els nous poetes mallorquins. El seu punt de vista, i en dona proves, és que els models de referència varen ser prou més diversos. Així, en l'obra de Blai Bonet també s'hi poden trobar Maragall i Salvat-Papasseit, Antonio Machado i San Juan de la Cruz, J. R. Jiménez o Rilke. En *L'hora verda* de Vidal Alcover, Rimbaud. I la petja de Miquel Ferrà o de Rosselló-Pòrcel és en els *Poemes de Mondragó* de Llopart. O la del barroc castellà en la poesia de Moyà. La segona qüestió que el professor Mas introdueix és la de les relacions entre els mallorquins de 1950 i la poesia feta al Principat. Posa en evidència que no foren, ni molt menys, inexistents. Hi hagué contactes directes, i, en alguns casos, estades llargues a Barcelona per raons d'estudis. Això sí, aquells anys no resultava gens fàcil, de Mallorca estant, poder disposar dels llibres dels autors principatins. Igualment, documenta la coneixença que els nous poetes, ja els anys quaranta, varen tenir dels versos de Rosselló-Pòrcel, abans que el 1949 Miquel Dolç n'editàs l'*Obra poètica*. Bernat Vidal i Tomàs, Manuel Sanchis Guarnier i Cèlia Viñas són objecte d'un apartat específic, en el qual es deixa constància del seu entusiasme militant a favor de la generació de 1927 i la tasca que realitzaren per promocionar-los dins el món

poètic insular. Un altre aspecte que trobam a l'article, és el destinat a rastrejar les mostres de mimetisme en relació als poetes del 27 que es poden trobar en l'obra inicial de Blai Bonet. Finalment, parla de Vidal Alcover, Moyà i Llompart. En aquest treball, realment cabdal per al millor coneixement històric de la literatura catalana del segle xx, s'arriba a les següents conclusions bàsiques: a) al final dels 40 i a l'inici dels 50, a Mallorca es produí un procés de profunda renovació poètica; b) Garcia Lorca fou «el símbol de la nova orientació»; ara bé, encara que això sigui cert, seria una simplificació crítica creure que aquesta va ser l'única influència que es va donar, i c) la influència del 27 sobretot afectà els trets neopopularistes, de determinats llibres i de manera desigual segons els autors.

Els tres darrers articles del volum estan centrats en l'obra de Josep M. Llompart i, a mena de calidospi, n'acaben oferint una anàlisi prou completa. A *La poesia d'un escriptor íntegre* (1992) s'hi assenyalen que cal considerar la «diversitat, sobretot de tons i de formes» com una característica essencial de l'obra llompartiana. Una diversitat que neix de la inquietud cultural que en tot moment el sacseja. A la vegada, però, aquesta diversitat és compatible amb l'existència d'una unitat profunda, la qual ve donada per la presència en gran part dels poemes d'una «enorme tensió tràgica». En aquest article, també hi trobam alguns comentaris breus a la seva tasca com a traductor de poetes d'expressió galaicoportuguesa i al seu vessant d'assagista polític, una mostra de la qual és el llibre *Països Catalans i altres reflexions* (1981).

Amb *Algunes temes i símbols en la poesia de Josep Maria Llompart* —que va servir d'*Introducció* a l'edició de l'*Obra poètica* que Llibres del Mall va publicar el 1983—, ens trobam amb una aproximació a tot el **corpus** poètic de Llompart, amb l'excepció del llibre *Jerusalem*. El professor Mas i Vives, a més d'analitzar la temàtica i la simbologia que hi és més constant —el paisatge, la nostàlgia de la infantesa, la tardor i la nit com a símbols de la mort, el pas del temps, la lleialtat al país i a la llengua, la grisor vital de l'home urbà i socialment acomodat del nostre temps, l'impacte dels fets històrics en les vides particulars...—, desenvolupa tot un seguit d'idees que són molt útils per a una comprensió correcta del poeta. Així, valguin com exemple, que la seva poesia sempre parteix de «l'experiència, vital o cultural, immediata». O que «a una bona part de la seva obra hi ha un deix de nostàlgia, de dolor contingut, d'evocació». I una qüestió que afronta és la de la possible variabilitat excessiva de Llompart d'acord amb l'evolució de les modes literàries. La resposta de l'autor de l'article és que encara que pugui ser cert «que massa sovint ha canviat d'estil, de tarannà poètic, que sempre ha adaptat la seva veu a allò que en cada moment dictava l'època», «en el fons sempre hi ha fidelitats, constants». Podríem dir que la substància profunda és permanent, la formalització és variable.

El darrer article del volum —*Tres notes sobre la poesia darrera de Josep Maria Llompart* (1990)— és complementari de l'anterior: aprofundeix en l'anàlisi de *Mandràgola* (1980) i hi afegeix el de *Jerusalem* (1990). A més de fer esment als temes i els símbols que s'hi poden trobar, estableix una comparança entre els dos reculls: el darrer seria una obra més racional, el poeta hauria optat «per un con-

trol més estrictes del seus versos», deixant de banda l'atracció per l'escriptura automàtica que s'observava en *Mandràgola*.

El professor Mas i Vives, amb una bibliografia publicada d'estudis literaris que a hores d'ara ja és considerablement àmplia, a més de molt diversa i de gran qualitat, és un magnífic lector de poesia: rigorós i perspicaç, metòdic i intuïtiu, sempre profund. I elabora amb elegància la redacció de les seves lectures, defugint el farciment abusiu de terminologia especialitzada i doctrinària que amb massa freqüència es pot trobar en escrits que són d'una professionalitat tecnocràtica certament admirable, però que resulten de digestió molt pesada. L'opció de Mas i Vives és una aposta pel bon llegir de l'assaig literari i per la utilitat pràctica d'aquest com a mitjà per arribar a les veus profundes dels poetes. Amb el *Domini fosc* que hem estat comentant assoleix plenament el seu objectiu.

DAMIÀ PONS I PONS

CORREAS MARTÍNEZ, Miguel i José Enrique GARGALLO GIL: *Calendario romance de refranes*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 2003.

La meteorología popular es un tema que ha despertado desde hace tiempo el interés de los paremiólogos españoles, como lo muestran no sólo la enorme presencia de refranes meteorológicos y temporales en colecciones de carácter general (como el refranero de Hernán Núñez, 1555, o el de Gonzalo Correas, 1627) sino también los repertorios o estudios monográficos de Luis Martínez Kleiser (*El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*, 1945), Javier María Pejenaute Goñi (*Los refranes del tiempo en Navarra*, 1999), Jesús Cantera y Julia Sevilla (*El calendario en el refranero español y El calendario en el refranero francés*, 2001).

Tres años han dedicado Miguel Correas y José Enrique Gargallo a la elaboración de esta obra, cuyo núcleo lo constituye el trabajo universitario sobre Paremiología romance titulado *Calendario de decires comparados*, confeccionado por Miguel Correas. A esta base, se ha unido la labor investigadora que durante años lleva realizando el romanista José Enrique Gargallo —e investigador en disciplinas como Dialectología, Paremiología y Etnolingüística—, con vistas a un magno calendario romance de refranes que abarque la Romania europea.

La idea del título y parte del libro se inspiran en dos libros consagrados a los refranes catalanes del calendario por Joan Amades (1933) y Manuel Sanchis Guarner (1951): *Calendari de refranys*.

Durante tres años, ambos investigadores han ido enriqueciendo la recopilación de Miguel Correas, en la que el eje rector es el castellano, mediante el cotejo con más de media docena de lenguas y variedades románicas (gallego, portugués, aragonés, catalán, occitano, francés, italiano). En el libro que ahora presentan, a excepción del rumano y de las variedades corsas, se encuentran representadas las

grandes parcelas de la vieja Romania: iberorromance (gallego, portugués, asturiano, castellano, aragonés, catalán), galorromance (francés, valón, occitano y francoprovenzal); italarromance (el italiano y los dialectos italianos), retorromance (en sus tres ramas: romanche —Suiza—, ladina dolomítica y friulana —ambas, del norte de Italia—).

Los refranes registrados en esta obra son de naturaleza muy variada: hay refranes referentes a un solo hito o trecho temporal («La otoñada segura, San Francisco la procura») y los hay sobre varios espacios de tiempo o festividades («Al llegar Todos los Santos, sacan la capa los mozos [...] y el día de San Andrés se embozan hasta los ojos»); hay refranes «simples» («Por San Agustín, hilan las mocitas al candil») y los hay «múltiples» o refranes encadenados, agrupados en su mayoría bajo la «serie de Santa Lucía» («Por San Matías, tanta noche como día», «Santa Lucía, el más corto de los días»); hay refranes que describen el entorno, prescriben la labor agropecuaria, aconsejan facetas de la vida, expresan predicciones meteorológicas, en algunos casos para una cuarentena de días («Ara por San Juan, si quieres coger pan», «Entre Jorge y marquete, siembra el melonete»).

Componen este calendario 1296 refranes romances agrupados en función de dos criterios: cronológico y temático. Existe primero una repartición básica en los doce meses del año, dentro de los cuales se encuentran los refranes relativos a cada mes y a las festividades del mes en cuestión. Una subdivisión temática los subagrupa por afinidades temáticas bajo epígrafes y subepígrafes, lo que permite resaltar los múltiples vínculos culturales entre los pueblos de la Europa romance. Esta cifra de refranes recogidos es, en realidad, mucho mayor, ya que las correspondencias no van numeradas.

La presentación de los refranes está muy cuidada. Los refranes no castellanos aparecen precedidos de la abreviatura que indica su lengua o modalidad romance. Todos los refranes llevan anotada la referencia bibliográfica abreviada de la fuente original. 418 notas a pie de página arrojan luz a cuestiones de diversa índole (hagiográfica, antropológica, orográfica, paremiológica, fonética, léxica, morfológica, etc.).

Completan la obra dos índices: uno onomástico, dispuesto en orden alfabético de (hagio)antropónimos, festividades y otros espacios de tiempo, tanto fijos como móviles; otro, temático-cronológico, que reproduce, agrupados por fechas y otros tramos del calendario, los epígrafes y subepígrafes del conjunto del libro.

La consulta de esta selección facilita enormemente los estudios de Paremiología comparada, ya que pone de manifiesto la comunidad cultural romance de Europa, destaca los aspectos de cultura popular compartida por buena parte de los países románicos de Europa. Por otra parte, este libro constituye un excelente instrumento de apoyo para la didáctica de los refranes romances, la didáctica de las lenguas romances a través de los refranes. Por eso, esta cosecha de refranes del calendario resulta de gran utilidad no sólo para el especialista en Paremiología, en quien han pensado Gargallo y Correas al estructurar la obra con aportación de datos de índole filológica (oportunas notas a pie de página, cita sistemática

de fuentes, biografía de referencia), sino también a cualquier persona interesada en la cultura popular de su tierra, de su lengua, dentro del marco histórico y geográfico de la Europa que habla romance.

Mª TERESA BARBADILLO DE LA FUENTE

ORIOI, Carme i Josep M. PUJOL: *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Centre de Pomoció de la Cultura Popular i Tradicional, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 2003 («Col·lecció Materials d'etnologia de Catalunya», núm. 2).

L'aparició de l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* de Carme Oriol i Josep M. Pujol marcarà un punt d'inflexió en els estudis d'etnopoètica rondallística. No tan sols pel fet que els investigadors disposin d'un catàleg solvent, rigorós i posat al dia, sinó pel que té d'estimulant disposar, a la fi, de l'instrument imprescindible del qual haurien de partir les recerques sobre la rondalla, etnopoètiques o fins i tot de qualsevol altra naturalesa. També ha de permetre als no investigadors la referència objectiva de rondalles —per exemple al col·lectiu de mestres i educadors—, i l'eliminació de l'ús confusionari de títols de versions o de barreja de gèneres, malauradament tan habitual. Josep M. Pujol, amb la seva *Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana* (1982, tesi de llicenciatura) i Carme Oriol, amb l'*Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts* (1984, tesi de llicenciatura), ja havien ofert unes primeres catalogacions que, afegides a la que Josep A. Grimalt va fer de les d'Alcover (1974, tesi doctoral), calia considerar en conjunt com el catàleg general de la rondallística catalana. Però per raons de representació territorial i per la colla d'anys passats aquestes catalogacions —especialment la de Pujol pel seu caràcter general— resultaven massa provisionals i demanaven una revisió bibliogràfica a fons i, fins i tot, de criteris. Al capdavall l'experiència acumulada sempre juga a favor d'aquesta labor que requereix, a més de molts i bons coneixements teòrics sobre folklore i etnopoètica, molta sagacitat interpretativa. La publicació de l'*Índex tipològic* respon a aquesta necessitat, superada definitivament quan d'aquí a uns mesos la seva consulta actualitzada es pugui fer teleinformàticament. Un beneficiari molt important d'aquesta actualització informàtica serà l'edició crítica en curs de l'*Aplec* d'Alcover, a càrrec de Grimalt i del seu col·laborador Jaume Guiscafrè, l'altra gran referència i fita de la rondallística catalana. Sobretot perquè l'*Índex tipològic* cataloga les anotacions argumentals de les llibretes d'Alcover que es publiquen al costat de la versió «literària» que fins ara es coneixia i que, sens dubte, són un document folklòric etnopoèticament més valuós que la pròpia redacció de la rondalla afaiçonada pel folklorista manacorí. Oriol i Pujol, conscients de la naturalesa diferent d'aquestes anotacions (de valor etnopoètic) i de les versions finalment confegides (amb valor literari), classifiquen els mate-

rials considerats com a documents folklòrics plens i, amb tipografia diferent i dins l'epígraf *Versions redactades per A. M. Alcover*, les rondalles que Alcover publicà. La indexació d'aquest *documentum medium* alcoverià entre la versió oral i la congegida literàriament és una excel·lent notícia per als estudiosos de la rondallística. Igualment notable serà, evidentment, disposar classificats tots els materials rondallístics que vagin apareixent dins l'àmbit dels Països Catalans.

La introducció de l'*Índex tipològic* és molt breu, per bé que des de la perspectiva dels autors, no explicitada, compleix amb la seva funció. En els quatre apartats en què l'han dividit (*La recollecció rondallística als Països Catalans; El repertori internacional de tipus rondallístics; La catalogació de les rondalles catalanes; Abast i organització del present índex*, a més dels inexcusables i ben segur meritoris *Agraïments*) la informació és volgudament *panoràmica* i sintètica (gairébé *referencial*), just perquè el lector no avesat a la rondallística —al qual va sens dubte adreçada aquesta introducció— pugui fer-se el càrrec de l'itinerari que, arrencant des de l'origen de la rondallística i de la catalogació de rondalles, acaba en el catàleg que té a les mans.

Del segon apartat del pròleg, *El repertori internacional de tipus rondallístics*, convé destacar que Hans-Jörg Uther, director de l'*Enzyklopädie des Märchens* i també responsable de la recentíssima tercera revisió del catàleg internacional de rondalles Aarne-Thompson, *The Types of the Folktale*, ha comunicat als autors els canvis previstos d'incorporar al catàleg internacional i ha permès adaptar-los a l'*Índex tipològic*. Oriol i Pujol han tingut el detall valuós d'adjuntar al final del catàleg una llista de tipus modificats (que cal considerar, doncs, com a primícia) i de mantenir els materials classificats anteriorment dins aquests tipus i dels que la tercera revisió de l'Aarne-Thompson-Uther (?) té previst de suprimir.

Al quart apartat del pròleg, *Abast i organització del present índex*, s'exposa la distribució d'informació dins de cada tipus rondallístic, seguint els següents criteris:

1) L'*encapçalament*, integrat pel número de l'índex Aarne-Thompson, el títol català (que oscil·la de la traducció literal a l'adaptació) i el títol estàndard en anglès. En general Oriol i Pujol han tendit a interpretar no restrictivament el tipus genèric i han abandonat especificacions subtipològiques, tant les pròpies —de les seves anteriors classificacions— com respecte a les classificacions dels altres —significativament, amb la classificació de Camarena / Chevalier—; o bé han reinterpretat en favor del genèric versions abans considerades d'arguments combinats. Per exemple, ara es classifica a 570 totes les versions que a les anteriors catalogacions d'Oriol i Pujol eren subtipificades en [570*] i [570**]; o bé, dins el mateix tipus 570, es classifica la versió de Roure Torrent que per a Camarena / Chevalier és classificada dins el subtipus [570C], i la versió d'Amades, *El sac de mentides*, abans classificada per Oriol com a [570**] i com a tipus combinat 554+570 a Camarena / Chevalier. S'incorporen igualment al cos de l'índex tots els tipus que altres classificadors hi han adjuntat entrades, la qual cosa enriqueix, i

molt, les possibilitats interpretatives que s'ofereixen a l'usuari. Evidentment també s'incorpora aquesta informació «discrepant» en els tipus que els autors hi han adjudicat entrades. En dos casos excepcionals (122F i 403) s'ha dividit el tipus genèric amb les formes A i B sense atorgar-los-hi entrades independents.

2) El *Resum de l'argument*, de tipus i subtipus indistintament, elaborat a partir de les versions catalanes, és concebut com «un ajut per recordar l'argument i no es pot prendre en cap cas com una descripció completa i exacta del tipus amb tots els detalls i episodis que pot contenir». Es tracta d'un resum narratiu, de mer recordatori, per bé que útil. La presentació més «sintagmàtica» dels resums de l'Arne-Thompson, a base de dividir l'episodi bàsic en seqüències i subseqüències i contemplar les diferents alternatives narratives, té menys sentit de mantenir-la en un corpus determinat en què la «varietat» narrativa i de motius o dels «possibles narratius» de què parlava Claude Brémond és molt més cenyida. El caràcter general de l'*Índex tipològic* explica que l'argument no vagi acompanyat de l'anàlisi dels motius, realment més útil per a la descripció més concreta d'una versió.

3) El cos de cada *article* és integrat per «les fitxes bibliogràfiques de les versions publicades de cada relat, que s'ordenen segons la regió de procedència i dintre de cada regió per l'ordre alfabètic del cognom dels recollectors».

4) Dins de cada *fitxa bibliogràfica* s'especifiquen les dades constants del relat (nom i cognom del recollector, títol del recull on ha estat publicat —i número dins del volum, si estan numerats—, i municipi d'on procedeix) i, a continuació, les dades de la versió en totes les edicions completes per ordre cronològic de publicació. Es prescindeix de les publicacions periòdiques, encara pendents de buidar sistemàticament.

En estricta correspondència amb la dada del municipi on ha estat recollit el relat —dada sens dubte significativa—, valdria la pena confeccionar per a una futura edició un índex toponímic que clogués el cercle i arrodonís aquestes informació.

5) Indicació de les *combinacions d'arguments* sempre que aquestes es produeixin clarament.

6) Els *complements informatius*, que són de dues menes: els «préstecs» entre recollectors —efectivament escassos, tal com diuen els autors, amb l'excepció d'Amades— i les catalogacions alternatives introduïdes per altres catalogadors dins del tipus, sempre que es doni aquesta discrepància. Aquest procediment demostra un cop més —a banda de l'enriquiment objectiu, al qual ja m'he referit més amunt— el rigor i l'honradesa dels autors, conscients que la catalogació no és una labor merament mecànica i formal sinó interpretativa. Ho formulen així: «Les catalogacions introduïdes per altres autors i que nosaltres hem descartat però que hem cregut que seria útil de retenir per tal que l'usuari pugui judicar les

discrepàncies pel seu propi compte sempre que ho desitgi i no perdi cap possible referència.» Aquest aspecte condiona molt profundament i molt positivament la fesomia del catàleg —ben segur que els especialistes l'agrairan de manera molt especial. Perquè el lector es faci una idea de la magnitud d'aquesta dada ha de prendre en consideració el nombre global de divergències que l'*Índex tipològic* mostra respecte a d'altres catalogacions:¹ de Camarena / Chevalier, 254; de Grimalt, 59; de Quintana i de Limorti / Quintana, 92; de González Sanz, 92; de Uther, 5; de Neugaard, 9; de Karlinger / Mykytiuk, de Karlinger / Pögl i de Karlinger / Ehr Gott, 4; d'anteriors catalogacions d'Oriol, 65, i d'anteriors classificacions de Pujol, 107. En un nombre important de casos la discrepància es limita a l'abandonament de les especificacions subtipològiques en favor de la simplicitat del genèric (prou significatives respecte d'Oriol (1984) i Pujol (1982)) i de tipus mixtos o d'argument combinat no clarament definibles com a tals.

La bibliografia és cenyida molt estrictament a la naturalesa catalogràfica de l'índex. Està dividida en les «fonts primàries», el conjunt de rondallaris i recopilacions a partir dels quals s'ha elaborat l'índex, i el «l·listat de referències», totes referides a obres catalogràfiques o bé a rondallaris que editen els seus materials classificats. No hi ha una selecció bibliogràfica d'estudis rondallístics —òbviamment la finalitat de l'obra no ho exigeix—, del tot sobrer a l'investigador versat en la matèria, però segurament estimulants i de gran ajuda per als qui s'iniciïn en la recerca etnopoètica o, simplement, vulguin conèixer el gènere rondallístic amb més rigor (per exemple, mestres i educadors) acompanyats d'aquest índex. Tanmateix, aquest bibliografia és purament secundària en relació a la funció que ha de tenir un índex d'aquestes característiques.

El darrer element de l'obra, l'*índex alfabètic* presenta en una llista unificada els títols genèrics catalans i anglesos dels tipus Aarne / Thompson, «els títols de les rondalles més conegudes dels reculls de Joan Amades i d'Antoni M. Alcover», i les «paraules clau». Aquest adminicle és fonamental per a la utilització del catàleg i, per aquest motiu, ha d'estar elaborat amb criteris clars. Crec que s'hi hagués guanyat registrant tots els títols de versions de totes les recopilacions que apareixen dins el cos de l'obra. Al capdavant el camí més habitual de consulta anirà del títol de la versió fins al tipus, almenys per a les consultes més mecàniques i possiblement menys tècniques del catàleg. L'aspecte positiu d'aquest índex alfabètic són les paraules clau que, de fet, satisfan la consulta temàtica. El criteri és factual, és a dir, es registren elements argumentalment significatius d'aparició explícita dins la rondalla. El registre temàtic, a diferència del dels títols de tipus i versions, és d'elaboració complexa perquè té una dificultat intrínseca de criteris, i uns marges d'interpretació no sempre perfectament acotables; per això, el sol fet que s'hagi elaborat ja és una aportació positiva en si mateixa.

«La rondalla és perfeccionista»: aquest és un dels axiomes màxims de la ron-

1. Atesa la funció només indicativa d'una ressenya no m'he preocupat d'assegurar l'exactitud d'aquestes xifres. Tan sols tenen un valor il·lustratiu, suficient per a les pretensions d'una ressenya.

dalla formulat per Max Lüthi. Es poden fressar molts camins que hi portin, es poden seguir molts itineraris per sondejar-lo, però tots, no se'n pot dubtar, s'inicien obrint les pàgines del catàleg. Era peremptori disposar d'aquest *Índex tipològic de la rondalla catalana*: molt benvingut sigui, doncs, especialment perquè arriba de la mà de dos «perfeccionistes» com Josep M. Pujol i Carme Oriol. No s'hauria de malaguanyar un esforç tan reeixit i una eina tan valuosa.

JOSEP TEMPORAL

BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Apologia i vindicació de la llengua catalana*, València, Universitat de València, 2004 («Biblioteca Lingüística Catalana», núm. 28).

Antoni M. Badia i Margarit ha esdevingut un mestre excepcional des de diversos punts de vista. Primerament, en tant que professor universitari, és el científic rigorós que s'endinsa especialment en la història interna de la llengua catalana, en la gramàtica històrica, com cap altre investigador ho ha fet —recerca— i alhora, el docent que es dedica plenament als estudiants, els convida a descobrir amb ell el fenomen fascinant de l'evolució de l'idioma en totes les seves vessants; amb la combinació d'una i altra faceta que han de distingir igualment la tasca en l'ensenyament superior, crea escola, aconsegueix el seguiment de molts i moltes deixebles, que, es dediquin o no a la branca diacrònica en l'estudi lingüístic, han après, i aprenen encara, l'exigència del rigor, de la coherència en el mètode, la capacitat autocrítica que facilita la rectificació oportuna. Un tarannà, en suma, indispensable per al treball científic eficaç.

Segonament, Badia és el ciutadà compromès amb la societat i amb el país, fins al punt que la seva dedicació professional no es deslliga mai d'allò que l'una i l'altre reclamen. És també, en aquest sentit, un exemple de la generositat que cal que ens exigim en els nostres quefers. La inquietud i el sofriment per una realitat complexa en què la subordinació, la repressió lingüísticocultural, els intents de secessió d'unitats històricament compactes no han cessat durant segles, han dut el professor Badia a l'apologia i la vindicació de la llengua catalana. Ell mateix ha afirmat que tots els catalanoparlants conscients de la situació que patim hem esdevingut sociolingüistes. Respecte a la seva persona, ha reconegut que la realitat l'ha obligat a renunciar a una major especialització en l'àmbit de la història de la llengua, en benefici de la lleialtat a la identitat, que s'exigeix i que demana com a capteniment indispensable per a aconseguir sobreviure en tant que poble.

I encara tercerament, no s'han valorat mai prou les seves excel·lents aportacions a la normativització del català, a partir dels criteris que ja guiaren Pompeu Fabra en l'establiment del català literari, però incorporant-hi els requisits a què obliga la importància dels mitjans de comunicació, de la cibernètica, del valor de la variació diatòpica, diastràtica i diafàsica.

L'obra que ara presentem és un recull de reflexions entorn de la vessant més particularment cívica del professor Badia, encara que aquesta no es pugui deslligar del tot de la científica, perquè les seves opinions, per molt generalistes i divulgatives que siguin, són el pensament de l'estudiós i investigador que parla no des d'una aproximació superficial, ni des de la intuïció, sinó des d'una consideració ponderada que no es deixa endur per allò que voldria i que no és, ni per cap apassionament tergiversador, sinó que se cenyeix sense concessions a allò a què arriba a partir de l'anàlisi.

Badia i Margarit, tot i que no es considera un expert en qüestions de sociologia del llenguatge, té la virtut de saber distanciar-se dels sentiments personals, fins i tot de la passió que, com ell ha remarcat, entre nosaltres acompanya sovint l'activitat científica, i es mostra sempre fidel a allò que entén que és l'objectivitat dels fenòmens, dels fets. Aquest és el motiu que explica que els seus punts de vista sobre la situació sociolingüística del català siguin especialment originals, que tinguin sempre diferències essencials o bé matisos transcendentals respecte a l'opinió dels qui són especialistes en la matèria.

L'obra és presentada per Antoni Ferrando, codirector de la col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana, qui en justifica l'edició justament perquè permet de trobar aplegats diversos treballs massa dispersos en publicacions de caràcter molt distint, que s'ocupen del problema de la normalitat lingüísticocultural del català.

Badia no es compromet a dur a terme cap tasca, si no creu que és del tot justificat. I és normal que les valoracions que el fan decidir per una resposta positiva, les comuniqui ordenadament. La introducció d'aquesta obra és precisament l'aclariment dels continguts principals i de llur classificació. El llibre es divideix en tres parts: I. «Llengua i identitat nacional» (ps. 17-108), presidida per la consciència de la mancança que suposa per al nostre reconeixement exterior ésser un país sense estat. II. «Per la unitat de la llengua» (ps. 109-201). Què hem de dir que no es pugui deduir del mateix títol? Darrerament, aquesta és una qüestió que torna amb maltempsades a pertorbar la ja complicada situació, ara cara endins, com diu Badia, de la nostra comunitat lingüística. III. «Llavor de futur» (ps. 203-291) és la metàfora que intitula un llibre seu que descriu l'experiència que visqué com a primer rector del període democràtic de la Universitat de Barcelona; aquí fa referència als homenatges retuts a col·legues insignes de Badia.

Dins la primera part, hi inclou sis aportacions, dues de les quals en castellà, d'acord amb la versió original: *El difícil diálogo de las lenguas* i *La lengua catalana en la actualidad*; una en francès: *L'identité catalane dans l'Espagne démocratique*; i les altres en català: *Llengua i poder*, *Per l'ús oficial del català* i *Llengua i identitat nacional*, encara que aquesta darrera és la traducció del text original en castellà. La diversitat idiomàtica s'explica pel lloc on anaren destinats els articles, alguns prèviament ponències o conferències.

La relació llengua/poder ha estat un argument que ha interessat especialment Badia i que, doncs, ha desenvolupat des d'angles diferents. Sota el títol *Llengua i poder* remarca la singularitat del cas català en el món de la sociolingüística. Es val

d'un concepte particularment útil per a referir-se a idiomes en situació semblant al català: «*llengües escapçades*», versió de l'italià «*lingue tagliate*», que usa Sergio Salvi. En una classificació de les llengües basada no en el sistema que forma cadascuna, sinó en les conjuntures històriques externes, Badia es refereix al tipus a què pertany la catalana: en contacte amb una altra que és la que distingeix la comunitat que té el poder; una situació que no n'implica la desaparició, però que genera una anormalitat crònica. Badia subratlla que el català ha estat permanentment en un context així: és un idioma avesat a la companyia d'un altre o d'uns altres: el llatí, l'occità, el castellà. A Badia no se li escapa que la realitat interna d'una llengua és condicionada pels avatars de tota mena que li toca de viure. La tesi principal d'aquest article és que hi ha una relació directament proporcional entre el poder sociopolític i econòmic de qualsevol comunitat i la llengua que li és pròpia; tesi que explica els alts i baixos per què passa la catalana, segons l'hegemonia o la decadència dels diversos períodes; aquesta relació equival a la de llengua/prestigi, ja que naturalment el poder d'un col·lectiu atorga rellevància també a la seva llengua. Badia afirma que el català pot considerar-se una llengua de prestigi, la qual cosa és la millor garantia de la seva subsistència. La conclusió respecte al futur és realista, en valorar dues pressions contradictòries que no assegurin ni el desenllaç fatal ni la continuïtat indefinida: un procés de substitució, que ve del segle XVIII, i un altre de normalització, que comença a fer-se notar a partir de 1900. Badia entén, en fi, que el poder moral que s'obté de les actituds de fidelitat del poble ha estat i, doncs, ha de ser la garantia de l'esdevenidor normal de la llengua.

Per l'ús oficial del català és un títol que ens situa cronològicament en uns moments en què no era encara llengua oficial. Badia ens parla d'una vitalitat considerable, tant pel que fa a l'ús habitual, com pel que fa les estructures del sistema: és una llengua compacta i sòlida internament, des que Pompeu Fabra va procedir a la normativització. Destaca, en aquesta línia, que no està mancada en absolut de la capacitat de poder ésser instrument per a qualsevol tipus de comunicació, que és una llengua científica. Es refereix a la introducció progressiva del català a l'ensenyament i als mitjans de comunicació, i la consegüent necessitat peremptòria d'elaborar un estàndard i un cabal suficient i adequat de terminologia d'especialitat, que facin possible la immersió sense dèficits en la societat de la informació i del coneixement. La lluita per l'ús oficial del català duu implícit resoldre la qüestió de la seva adequació a les necessitats que la mateixa oficialitat comporta.

En *El difícil diàleg de las lenguas* Badia explica, a peu de pàgina, les reaccions adverses i dures que va provocar el contingut d'una conferència entre col·legues seus, que es referia al llibre d'autors diversos *Las lenguas peninsulares y proyección hispánica*. Fa al·lusió a les «*lenguas insatisfechas*» i hi aplica, com és habitual en Badia, una objectivitat i un realisme que no exclouen les crítiques. Així, discuteix el concepte 'bilingüisme' aplicat indiscriminadament a qualsevol societat on, per raons politicoadministratives, hi hagi dues llengües oficials, i assenyala que, en general, les cultures són monolingües. Aclareix la realitat sociolingüística a Catalunya creada per l'arribada massiva d'immigrants no catalanoparlants, desmuntant

els prejudicis gratuïts i malintencionats dels qui, ignorant la realitat, suposen una agressió als nouvinguts quan se'ls «obliga» a incorporar-se a la llengua catalana.

A *Llengua i identitat nacional* Badia planteja una qüestió capital, que és la de la diferenciació entre llengua i dialecte, per tal d'arribar a delimitar quines condicions cal exigir per a poder qualificar de llengua un parlar; es refereix a condicions internes del mateix idioma i a condicions externes pròpies dels usuaris, les quals giren principalment entorn de la idea de cohesió, de compacitat, d'unitat. Com que l'article és la transcripció d'una conferència a unes Jornades de l'Acadèmia de la Llengua Asturiana, fa especial al·lusió al caràcter de llengua o de dialecte d'aquest parlar. Tot partint dels supòsits que les llengües vertebraven les nacions i que aquestes es fan i es defensen mitjançant les llengües, considera, tanmateix, que els idiomes no sempre singularitzen nacions ni aquestes no sempre es fan i es defensen mitjançant les llengües. Fa esment del problema del català com a llengua sense estat i de la seva història des del segle XVIII, sense deixar el fil de la relació llengua/nació. Després de referir-se a la presència considerable del castellà a Catalunya per la presència de la immigració no catalanoparlant, es planteja el dilema sociolingüístic de la normalització o la substitució, una i altra extremadament lentes, per acabar aplicant a l'asturià les possibilitats de poder-lo normalitzar, basant-se primordialment en les actituds dels parlants.

El tema de la identitat és també l'argument del treball *L'identité catalane dans l'Espagne démocratique*, que va exposar a la Universitat alemanya de Mannheim en un seminari interdisciplinari sobre les regions europees. El divideix en tres parts: en la primera fa una aproximació a la realitat catalana dins l'estat espanyol, en què analitza la gènesi i els continguts de la Constitució de 1978, que pretén elaborar la definició d'un Estat de les autonomies des d'una perspectiva, tanmateix, dominada per la voluntat ancestral centralista del poder espanyol; Badia entra en la qüestió essencial d'una dispersió en la concessió de governs autònoms, que pretén diluir les nacions històriques, i en el paper de les províncies en la seva composició; es refereix a les mancances en les relacions harmòniques entre els diversos governs autonòmics, generades principalment per raons econòmiques; finalment fa una interessant referència a la ignorància en el conjunt de l'Estat del caràcter que té entre nosaltres la llengua catalana (al·ludeix a l'exemple desafortunat de la casa de dos pisos a què el filòsof Julián Marías va recórrer per aclarir la funció de segona (diglòssia) del català respecte a l'espanyol. En la segona part descriu els trets que caracteritzen la identitat catalana, tot basant-se en la història dels orígens de la nació; en destaca tres: la memòria històrica (fa una especial anàlisi del valor emblemàtic de l'abadia de Montserrat i de la contribució impagable per a la recuperació de les llibertats i de la democràcia); la importància del desenvolupament econòmic, que ha dut a considerar Catalunya com un dels quatre motors d'Europa; i el testimoni de la immigració, que Badia no deslliga de la «revolució» industrial, la qual justament demana mà d'obra forana; distingeix la immigració anterior a la guerra civil de la que es produí sota el règim de Franco als anys seixanta; Badia s'atura especialment en aquest tret, perquè entén que pot sorprendre que es re-

marqui com a propi de la identitat catalana, per la qual cosa dóna les seves raons que expliquen que la immigració (els «altres catalans») ha canviat el concepte de la identitat catalana; raons que es basen en els graus d'integració lingüísticocultural dels nouvinguts. En la tercera part se centra específicament en la llengua com a símbol per excel·lència d'aquesta identitat, el seu indicador més evident; subratlla la anormalitat que suposa un idioma sense estat i la singularitat sociolingüística del català, tot afirmant que tenir o no tenir estat propi no és la condició que salvi o condemni a la desaparició, respectivament, una llengua; les actituds són essencials. Parla de la pressió antagònica damunt la llengua de dos processos: el de substitució i el de normalització, i fa un repàs dels avenços i de les mancances en la presència i l'ús del català en els diversos àmbits de la vida quotidiana.

A *La llengua catalana en la actualidad* Badia fa un repàs de la situació del català des de després de la guerra civil fins a l'any 1988, data de redacció de l'article. La repressió franquista es proposava també el lingüicidi; Badia atribueix a la lleialtat dels parlants que aquest no s'esdevingués, malgrat la falta de cap mitjà que afavorís la supervivència del català. En circumstàncies tan adverses, funcionava sobretot com a llengua de l'oralitat, la qual cosa havia de produir un allunyament progressiu entre el parlat i l'estàndard literari escrit. Amb vista al futur, Badia es refereix al bilingüisme desequilibrat, a les interferències de l'espanyol, que continuen impeding una competència sòlida socialment general en català; malgrat tot, el procés de normalització no s'atura i és esperançador.

La segona part del llibre s'obre amb l'article *Quin català? La llengua a la premsa, la ràdio i la televisió*, una qüestió que encara avui preocupa i centra especialment l'atenció en el procés de normalització i sobretot de normativització lingüístiques. Badia s'ha mostrat sempre pregonament preocupat perquè no es distingeixen adequadament els diversos nivells i registres d'ús de la llengua catalana i es mantenen com a irreconciliables dues actituds extremes: la que defensa, a qualsevol preu, un català «fàcil» i la que opta per un purisme intransigent extremadament culte. Badia s'inclina per un català genuí, que serà divers segons el caràcter del fet comunicatiu, començant per la diferenciació entre oralitat i escriptura; ni fàcil ni difícil, doncs: català.

Badia fou el president del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. En el llibre, amb el títol *La llengua catalana a revisió. Entre les institucions i les persones*, inclou el discurs de cloenda que va pronunciar al monestir de Santes Creus. És un clam adreçat especialment als responsables polítics, per tal que assumeixin les conclusions a què s'arribà en cadascuna de les àrees; un elogi a les actituds socials de lleialtat, i un encoratjament per a la mobilització constant.

Els esforços per la normalització del català es proposa de diferenciar els conceptes de normalització i de normativització. Badia els presenta com a complementaris i interdependents: no es pot normalitzar el català si no es normativitza. Es tracta d'un problema recurrent entre nosaltres: què és millor, que parlin el ca-

talà com més persones millor, encara que sigui mancat d'una codificació, o, per contra, que el parlin menys persones, però cenyint-se estrictament a una codificació fixada? L'article aborda l'actitud segons la qual es confon la correcció de la llengua amb l'ús que se'n feia a l'època medieval, i destaca el modernisme com a moviment d'aglutinació entorn d'una normativització única i necessària, enmig de posicions intransigents i durament polèmiques sobre com s'havia d'elaborar.

L'article periodístic *La llengua de tots* aborda la qüestió de l'hegemonia del barceloní en el registre col·loquial d'ús del català i hi proposa un major coneixement de la variació, i la voluntat i capacitat de recórrer a registres més elevats quan la comunicació és entre persones d'indrets diferents del domini lingüístic català.

És de gran interès l'article *La litúrgia en llengua popular a Catalunya*, per tal com representa un fet històric especialment rellevant en la normalització i normativització del català. Semblantment a allò que s'esdevé en l'ús lingüístic que s'adreça a tothom, Badia hi defensa un català natural, no artificios i sempre, és clar, correcte. Però sobretot s'ocupa del tractament de la variació diatòpica, que centra en el balear, el valencià i el principatenc, i alhora de la unitat lingüística, nacional i cultural. Així mateix retorna al tema dels registres, dels nivells en la llengua litúrgica, i defensa la variació sempre adequada al tipus de text de què es tracta. D'acord amb la ideologia lingüística de Badia, allò que més el preocupa és la possible baixada del to: el sacrifici de la correcció i de la dignitat de la llengua en benefici d'una comprensió més fàcil; Badia, amb criteri coherent que comparteixo, s'inclina clarament a favor d'un ús rigorós respecte al codi, que no ha d'ésser contrari a la naturalitat que igualment reclama.

Primer cinquantenari de les normes de Castelló és la transcripció d'un parlament que Badia féu a la Universitat de València. Hi esmenta el valor simbòlic i aglutinador de l'ortografia. Planteja els criteris que guiaren Fabra en la seva fixació, tan encertats que obtingueren una universalitat en tres perspectives: la social i cultural, la biològica i la geogràfica. Es refereix a les normes de Castelló com una demostració de servei a la unitat, sense renunciar a la valencianitat.

Lo importante no es el nombre de la lengua és una entrevista que publicà «El País» i que tracta de la denominació de la llengua catalana, sobretot en els territoris on es parla la variant valenciana.

Badia a *Importància d'una normativa gramatical comuna a tot el domini lingüístic* torna al problema de la necessitat de la unitat ortogràfica del català i al del nom de la llengua.

Un dels resultats del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana fou l'elaboració de l'anomenat *Llibre Blanc sobre la unitat de la llengua catalana*. Badia en fa la presentació en aquesta obra, i aprofita per a explicar la gènesi del mateix Congrés.

El II Congrés propone un ente para impulsar la normalización del catalán és la reproducció d'un article publicat a «La Vanguardia», en què es fa referència al professor Badia i Margarit, qui, com a president del II Congrés, demanava el

compromís dels presidents de les comunitats de llengua catalana en la implantació i consolidació dels plans respectius de normalització lingüística.

Respecte a la qüestió valenciana, Badia ens tradueix al català un article que publicà a «El País»: *Hi ha una llengua valenciana?* Parla que una cosa és la denominació de *valencià* i una altra de ben diferent, la voluntat de separar en dues llengües la unitat del català. Assenyala un seguit de trets de fonètica històrica que són comuns, i aporta també característiques fonètiques, morfològiques i lèxiques distintes del valencià, que són normals en la diferenciació diatòpica de qualsevol llengua de cultura.

A *Por favor, un poco de seriedad* torna sobre el mateix problema de la realitat valenciana, ara sollicitant dels ciutadans i dels polítics una actitud responsable que reconegui la unitat del català. Denuncia que la discussió no és ni lingüística ni sociolingüística, sinó fonamentalment política. Un article que crida amb fermesa a l'aplicació del sentit comú i al rebuig del disbarat.

La lliçó de la Catalunya Nord forma part del llibre *Qui sem els catalans del Nord/ Qui som els catalans del Nord*. La introducció de Badia és un homenatge a la capacitat d'iniciativa en favor de la llengua i la cultura d'aquesta zona de parla catalana.

Tanca la segona part un altre pròleg; en aquest cas a un llibre sobre la realitat del català a l'Aragó: *El debat del català a l'Aragó*. Badia hi recorda les relacions estretes amb els dialectes catalans de les contrades aragoneses, mitjançant treballs seus o tesis que ell dirigí i que s'hi refereixen. Fa esment al compromís de la Franja de Ponent en el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. El llibre que prologa tracta sobre la política de normalització lingüística. Badia subratlla la no incompatibilitat entre reconèixer-hi la llengua catalana i mantenir ensems la condició d'aragonesos dels seus parlants.

La tercera part del llibre és la d'homenatges. Sota el títol de *Llabor de futur* Badia i Margarit els ret a personalitats molt diverses, però que tenen en comú la dedicació científica i cívica als estudis sobre filologia i lingüística catalanes: Jordi Rubió, Joan Coromines (hi inclou tres treballs sobre aquesta personalitat tan sàvia i especial), Manuel Sanchis Guarnier (hi inclou dos treballs sobre el filòleg i gramàtic valencià), Francesc de B. Moll (també amb dos articles dedicats al filòleg menorquí), Pere Bohigas, Georges Straka, Josep Roca-Pons, Germà Colón i Joan Veny.

Com és fàcil de deduir de tot el que he exposat, el llibre és particularment ric i variat d'informació; tenint en compte les característiques dels treballs que recull, no s'aprofundeix en tots els aspectes a què Badia fa referència, però sí que ens hi acosta de manera suficient. Badia té la virtut d'ésser un gran observador crític de la realitat, en tota la diversitat que la caracteritza, i la peculiaritat poc freqüent d'un filtre intel·lectual molt personal que fa que arribi a conclusions i remarques

ben singulars; lluny de repetir les conclusions d'altres estudiosos, ofereix una visió del tot original d'allò que investiga.

El caràcter volgut d'aquesta obra fa que sigui d'interès per a qualsevol lector que es preocupi per la nostra realitat sociolingüística; els escrits que s'hi apleguen són entenedors gràcies a la perícia didàctica que distingeix el professor Badia.

És d'agrair l'esforç d'haver-los ajuntat amb criteris de coherència, perquè la lectura seguida dóna una visió general molt compacta i completa de les situacions per les quals ha hagut de passar la llengua catalana en un context en què ha hagut i ha de viure com a llengua subordinada.

Cloc la ressenya amb el lament per una qualitat de la gran part del llibre: la seva actualitat implacable.

JOAN MARTÍ I CASTELL

MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep: *Estudis d'història de la llengua catalana*, pròleg de Joan Martí i Castell, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004 («Biblioteca Serra d'Or», núm. 336).

Amb aquest llibre tenim un altre recull útil d'estudis importants de Josep Moran ja editats en altres publicacions, aplegats amb el criteri unitari de la seva contribució a l'aprofundiment d'aspectes de la història de la llengua catalana.

Josep Moran ha tingut sempre un interès tot particular pels problemes de la història més remota de la llengua catalana. N'és una mostra l'article *Substrat i superstrat en l'evolució del català*, on discuteix alguns aspectes d'influxos fonètics preromans o bé altres influxos germànics, sobretot en l'onomàstica. Aquesta darrera aportació germànica és aprofundida en *Notes sobre la Tortosa visigòtica*. J. Moran ha treballat molt també la història dels inicis de l'aparició del català en l'escriptura, del naixement del català escrit. N'és il·lustració *Els primers documents en llengua catalana*, des de les primeres mostres de mots catalans enmig de documents notariais i jurídics en un llatí decadent, fins als primers documents totalment catalans, com les primeres versions de les lleis godes i les *Homilies d'Organyà*. En efecte, és especialment important el seu estudi lingüístic del *Fragment d'una versió catalana antiga del «Liber iudiciorum» visigòtic*, descobert fa pocs anys per Cebrià Baraut, una mica més antic que el descobert els anys vuitanta per Manel A. Mundó, però amb unes característiques lingüístiques de particular arcaisme, molt ben subratllades.

L'extens estudi *Homilies d'Organyà. Edicions i estudis nous*, enclou una àmplia recensió molt crítica dels més recents treballs sobre les *Homilies*, sobretot l'edició que n'ha fet recentment l'Editorial Barcino, a càrrec d'A.-J. Soberanas, A. Rossinyol i A. Puig.

El llibre que ens ocupa conté cinc articles més de tema més estrictament

lingüístic, d'abast diferent: un *Estudi lingüístic del «Manual Digest» andorrà d'Antoni Fiter i Rossell*, text juridicoconstitucional bàsic per a Andorra, del segle XVIII.

La formació dels sons del llenguatge segons Ramon Martí i d'Eixalà i Jaume Balmes exposa l'influx del corrent lingüístic anomenat de la *Gramàtica general* de Port-Royal en dos intel·lectuals del segle XIX, que, sense ser específicament lingüistes, es preocuparen per la gramàtica teòrica.

En *El temps en la variació històrica*, J. Moran intenta d'afinar unes consideracions sobre els conceptes de diacronia i sincronia en el canvi lingüístic, que ja han preocupat d'altres lingüistes des de F. de Saussure.

Cal subratllar, crec, l'interès de l'article *Origen del plural dels noms acabats amb -s en singular*, on Moran, resumint les aportacions d'autors anteriors (Bergh, Coromines, Niepage, Par, Fahlin, Faluba), fa importants puntualitzacions sobre el procés evolutiu dels plurals en *-es* a *-os*.

El títol *La gramàtica històrica catalana en l'obra de Joan Coromines* ja diu prou del seu contingut: una síntesi, no gens fàcil de fer, de les aportacions cabdals que ha fet Joan Coromines a la gramàtica històrica, que Moran recull molt sagaçment tot emmarcant-les en el context històric.

Cinc altres articles, de caràcter més aviat històric o literari, completen aquest recull de treballs: *El regne de València i la nació catalana*, *El foc (de sant Antoni) en els «Colloquis» tortosins de Despuig*, *El bisbe Josep Climent i Avinent i la llengua catalana*, *Cançó de l'avalot de Quintes (1773)*, *Pompeu Fabra i Wilhelm Meyer-Lübke*.

Un conjunt d'estudis molt important que vénen a facilitar als estudiosos l'a profundament en la història de la llengua catalana.

JORDI BRUGUERA

VILLALBA, Xavier: *Diccionari Ballesta de Gramàtica Generativa*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2004 («Catalan Journal of Linguistics. Monografies», 1).*

Introducció

Els amants de la gramàtica generativa i de la llengua catalana estem de celebració: acaba d'aparèixer un volum imprescindible per a la lingüística feta a les ter-

* Aquest treball s'ha beneficiat de les subvencions als projectes de recerca BFF2002-03733 (Ministerio de Ciencia y Tecnología), BFF2003-08364-C02-01 (Ministerio de Ciencia y Tecnología i FEDER) i 2001SGR 00150 (DURSI, Generalitat de Catalunya), i de dues beques predoctorals de Formació d'Investigadors de la Generalitat de Catalunya.

res de parla catalana. Ens referim al *Diccionari Ballesta de gramàtica generativa (DBGG)*, a càrrec de Xavier Villalba. No estem davant d'una obra pensada només per a especialistes, sinó que més aviat és un instrument que pot fer acostar a l'estudi de la lingüística aquells alumnes que consideren la gramàtica generativa un pou sense fons.

En realitat, aquesta no era la finalitat essencial del treball de Xavier Villalba. El seu esforç anava dirigit a actualitzar el *Diccionari de gramàtica generativo-transformacional (DGGT)*. Preguntem-nos si no el perquè del títol de l'obra: diccionari Ballesta. Per a aquells que no n'estiguin al corrent, Joan Manuel Ballesta va ser l'autor del *DGGT*, que va veure la llum el 1992 i que va ser tota una fita per a la lingüística feta als Països Catalans, ja que va contribuir a la normalització lingüística d'un àmbit on la llengua dominant era —i encara és— l'anglès, i va proposar una terminologia que avui dia està ben arrelada.

Amb tot, el temps no passa en va i la ciència no s'atura. Ballesta va haver de cobrir un buit importantíssim, que va des de l'origen de la gramàtica generativa (podríem dir l'any 1957, data de la publicació de *Syntactic Structures* —l'obra de Noam Chomsky que va revolucionar la lingüística de la segona meitat del segle xx—) fins a l'adopció de Principis i Paràmetres (la reformulació de la teoria a la llum de les Conferències de Pisa l'any 1981). Però des de 1986 (quan Joan Manuel Ballesta va acabar la redacció del *DGGT*) ja han passat 18 anys i això, en gramàtica generativa, representa milions de pàgines escrites, amb les corresponents modificacions a la teoria i els corresponents nous termes, que no tenen una traducció oficial al català.

Calia que algú prengué el testimoni de Ballesta i va ser Xavier Villalba —que l'any 2000 ja reclamava a la «Revista de Catalunya» una renovació terminològica en l'àmbit de la lingüística— qui va entomar aquesta responsabilitat. El *DGGT* va ser un punt d'inflexió en la normalització lingüística —ni que sigui en els cercles reduïts de les facultats de filologia—, i estem convençudes que el mateix passarà a partir d'ara amb aquesta nova eina que ja tenim a l'abast.

Com a resultat de la renovació terminològica que va suposar el *DGGT* ja no sentim avui dia en cap aula universitària que els trets ininterpretables s'han de *txequejar*, que el verb *governa* el seu complement o que les variables es *llicencien* localment. Al seu lloc tots parlem de *comprovar* trets, de la *recció* del verb i de la *legitimació* de les variables.

Què passa, però, quan actualment sentim que un sintagma en japonès pot estar *escramblejat*? O, simplement, quan fem servir el terme anglès en dir que hi ha trets que són *free riders*? Gràcies a aquest nou diccionari aprenem que aquesta particularitat del japonès es diu *desordenament* i que quan un tret es comprova de forma parasitària en estar adjuntat a un altre tret formal, aleshores som davant d'un *tret acompanyant*. Potser ens semblarà difícil començar a emprar *sintaxi estricta* (en lloc de *narrow syntax*) o ens pot resultar sorprenent de traduir *merge* per *fusió*, però almenys finalment disposem d'una eina que ens permetrà parlar en català de la gramàtica generativa més recent mitjançant una terminologia comuna.

No seria de justícia, tanmateix, que destaquéssim únicament (que no és poc!) la feina de renovació terminològica. Hi ha hagut un considerable augment d'entrades de les tendències de la lingüística teòrica més modernes, com són el minimalisme, la morfologia distribuïda i la teoria de l'optimitat. Ara bé, la feina d'actualització no s'acaba aquí, ja que si el *DGGT* va resultar ser no sols una «eina normalitzadora imprescindible» (cf. *DBGG* p. 11) sinó també un «manual alfabetitzat», el *DBGG* perfecciona totes dues qualitats.

Actualització

Era 1986 quan J. M. Ballesta acabava la redacció del *DGGT*. La teoria de Principis i Paràmetres estava en plena esplendor d'ençà de les Conferències de Pisa, en què Chomsky va exposar la teoria de la Recció i el Lligam.

El *DGGT* no es va editar fins al 1992, un any abans de la publicació d'un volum prou transcendent per al futur de la gramàtica generativa. Ens referim al *The View from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, que contenia un capítol en què Chomsky explicava com havia de ser un enfocament minimalista de la teoria lingüística, i un de Hale i Marantz, on donaven a conèixer la morfologia distribuïda, una nova visió del funcionament del component morfològic, concebuda a les aules del Massachusetts Institute of Technology. A més, en aquell mateix any va sortir a la llum la Teoria de l'Optimitat en un manuscrit d'Alan Prince i Paul Smolensky, i el 1995, va aparèixer el *Programa Minimalista* de Chomsky. Dels textos fundacionals d'aquestes teories s'han derivat un volum ingent de respostes, crítiques, matisacions, noves descobertes i aplicacions a nous àmbits, i com a resultat, s'ha generat una gran quantitat de nous termes orfes de traducció unificada per al català.

Certament, el *DGGT* es va publicar just abans que s'expandís encara més l'abast i la importància de la gramàtica generativa. Amb els canvis recents molts termes han deixat de tenir sentit. Per exemple, en lingüística teòrica ja no fem servir regles d'estructura sintagmàtica ni parlem del *filtre de COMP doblement ple*. Avui dia estem més capficats amb el Principi d'Impenetrabilitat de les Fases o amb les sondes i els objectius. Tanmateix, això no converteix en inútil la presència dels termes menys recents al diccionari, ans al contrari. En primer lloc, en gramàtica generativa, com en d'altres àmbits, les velles tendències tornen: en certs casos la inspiració d'una nova manera d'explicar un fenomen sorgeix d'un principi que ja no s'utilitza. En segon lloc, els alumnes que comencen a aprendre gramàtica generativa no passen directament al minimalisme, sinó que primer es familiaritzen amb la Teoria Estàndard i a partir d'aquí van tirant endavant. I en darrer terme, hi ha branques aplicades de la lingüística, com la neurolingüística o la psicolingüística, en què s'està experimentant a hores d'ara seguint Principis i Paràmetres. Amb tot això volem demostrar que l'existència d'aquest diccionari, ara que està posat al dia, és benvinguda en la seva totalitat.

En resum, el temps no passa en va enlloc, i la gramàtica generativa ja té un arrelament considerable entre nosaltres. Prova d'això és que si comparem els dos diccionaris, el *DGGT* té un pròleg i una introducció on s'hi explica què és la gramàtica generativa, una informació que no ha estat necessària al *DBGG*.

Davant d'un panorama científic tan mogut, la renovació de les obres de referència és imprescindible. A continuació veurem una sèrie d'exemples del treball d'actualització que es constata al *DBGG*. Per tal de comprendre aquest treball en tota la seva profunditat, sens dubte resulta clau l'explicitació que fa Xavier Villalba dels criteris seguits a l'hora d'incorporar, suprimir o modificar les entrades, i de les fonts terminològiques emprades.

Si al *DGGT* ja s'havia aplicat a consciència el criteri essencial d'incloure exclusivament termes propis de la gramàtica generativa, observem que al *DBGG* es manté la línia i encara es fila més prim. Així, s'han suprimit conceptes propis més aviat de la lingüística i la sintaxi generals, com ara *neutralització* i *pleonàstic*. No deixa de sorprendre, però, la conservació d'*aparèixer* o *chomskià*, amb definicions que no s'allunyen gaire de les que trobaríem a qualsevol diccionari de la llengua. La depuració s'ha portat també al domini de les definicions, on s'han substituït explicacions de caràcter generalista per d'altres d'estrictament generativistes; vegeu, en aquest sentit, el canvi substancial en la definició d'*oració*. En definitiva, ara som encara més davant del que esperem d'un «diccionari de gramàtica generativa».

Pel que fa a les incorporacions de termes nous, són moltes i molt diverses. Com dèiem més amunt, la definició del model teòric ha evolucionat considerablement aquests darrers anys, tant pel que fa a la sintaxi com a la fonologia. A més, han proliferat les aplicacions del model a llengües i fenòmens concrets, de manera que el coneixement lingüístic s'ha enriquit i, amb ell, la terminologia. Els nous termes del *DBGG* procedeixen tant de les obres programàtiques com de les aplicades.

Ja abans de 1993, els especialistes en gramàtica generativa comencen a emprar i consolidar termes que, per una qüestió purament cronològica, no trobem al *DGGT*: *argument intern* i *extern*, *associat d'un expletiu* o *flexió escindida*. L'aparició del PM i de les subsegüents revisions ha fornit un cabal immens de conceptes de nova creació i de reformulacions de conceptes previs. Per citar-ne només unes quantes, destaquem la introducció d'entrades com *atracció*, *condició de minimitat relativa*, *fase*, *equidistància* i, més lligada als fonaments filosòfics del generativisme, l'*argument de la pobresa de l'estímul* (tot i que és un argument que ja s'havia aportat abans de la redacció del *DGGT*). No cal dir que, en l'àmbit de la fonologia, la Teoria de l'Optimitat ha generat també el seu vocabulari específic; vegeu, per exemple, les entrades dedicades a l'*anàlisi nulla*, el *candidat òptim* o la *fidelitat*.

El mateix Xavier Villalba consigna a la introducció les fonts que li han servit de guia a l'hora de proposar les versions catalanes dels mots anglesos. Entre elles es troba la traducció catalana del *Programa Minimalista*. En aquest sentit, no podem deixar d'expressar la nostra sorpresa davant d'algunes divergències termino-

lògiques. Així, les operacions que al PM s'anomenen *ajunteu* i *pronuncieu*, al *DBGG* les trobem com a *fusió* i *materialització*.

Al costat del vocabulari creat específicament a l'obra chomskiana, les anàlisis aprofundides dels fenòmens gramaticals concrets han generat la necessitat de disposar de termes precisos que, naturalment, en català tampoc no existien. Actualment els lingüistes teòrics sabem que existeixen diferents tipus de dislocacions, les construccions de subjecte múltiple, la inversió locativa i la incorporació, així com oracions clivellades, pseudoclivellades, etc. I gràcies a obres com la de Xavier Villalba es va consolidant un ús uniforme dels termes en la nostra llengua.

Arribats en aquest punt, no podem oblidar que l'obra de Villalba és el resultat d'una revisió profunda del *DGGT* i que, com a tal, té en compte l'èxit i el fracàs que han patit els termes que s'hi proposaven. Dit d'altra manera, el *DBGG* reflecteix cap a quin costat s'ha decantat la balança terminològica en determinats casos de vacil·lació: *recció* ha substituït *règim*, *minimitat* ha pres força davant de *minimalitat* i *pronom de represa* és preferit a *pronom resumptiu*. A més, es constata la creació d'algun neologisme, com ara *percolar*, en vies de consolidació.

Paral·lelament, és prou clar que Villalba ha tingut en compte les crítiques formulades per Picallo a la seva ressenya del *DGGT* («Els Marges», núm. 46, juliol de 1992). En efecte, a la definició de *posició temàtica* ja no se'n diu que els papers temàtics s'assignen a FL i a la d'*elevació de quantificador* s'explicita que els quantificadors s'adjunten a SFlex o a SV —i no a COMP. En canvi, continuem trobant a faltar la definició del Teorema del PRO.

I com tota obra de revisió lligada estretament a una producció científica dinàmica, el *DBGG* reflecteix l'evolució en el significat dels termes tècnics. El model teòric generativista ha estat profundament reformulat, i amb ell els conceptes de *cas*, *derivació* o *selecció*, per posar-ne només tres exemples. En aquest sentit, constatem una mancança —creiem que important— en l'entrada dedicada al Principi de Projectió Ampliat, molt pobra si tenim en compte les reformulacions que ha sofert el concepte.

Alhora, la revisió de les definicions palesa també una voluntat de precisió, que es manifesta ara en una major simplicitat, ara en una ampliació de l'explicació proporcionada. Vegeu, si no, l'entrada *nucli*, molt més detallada i refinada que la del *DGGT*.

Una guia didàctica de la gramàtica generativa

El *DBGG* és una guia de gramàtica generativa perquè ens permet d'aprendre els termes que descriuen el model teòric o perquè ens ajuda a fer memòria de conceptes que tenim mig oblidats o que no sabem com definir amb exactitud. I és didàctica perquè, en el benentès que qui agafa aquest diccionari ja ha tingut un primer contacte amb la gramàtica generativa, aclareix els dubtes de forma eficaç.

L'eficàcia del diccionari que ens ocupa resideix alhora en la claredat de les definicions i en la il·lustració dels termes per mitjà de diagrames arboris i exemples. Adreçat a un públic divers —estudiants i especialistes—, els tecnicismes i les expressions formalitzades s'acompanyen d'explicacions planeres i transparents; en podem trobar dos casos claríssims a les definicions de la *condició de minimitat* i de *domini mínim*. L'equilibri entre aquests dos pols assegura el caràcter didàctic de l'obra.

A més d'entrades clares, tenim, ho dèiem més amunt, entrades perfeccionades. I és que segurament la grandesa del *DBGG* és que s'ha escrit amb la intenció de millorar una obra que ja per si sola era tot un «manual alfabetitzat». Per exemple, l'antiga entrada **crossòver* ha donat lloc a dues entrades, *creuament* (que inclou el feble i el fort) i *creuament* més feble. Els exemples de *creuament* són nous (més ajustats a la definició original) i contenen marques específiques (subíndexs i traces) que permeten al lector de veure ràpidament on resideix la agramaticalitat de les oracions. Un altre cas de millora és l'explicació de l'entrada *focus*. En el *DGGT* només es feia referència a la prominència d'un sintagma mitjançant l'accentuació i, per contra, al *DBGG* el focus es relaciona amb la informació nova, es diferencia de la *focalització* i s'il·lustra amb un exemple.

Ara que ja hem donat proves que el *DBGG* és una obra amena (cosa prou sorprenent en la bibliografia sobre gramàtica generativa), només ens fa falta pensar en quines ocasions ens pot ser útil. Crucialment, el podem emprar tant quan llegim un article com quan l'escrivim. Anem a pams. Les publicacions que llegim solen ser en anglès. Quan ens interessa conèixer en detall el significat d'un concepte, anem a l'apèndix de les correspondències anglès > català i busquem la definició per al terme en català. Quan, en canvi, escrivim un article, un treball de recerca o una tesi doctoral, i volem fer ús del terme proposat per al català, però només coneixem la denominació anglesa, aleshores ens adrecem de nou a l'apèndix i hi trobem la corresponent catalana.

Però encara n'hi ha més. Potser el que volem és fer consultes esporàdiques per saber la data en què es va proposar un concepte o per conèixer el nom de l'autor que va inventar una solució a un problema teòric. Per a això també ens serveix el *DBGG*.

I si ampliem el seu àmbit d'actuació, aquest diccionari és un material molt valuós per poder introduir (si és el cas i en la mesura del possible) la gramàtica generativa als programes de llengua de l'educació preuniversitària. Ja sigui per a l'e laboració de llibres de text com per a la formació dels professors de les assignatures relacionades amb la lingüística.

Fins i tot, i tal com va passar amb la traducció catalana del Programa Minimitista, el *DBGG* pot fer de model per a futurs diccionaris de gramàtica generativa en d'altres llengües. I és que no ens cansarem de dir-ho, que aquest diccionari és molt més que una adaptació.

Hem vist, doncs, com el *DBGG* (que podria semblar prescindible tenint en compte com és de reduït l'àmbit de la lingüística en català) té un valor per si mateix no menyspreable. Al mateix temps, cal que ens adonem del seu enorme valor

simbòlic. És important per a la salut d'una llengua minoritària com la nostra que no s'aturi el procés de formació de nous termes científics.

Per concloure, us convidem a fullejar, a llegir i a consultar el *DBGG*, una obra que ens deixa sense excuses per posar-nos a llegir el que es publiqui en gramàtica generativa i a escriure sobre lingüística en català.

ELENA CASTROVIEJO MIRÓ
EVA MONRÓS MARÍN

ESPINAL, M. Teresa: *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona / València, Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions / Publicacions de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

El títol d'aquest diccionari pot desconcertar: tenim ja alguns diccionaris de sinònims i alguns altres de frases fetes. Però de *sinònims de frases fetes*? No crec que m'errí, si afirmo que és el primer i únic fins ara. L'estructura del títol, evidentment, revela que la part essencial de l'obra són les frases fetes de la llengua catalana, recollides i sistematitzades en tota la rica varietat sinonímica que poden presentar.

Es tracta de *frases fetes*. Una mena d'estructures de llengua fixes, sobre les quals el comú dels parlants solen tenir més o menys alguna idea. El seu estudi més aprofundit com a subdisciplina de la lexicologia i la lexicografia o fins i tot com a disciplina lingüística independent, amb el nom específic de *fraseologia*, és relativament modern, de cosa de mig segle. El seu objecte és l'estudi de totes aquelles unitats sintagmàtiques o expressions fixes d'una llengua, amb valor semàntic propi, que d'una manera hiperlexicalitzada s'han anat denominant *locucions, frases fetes, dites, girs, maneres de dir, modismes, idiotismes, proverbis, adagis, refranys*, etc. Una notable varietat de denominacions que revelen una certa manca d'unanimitat entre els lingüistes sobre un terme global satisfactori a adoptar i la classificació que cal usar en l'anàlisi d'aquests fenòmens. Potser actualment hi ha un cert acord a admetre els termes d' *unitat fraseològica* o *fraseologisme* per a designar aquestes particulars i molt importants manifestacions de llengua.

L'autora del present diccionari ha optat per a atribuir regularment la denominació d'*expressions lexicalitzades* a les tradicionals *frases fetes* que surten en el títol de l'obra. I em sembla que no es pot negar que és un encert.

Tenint com tenim ara una obra de la màxima envergadura sobre les expressions lexicalitzades, els fraseologismes del català, no sé si no hauria estat oportú i ben útil que l'autora ens hagués fet per començar una breu síntesi sobre la consciència creixent que els estudiosos han anat prenent de la importància que té el domini de la fraseologia per a assolir el més alt nivell de coneixement de qualsevol llengua. Tot i que l'autora no fa cap introducció teòrica a la fraseologia, ça i lla de la justificació i l'exposició de la seva obra ens en va donant els conceptes més fonamentals.

Des de la primera línia de la introducció al seu diccionari, M. T. Espinal aclareix que aquest no deixa entreveure en el seu títol que és sobretot «un diccionari conceptual d'expressions lexicalitzades, atès que sota conceptes agrupa informació gramatical i lingüística referida a expressions lexicalitzades de naturalesa gramatical diversa, allò que en la gramàtica tradicional s'han anomenat genèricament *locucions i frases fetes*».

L'autora remarca ben bé el que el seu diccionari, d'una banda, deu a l'important *Diccionari de sinònims* de M. Franquesa, i el que, d'una altra, innova respecte a altres diccionaris semblants ja existents.

Com a diccionari conceptual, ofereix més de 5.500 entrades conceptuals, tot i no tractar-se de cap diccionari ideològic. Subratlla que és sobretot un diccionari conceptual i no pas temàtic (que tracti, per exemple, sobre parts del cos, vestimenta, relacions socials, etc.). En aquest aspecte és curiós que l'autora no citi ni en la bibliografia el *Diccionari temàtic de modismes* de Susana Rodríguez-Vida, publicat per Edicions 62 el 1997, que, tot i declarar-se temàtic, presenta també dins de cada tema molta de la mateixa classificació conceptual.

Aquest diccionari innova també en tant que proporciona informació gramatical i lingüística d'expressions lexicalitzades, de categories gramaticals molt diverses, en un total de 15.500 expressions.

L'autora ens dóna en una perfecta definició què entén pel tradicional i genèric sintagma *frase feta*: «qualsevol expressió supralèxica que constitueix una forma lingüística estereotipada del català, estructura sintagmàtica fixada al lèxic de la llengua, tant si s'ha considerat locució, frase feta o modisme, d'acord amb la lexicologia i la lexicografia tradicionals. L'important és que allò que determina que una seqüència supralèxica esdevingui frase feta és un ús en la llengua relativament fix, de manera que es dóna almenys una de les dues condicions següents: a) el significat de l'expressió lexicalitzada no es pot compondre simplement a partir del significat literal de les seves parts, i/o b) la forma morfològica o sintàctica de l'expressió lexicalitzada és altament fossilitzada».

El diccionari ofereix també múltiples referències creuades a altres expressions lexicalitzades d'antonímia, inversió argumental i extensió, així com introdueix també informació relativa a variacions lingüístiques, formals o dialectals, i a expressions de nou encuny, amb què es converteix també en diccionari d'ús del català contemporani.

En la segona part introductòria del diccionari, M. T. Espinal ens en dóna molt analíticament les bases lingüístiques i els criteris d'elaboració: 1) justificació del que constitueix frases fetes o expressions lexicalitzades, 2) conceptes, 3) forma de les expressions lexicalitzades, 4) categoria gramatical, 5) definicions, 6) fonts de les definicions i dels exemples, 7) exemples, 8) notes d'ús, 9) sinònims i altres relacions lèxiques, 10) variants dialectals, 11) marcatge dialectal, 12) mots clau. Aquest sol índex ja dóna idea de la complexitat de l'estructura del diccionari.

El primer punt, el de la naturalesa de les expressions lexicalitzades, és el més fonamental. La idea de nova lexicalització que és a la base de les expressions lexi-

calitzades implica «la creació d'un nou lexema a partir de dos o més mots de la llengua que continuen existint independentment. En un procés de lexicalització un mot comença a formar part d'una col·locació reduïda, o combinació restringida amb un altre mot, i, més endavant, forma una expressió fixa amb aquest element; sovint aquest procés va acompanyat d'un canvi semàntic consistent en la introducció d'un significat metafòric estès que s'associa al conjunt de l'expressió, per tant no determinat directament per cap component de l'expressió. Aquest significat estès pot arribar a anul·lar el significat literal del conjunt de l'expressió o d'algun mot component en l'expressió».

D'aquesta idea de lexicalització cal partir per a considerar les possibilitats de les expressions lexicalitzades, tenint en compte que poden seguir un tipus no composicional, en què el significat conceptual d'una expressió supralèxica no es deriva dels significats de les seves parts, o bé un tipus composicional, caracteritzat pel fet que les parts, encara que només sigui un dels mots components de l'expressió, tenen un significat que contribueix d'una manera més o menys directa al significat de l'expressió supralèxica.

D'acord amb aquestes orientacions, M. T. Espinal justifica minuciosament les raons que l'han induïda a incloure o excloure els diversos sintagmes que poden ser tinguts o no per expressions lexicalitzades. És potser el punt més delicat, perquè sovint la frontera entre expressió lexicalitzada i simple mot compost no resulta prou nítida i pot dependre fins i tot de l'apreciació del parlant i, aquí, del lexicògraf.

Cal respectar, doncs, les raons que han dut l'autora a incloure com a expressions lexicalitzades certs mots compostos, guiada per motius formals o bé conceptuals. Un dels motius per a incloure algunes expressions com a lexicalitzades és el fet que els diccionaris encara no les recullen com a mots compostos independents. Així, inclou *mal educat* en contraposició a *malcriat* o *malparit*. Però el diccionari de l'Institut, a l'entrada *educat* incorpora precisament com a subentrada *mal educat*. Com caldria considerar aquest cas, doncs? D'altra banda, a mi se'm fa difícil de tenir per expressions lexicalitzades totes les citades a continuació, que Espinal incorpora al seu diccionari, i que les gramàtiques i diccionaris usuals solen considerar més aviat mots compostos: *agulla d'estendre*, *aigua de Colònia*, *aigua del Carme*, *arc de sant Martí*, *blat de moro*, *camisa de dormir*, *Cap d'any*, *cap d'ase*, *cap de mort*, *carn d'olla*, *cop d'ull*, *cul-de-sac*, *esperit de vi*, *lent de contacte*, *mal de cap*, *màquina d'escriure*, *mestre de cases*, *paret mestra*, *punt d'honor*, *tap de bassa*, *tap de cossi*, *tauleta de nit*, *ull de bou*, *ull de poll*, *vestit de nit*, etc. Tots aquests i tants altres d'anàlegs, no els podríem considerar compostos travats o sinapsis, diferents, això sí, dels sintagmes lliures del tipus *llibre de lectura* o *camisa de cotó*? La mateixa autora ja reconeix que algunes locucions nominals del seu diccionari estan en procés d'esdevenir mots compostos (*café amb llet*, *pa amb tomàquet*). Per cert, si en els mots compostos la marca del plural s'afegeix sovint al darrer component (*malànimes*), i en les expressions lexicalitzades, o en procés de lexicalització, coexisteixen diverses formes de plural, hem de considerar igualment possibles com insinua *cafès amb llet* que *café amb llets*, *pa amb tomàquets* que *pa amb tomàquet*?

Potser m'equivoco, però la meva experiència i el meu sentit de llengua no accepten que en un bar puguin servir cada dia molts *café amb llets* o molts *pa amb tomàquets*, en lloc de molts *cafès amb llet* i molts *pans amb tomàquet*.

És molt suggestiva la idea de *collocació* en la configuració de certes seqüències. Però hi ha més fenomen de *collocació* en *barra de torrons* que en *barra de gelat* o *barra de pa* o *barra de glaç*?

També, analitzant i comparant moltes locucions que l'autora exclou del seu diccionari, en molts casos costa de copsar-hi límits discriminatoris. Diu que no s'han inclòs verbs preposicionals com *cagar-se en*. Però bé inclou *cagar-se en la mare que va parir (algú)* 'maleir' i, anàlogament, *cagar-s'hi* 'desdenyar'.

Algunes expressions anàlogues inclouen una preposició i d'altres no: *fer la creu a*, *tombar-se d'esquena a*, però *fer creu i ratlla*. D'una manera semblant, molts verbs expliciten pleonàsticament el pronom feble datiu *li* amb el complement explícit *a algú* entre parèntesis, i d'altres, no: *girar-li el cervell (a algú)*, *girar-li la cara (a algú)* 'bufetejar', *faltar-li un bull (a algú)*, *negar-li la cara (a algú)*, però *girar l'espatlla (a algú)*, *girar la cara (a algú)* 'eludir'.

Aquestes observacions no volen ser de cap manera retrets negatius, sinó constatacions de la dificultat que implica tan sovint la ponderació dels diversos elements a tenir en compte a l'hora de decidir si una expressió determinada ha de ser considerada expressió lexicalitzada o qualsevol altre tipus de composició lèxica. Costa també de no desafinar mai en l'aplicació coherent dels criteris prou complexos adoptats. Malgrat tot, M. T. Espinal no ha defugit en la seva feixuga tasca lexicogràfica l'esforç i la tensió constants, fins a la minúcia escrupolosa, acceptant de mullar-se en prendre posicions i decisions que poden ser algunes, si més no lògicament discutibles i potser rectificables i tot.

Justament, la virtualitat no sempre unívoca que pot tenir la interpretació de moltes locucions ens condueix a la segona base lingüística, ben important també, d'aquest diccionari: la seva orientació com un diccionari conceptual. M. T. Espinal afirma que «el coneixement d'una expressió lexicalitzada depèn de la capacitat d'establir certs lligams conceptuals».

El *coneixement*, entenc jo, tant *a posteriori*, a l'hora d'interpretar una locució donada en un sentit o un altre, com *a priori*, intuïtivament, en ocasió de crear-ne alguna. Perquè les expressions lexicalitzades, les frases fetes, en general tan ben encertades, que tant hi toquen, solen ser sempre de creació popular, depenen de la capacitat àmpliament metafòrica dels parlants, de saber expressar qualsevol concepte amb un revestiment figurat que diu la mateixa cosa, però d'una altra manera més viva, precisament gràcies als lligams conceptuals que el parlant hi enumera.

Per a conèixer millor les diverses expressions lexicalitzades i classificar-les conceptualment, M. T. Espinal ha procurat d'esprèmer-ne el valor semàntic a partir de la definició que donen de cada expressió les obres lexicogràfiques consultades. Sempre que ha estat possible, el concepte és una síntesi de la definició. Això suposa d'haver afinat al màxim en definir cada expressió. Ha tingut ben en compte la possible homonímia o polisèmia de cada cas. I ha procurat que cada concepte s'adeqüés,

en la mesura del que és possible i convenient, a la categoria gramatical de la frase feta o de l'expressió lexicalitzada: un nom com a concepte per a les expressions nominals; un adjectiu o participi per a les adjectives; un verb per a les verbals, etc.

L'apartat sobre la forma de les expressions lexicalitzades tracta del problema complex que planteja la ponderació i la tria que cal fer en cada expressió dels elements morfosintàctics més determinants per a classificar-les en una entrada conceptual.

Cada expressió lexicalitzada va seguida en el diccionari de la categoria gramatical que li correspon segons que es tracti d'un sintagma nominal, adjectival, preposicional, verbal, adverbial, determinant, quantificador, coordinant o conjuntiu. Tots són ben especificats en l'apartat corresponent de la introducció.

Així mateix, cada expressió lexicalitzada va acompanyada, després de la categoria gramatical, d'una definició, sia extreta d'alguna font lexicogràfica, sia pròpia, adequada i adaptada, si ha calgut, a la forma d'entrada i a la categoria gramatical de la mateixa locució.

L'autora ha recorregut, tant per a les definicions com per als exemples, a les principals fonts lexicogràfiques existents, generals i especialitzades, amb algunes aportacions pròpies de l'equip de redacció, en aquest cas indicades amb la marca d'un quadratí negre.

Una característica molt important d'aquest diccionari són les nombroses notes d'ús que acompanyen entre parèntesis els exemples de les expressions lexicalitzades, que poden informar sobre canvis possibles que pot mostrar la forma d'entrada en noms, verbs, adjectius, etc. Aquest sol aspecte descriptiu de les propietats gramaticals i lingüístiques que poden revestir les expressions lexicalitzades fan d'aquest diccionari una obra de gran utilitat per a l'ensenyament, la traducció i l'ús escrit de la llengua, i per a la recerca lexicològica i la confecció d'altres reculls lexicogràfics.

Els sinònims formen part essencial d'aquest diccionari, des del seu mateix títol. Si la sinonímia sempre és delicada, més ho és en el camp de les expressions lexicalitzades i de les seves possibles correlacions. Aquest diccionari incorpora informació relativa a les relacions paradigmàtiques que una expressió lexicalitzada qualsevol pot mantenir amb altres expressions lexicalitzades de la llengua catalana. Distingeix entre relacions sinonímiques i altres relacions lèxiques diferents de la sinonímia, tals com variants formals, antònims, inversions d'arguments i expressions per extensió.

La sinonímia en les expressions lexicalitzades es fa més complexa i delicada perquè s'estableix entre elles i no entre els conceptes amb els quals es relacionen. Dues expressions lexicalitzades poden ser sinònimes entre elles, malgrat que els conceptes sota els quals es troben aquestes expressions no ho siguin. Semblantment, dues expressions que es trobin sota el mateix concepte o sota conceptes sinònims no necessàriament han de ser sinònimes entre elles.

El diccionari inclou tant sinònims totals com parcials. No totes les expressions esmentades com a sinònimes d'una locució han de ser sinònimes entre elles. Només ho són respecte a l'expressió lexicalitzada que serveix d'entrada. A vega-

des es presenten com a sinònimes expressions que tenen usos sociolingüístics distints. El tractament de la sinonímia en les expressions lexicalitzades ha exigít a M. T. Espinal una gran tensió d'afinament conceptual.

Ni que sigui en un grau d'excepcionalitat, el diccionari aporta algunes remarques de caràcter dialectal, inevitables sobretot en certes expressions que en algunes modalitats diatòpiques són particularment característiques.

Una aportació ben rellevant del diccionari és el complement d'un suport magnètic en CD-ROM. No cal subratllar que la possibilitat de disposar d'aquest mitjà informàtic permet de treballar àmpliament amb els mots clau que componen les expressions lexicalitzades i amb tantes altres combinacions que l'estudiós pugui necessitar.

M. T. Espinal s'ha enfrontat amb una obra ambiciosa i extraordinàriament complexa que, per la seva mateixa naturalesa, pot suscitar en certs punts alguna reserva o objecció, però que ve a satisfer amb escreix i amb profunditat les exigències de la fraseologia catalana, que des d'ara disposa de la seva obra més completa. L'autora mereix la més sincera felicitació.

JORDI BRUGUERA

CASTELLANOS I VILA, Josep Anton: *Manual de pronunciació. Criteris i exercicis d'elocució*, Vic, Eumo Editorial, 2004.

Eumo Editorial ha publicat el *Manual de pronunciació. Criteris i exercicis d'elocució* (2004), de Josep Anton Castellanos i Vila, professor titular de llengua catalana a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest manual, que incorpora un CD amb exercicis d'audició de textos, constitueix, en paraules del seu autor, «una síntesi explicativa i autodidacta dels criteris de pronunciació genuïna i formal més bàsics del català» (p. 10).

Precedits per una presentació (ps. 9-10) i seguits per una bibliografia (p. 143) i per un índex de pistes del CD (p. 144), el *Manual de pronunciació* s'estructura en vuit capítols: accent i modalitats tonals (ps. 11-23), vocalisme tònic (ps. 25-45), vocalisme àton (ps. 47-70), contacte vocàlic (ps. 71-85), oclusives orals i nasals (ps. 87-99), consonants sibilants alveolars (ps. 101-115), consonants sibilants palatals (ps. 117-128) i consonants líquides laterals i ròtiques (ps. 129-141). Subtitulat *Criteris i exercicis d'elocució*, el *Manual de pronunciació* de Castellanos presenta un avantatge pedagògic perquè, a l'exposició clara i simple de les pautes d'ortologia, s'hi afegeix un generós conjunt d'exercicis que atorguen a aquest manual el component pràctic tan necessari en aquesta matèria. D'aquests exercicis, n'hi ha de dos tipus: d'una banda, els referits als criteris de cada capítol i, de l'altra, els acumulatius de les pautes donades tant a la unitat en qüestió com a les anteriors.

En els capítols 2 a 8 s'exposen els criteris d'elocució recomanats per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), els quals s'enriqueixen amb les aportacions fetes els darrers anys des de l'àmbit universitari i des dels mitjans de comunicació orals. Cadascun dels capítols s'articula en quatre apartats. El primer és la descripció d'una qüestió de fonètica, en el qual s'atenen les pronúncies que convé corregir. El segon repassa les variants geolectals de cada fonema tenint en compte la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* de l'IEC. El tercer apartat recull la correcció de la pronúncia i s'hi fa atenció, d'una banda, a les interferències del castellà i, de l'altra, a les solucions per corregir-les. El quart i darrer aspecte és la variació col·loquial i la pronunciació acurada, en el qual s'estableixen criteris per a pronúncies espontànies.

Pel que fa a la variació geolectal, el manual ressenyat presenta al lector una gran riquesa de dades, atès que s'hi inclou informació referida als diferents dialectes geogràfics del català. N'és un exemple l'apartat que es dedica al timbre de la *e* tònica (p. 29), en el qual se'ns dona més d'una solució fonètica per a una única forma gràfica *fred*: *fr[ɛ]d* per al català oriental peninsular, *fr[e]d* per a l'occidental i *fr[ə]d* per al balear. La mateixa profusió de dades es troba en el pla del consonantisme, en què, a tall d'exemple, es parla de la realització fonètica de la *v* i s'hi assenyalava que s'ha de pronunciar fricativa labiodental sonora [v] a les Illes Balears, a l'Alguer, al Camp de Tarragona i al País Valencià; en canvi, s'articula oclusiva bilabial sonora [b] (o aproximant bilabial [β] en els contextos corresponents) a la resta de les terres de parla catalana. Aquesta diversitat geolectal troba continuïtat en els exemples enregistrats al CD, atès que Castellanos ha tingut cura de trobar locutors competents —entre ells hi ha altres professors de Departament de Filologia Catalana de la UAB— procedents d'una gran part del domini lingüístic català.

El fet que el *Manual de pronunciació* de Castellanos inclogui els geolectes catalans, tant en els criteris com en els exercicis, constitueix un pas seriós cap a la formulació d'un estàndard oral de caràcter plural, que satisfaci els catalanoparlants d'arreu i que sigui funcional, aspectes que s'han demanat a veus des de la creació i represa dels mitjans de comunicació en català i que, de moment, aquests encara no han sabut resoldre amb encert.

Un altre dels valors afegits del *Manual de pronunciació* és el triple nivell d'aprenentatge que ofereix. El primer està destinat a les persones amb problemes bàsics de pronúncia. En trobem un exemple en l'apartat dedicat a corregir l'elocució incorrecta de la síl·laba tònica de les formes «singulars i tercera del plural del present d'indicatiu, de subjuntiu i en l'imperatiu» dels verbs acabats en el sufix *-iar* (p. 32). Un altre cas que planteja la correcció d'un error està el constitueix la norma d'articulació adequada de la fricativa alveolar sorda (*rossa*) i de la fricativa alveolar sonora (*rosa*).

El segon nivell atén les persones que estan en disposició d'adquirir els criteris d'elocució formal. N'és un exemple la manera com el *Manual de pronunciació* recomana que s'ha d'articular el primer so dels grups *bl*, *poble*, i *gl*, *regle*. En aquest punt, a més d'incorporar informació sobre les diferents solucions geolec-

tals admeses en l'estàndard oral, aconsella que s'eviti la pronúncia sorda de les oclusives (p. 92) d'acord amb els criteris fixats a la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*.

El tercer nivell s'adreça als que ja tenen assolits els anteriors i ofereix consells d'elocució molt formal. Constitueix un cas d'aquest darrer graó de dificultat el criteri d'articulació de la *ela* geminada. A propòsit d'aquest punt, el *Manual de pronunciació* de Castellanos ofereix solucions a l'usuari per a les diferents situacions comunicatives en què es pot trobar, atès que distingeix diferents casos en la pronúncia de la *ela* geminada. En la majoria d'ocasions s'articula com si fos una *ela* simple (com ara *intelligència* o *medulla*, ps. 138-139), per bé que reserva la pronúncia doble [II], tot i que «lleugerament», per a l'elocució molt formal, per exemple, en la recitació de poemes (p. 139). En aquest sentit, recordem que la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana (I Fonètica)* admet com a única solució la pronúncia doble de la *ela* geminada per a tots els registres (dins de l'estàndard) i, per tant, considera l'articulació simple com a no recomanable (que cau fora de l'estàndard). L'admissió, doncs, de la pronúncia simple al costat de la doble està en sintonia amb la proposta que Televisió de Catalunya (1995) recull al seu llibre d'estil, per bé que en el cas d'aquest mitjà la recomanació d'una pronúncia o altra depèn del fet que el mot en qüestió sigui *desgastat* (usat freqüentment, com *pel·lícula*) o no (poc usat, com ara *cella*). Per als diferents espais dels mitjans de comunicació de massa, és vàlida, preferentment, l'articulació simple, com es fa amb naturalitat, un criteri que s'ajusta al fixat a les *Orientacions lingüístiques* de Catalunya Ràdio, el llibre d'estil de les emissores radiofòniques de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió, d'acord amb la voluntat d'acostar el model de llengua a la parla de la gent.

Un altre criteri del tercer nivell és el conjunt de consells dedicats a la pronunciació de sigles, per exemple, *BMW*, *IEC*, *ISO*, etc. Es tracta de qüestions que van més enllà de la normativa i que només són possibles amb l'actualització permanent. Aquest fet converteix el manual ressenyat en una eina especialment útil per als professionals que han d'estar pendents de qüestions ortològiques, com ara els assessors lingüístics dels mitjans de comunicació orals, que sovint necessiten resoldre problemes amb urgència.

El *Manual de pronunciació. Criteris i exercicis d'elocució*, de Josep Anton Castellanos, constitueix una eina d'ús obligatori en qualsevol assignatura universitària que inclogui o que es proposi l'ensinistrament en el patró elocutiu català. És interessant, doncs, per als estudiants de filologia, periodisme, comunicació audiovisual, publicitat i relacions públiques, traducció i interpretació, ciències de l'educació, dret..., és a dir, per a qualsevol estudiant que necessiti un model elocutiú en l'exercici de la seva futura professió.

El manual ressenyat és també útil en l'àmbit professional: per als assessors lingüístics dels mitjans de comunicació orals, que poden utilitzar el *Manual de pronunciació* com a llibre de consulta al costat de les altres obres d'ortòpia; per als docents que imparteixin classes d'ortologia, tant de l'ensenyament secundari

com de l'universitari; per als mestres en general, per als actors de teatre i de cinema, per als cantants..., i no acabaríem. Ras i curt: el *Manual de pronunciació* és profitós per a qualsevol persona que s'hagi de guanyar la vida parlant en català i per a la gent que, simplement, vulgui parlar bé.

El *Manual de pronunciació. Criteris i exercicis d'elocució*, del professor Josep Anton Castellanos i Vila, és l'obra actualitzada d'un investigador rigorós dedicat, d'una banda, a l'estudi de l'ortologia catalana i, de l'altra, a la transmissió, generació rere generació d'estudiants durant tres dècades, dels seus coneixements, amb la vista posada a formar professionals que parlin amb un català de qualitat.

DANIEL CASALS